

**Vilniaus universiteto Teisės fakulteto
Baudžiamosios justicijos katedra**

Justynos Dedulevič
II kurso, Baudžiamosios justicijos
magistro studijų programos studentės

Magistro darbas

**Nukentėjusiojo teisės ir galimybės aktyviai dalyvauti baudžiamajame
processe**

Vadovas: doc. Andrej Gorbatkov
Recenzentė: doc. Gabrielė Juodkaitė - Granskienė

Vilnius
2016

TURINYS

IVADAS.....	2
1. NUKENTĖJUSIOJO SAMPRATA.....	5
1.1. Nukentėjusiojo sąvoka	5
1.2. Nukentėjusiojo vaidmuo baudžiamajame procese	12
1.3. Nukentėjusiojo padėties baudžiamajame procese istorinė raida.....	15
2. NUKENTĖJUSIOJO TEISIŲ IR GALIMYBIŲ AKTYVIAI DALYVAUTI BAUDŽIAMAJAME PROCESSE REALIZAVIMAS	20
2.1. Nukentėjusiojo teisės ir galimybės ikiteisminiame tyrime ir teisme	20
2.2. Nukentėjusiojo teisių ir galimybių probleminiai aspektai skiriant kardomąją priemonę - įpareigojimą gyventi skyrium nuo nukentėjusiojo ir (ar) nesiartinti prie nukentėjusiojo arčiau nei nustatyto atstumu	29
2.3. Nukentėjusiojo teisės ir galimybės privataus kaltinimo bylose	32
3. NUKENTĖJUSIŲJŲ ASMENŲ TEISIŲ UŽTIKRINIMAS	43
3.1. Nukentėjusiojo atstovo vaidmuo	43
3.2. Nepilnamečių ir neveiksnių nukentėjusiųjų atstovavimo ypatumai	48
IŠVADOS IR PASIŪLYMAI.....	56
ŠALTINIŲ SĄRAŠAS	58
SANTRAUKA.....	65
SUMMARY	66
PRIEDAS	67

IVADAS

Temos aktualumas: Nukentėjusysis baudžiamajame procese yra labiausiai pažeidžiamas nuo nusikalstamos veikos proceso dalyvis, todėl tai suponuoja valstybės pareigą, kuo maksimaliau atkurti šio asmens pažeistas teises bei garantuoti, kad jos nebūtų pakartotinai pažeistos. Būtent dėl šios priežasties, svarbu yra išanalizuoti šio proceso dalyvio įtvirtintas procesines teises ir nustatyti, ar nukentėjusiojo teisės ir galimybės baudžiamajame procese sutampa.

Kitas veiksnys, patvirtinantis šios tematikos aktualumą, yra tai, jog juridinis asmuo, nukentėjęs nuo nusikalstamos veikos, negali visapusiškai ginti savo pažeistų teisių baudžiamajame procese.

Galima pateikti ir kitus, temos aktualumą pagrindžiančius aspektus, tai privataus kaltinimo problematika, nukentėjusiųjų teisių užtikrinimo mechanizmas ikiteisminio tyrimo metu, teisme bei skiriant kardomąją priemonę - įpareigojimą gyventi skyrium nuo nukentėjusiojo ir (ar) nesiartinti prie nukentėjusiojo arčiau nei nustatytu atstumu.

Kitas ne mažiau svarbus argumentas, patvirtinantis nagrinėjamos temos aktualumą, yra nukentėjusiųjų atstovavimo problematika. Ypatingas dėmesys turi būti skiriamas nepilnamečių bei neveiksnių asmenų atstovavimo ypatumams.

Be to, 2013 metais Varšuvoje įvykusi konferencija dėl nukentėjusiojo teisių dar kartą patvirtina šios tematikos aktualumą. Pažymėtina ir tai, jog tiek tarptautinės sutartys, tiek Europos Sąjungos teisės aktai pabrėžia nukentėjusiojo svarbų vaidmenį baudžiamajame procese. Taip pat, Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas (toliau - BPK), Lietuvos Respublikos valstybės garantuojamos teisinės pagalbos įstatymas bei Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro rekomendacijos (toliau - Generalinio prokuroro rekomendacijos) įtvirtina nukentėjusiojo svarbiausias teises. Todėl tai dar kartą, patvirtino pasirinktos temos aktualumą ne tik nacionaliniu, bet ir tarptautiniu lygmeniu.

Dėl išvardytų priežasčių, darbo autorė mano, kad yra tikslinga nustatyti ypatumus, pasireiškiančius įgyvendinant nukentėjusiojo teises ir galimybes aktyviai dalyvauti baudžiamajame procese.

Darbo tikslas: įvertinus nukentėjusiųjų teisių, įtvirtintų BPK ir kituose norminiuose aktuose, nustatyti, ar nukentėjusiajam suteikiamos teisės ir realios galimybės aktyviai dalyvauti baudžiamajame procese, sutampa.

Darbo uždaviniai: siekiant išsamiai, informatyviai ir sistemingai atskleisti tyrimo tikslą, magistro baigiamajame darbe iškelti šie uždaviniai:

1. Remiantis tarptautiniais dokumentais, nacionaliniais teisės aktais bei moksline literatūra, išanalizuoti nukentėjusiojo, kaip baudžiamojo proceso dalyvio, esminius aspektus – sąvoką, vaidmens bei padėties baudžiamajame procese ypatumus;
2. Analizuojant baudžiamojo proceso institutų (pavyzdžiui, ikiteisminio tyrimo, kardomųjų priemonių, privataus kaltinimo bylų) ypatumus, nustatyti nukentėjusiojo teisių ir galimybių aktyviai dalyvauti baudžiamajame procese realizavimo laipsnį;
3. Atskleisti nukentėjusiųjų asmenų galimybes realizuoti jų teisių užtikrinimą baudžiamajame procese, nustatant advokato vaidmenį šiame procese bei nepilnamečių ir neveiksnių asmenų atstovavimo ypatumus.

Objektas ir tyrimo metodai:

Tyrimo objektas – išanalizuoti nukentėjusiojo teises ir galimybes aktyviai dalyvauti baudžiamajame procese bei jų užtikrinimo ypatumus.

Magistro darbo tematikai išanalizuoti buvo pasirinkti tokie tyrimo metodai:

dokumentų analizės metodas – taikomas nagrinėjant nukentėjusiojo sampratą;

lyginamasis ir deskriptyvinis metodai – taikomi lyginant Lietuvos, Lenkijos, Rusijos, Baltarusijos reglamentavimą nukentėjusiojo teisių srityje;

istorinis metodas – taikomas analizuojant nukentėjusiojo procesinės padėties raidą;

loginiai metodai – taikomi apibendrinimams ir išvadoms formuluoti;

sociologinės apklausos metodas – taikomas nagrinėjant, kaip mato nukentėjusiojo problematiką baudžiamojo proceso praktikai.

Anketavime dalyvavo 74 respondentai, iš jų 17 advokatų bei 57 prokurorai. Atkreiptinas dėmesys į tai, kad anketa¹ buvo išsiųsta į Lietuvos advokatūrą, Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos tarnybą bei į tokias prokuratūras: Lietuvos Respublikos generalinę prokuratūrą, Vilniaus apygardos prokuratūrą, Vilniaus apygardos prokuratūros Vilniaus apylinkės prokuratūros pirmąjį skyrių, Vilniaus apygardos prokuratūros Vilniaus apylinkės prokuratūros antrąjį skyrių, Vilniaus apygardos prokuratūros Vilniaus apylinkės prokuratūros trečiąjį skyrių, Vilniaus apygardos prokuratūros Vilniaus

¹ Žr. Priedą.

apylinkės prokuratūros ketvirtąjį skyrių, Vilniaus apygardos prokuratūros Vilniaus apylinkės prokuratūros penktąjį skyrių, Vilniaus apygardos prokuratūros Vilniaus apylinkės prokuratūros šeštąjį skyrių, Vilniaus apygardos prokuratūros Vilniaus apylinkės prokuratūros septintąjį skyrių, Kauno apygardos prokuratūrą, Kauno apygardos prokuratūros Kauno apylinkės prokuratūrą, Kauno apygardos prokuratūros Alytaus apylinkės prokuratūrą, Kauno apygardos prokuratūros Marijampolės apylinkės prokuratūrą, Klaipėdos apygardos prokuratūrą, Klaipėdos apygardos prokuratūros Klaipėdos apylinkės prokuratūrą, Klaipėdos apygardos prokuratūros Tauragės apylinkės prokuratūrą, Šiaulių apygardos prokuratūrą, Šiaulių apygardos prokuratūros Šiaulių apylinkės prokuratūrą, Šiaulių apygardos prokuratūros Telšių apylinkės prokuratūrą, Panevėžio apygardos prokuratūrą, Panevėžio apygardos prokuratūros Panevėžio apylinkės prokuratūrą, Panevėžio apygardos prokuratūros Utenos apylinkės prokuratūrą ir Prokurorų profesinei sąjungai.

Darbo originalumas: šio darbo originalumą sąlygoja tai, kad nukentėjusiųjų teisių bei galimybių užtikrinimo baudžiamajame procese klausimui mokslinėje literatūroje skiriama mažai dėmesio, šis institutas analizuojamas tik fragmentiškai. Darbo autorės nuomone, šio darbo išskirtinumas pasireiškia palyginimu, ar įstatyminiu lygmeniu garantuojamos nukentėjusiojo teisės atitinka šio proceso dalyvio galimybės praktikoje. Taip pat, yra atlikta lyginamoji analizė nukentėjusiojo teisių užsienio valstybėse (Rusijoje, Baltarusijoje, Lenkijoje), ko apskritai nėra aprašyta kituose moksliniuose darbuose.

Svarbiausi šaltiniai: atsižvelgiant į nagrinėjamos temos pobūdį bei siekiant tinkamai išanalizuoti pasirinktos temos esminius aspektus, baigiamajame darbe analizuojami nacionaliniai ir tarptautiniai teisės aktai, reglamentuojantys nukentėjusiųjų statuso ypatumus baudžiamajame procese, mokslinė teisinė literatūra bei teismų praktika. Nacionaliniai bei tarptautiniai teisės aktai analizuojami, siekiant išaiškinti nukentėjusiųjų teisių bei galimybių užtikrinimo reguliavimo ypatumus bei nustatyti įstatyminio reglamentavimo spragas. Mokslinė literatūra nagrinėjama, turint tikslą nustatyti teisės mokslininkų nuomonę analizuojamais klausimais. Teismų praktikos analize siekiama išaiškinti, kaip įstatymai, reglamentuojantys nukentėjusiųjų teisių bei galimybių užtikrinimą taikomi praktikoje.

1. Nukentėjusiojo samprata

1.1. Nukentėjusiojo sąvoka

1985 metų Jungtinių Tautų Generalinės Asamblėjos deklaracijoje „Dėl pagrindinių teisingumo principų nusikaltimų ir piktnaudžiavimo valdžia aukoms“ (toliau – Deklaracija) nusikaltimo auka apibūdinama kaip asmuo, kuriam individualiai arba kolektyviai, pažeidžiant galiojančius valstybių – narių nacionalinius baudžiamuosius įstatymus, tarp jų ir draudžiančius nusikalstamą piktnaudžiavimą valdžia, veikimu arba neveikimu, buvo padaryta nuostolių dėl kūno sužalojimų, moralinės arba materialinės žalos, emocinių išgyvenimų arba esminio žmogaus teisių pažeidimo². Pagal Deklaracijos nuostatas asmuo laikomas nusikaltimo auka nepriklausomai nuo to ar buvo nustatytas, suimtas, perduotas teismui, nuteistas teisės pažeidėjas, taip pat nepriklausomai nuo giminytės ryšių tarp teisės pažeidėjo ir nusikaltimo aukos. Taip pat, nusikaltimo aukomis gali būti artimi giminaičiai, tiesioginiai išlaikytiniai, asmenys, kuriems buvo padaryti nuostoliai, bandant suteikti pagalbą nusikaltimo aukai, kurios turtinė padėtis yra sunki, arba užkertant kelią viktimizacijai³. Baudžiamajame procese nusikaltimo auka egzistuoja tik kaip „nukentėjusysis“, o jo teisių, teisėtų interesų užtikrinimas, tiesiogiai siejamas su proceso dalyvio teisiniu statuso suteikimu. „Tik priėmus atitinkamą sprendimą ir surašius procesinį dokumentą konstatuojama, kad nusikaltimo auka turi visas įstatymuose nurodytas teises. Taigi neatlikus šių veiksmų iš esmės prarandamas nusikaltimo aukos efektyvios teisinės apsaugos pagrindas“⁴.

Vienas iš baudžiamojo proceso dalyvių yra nukentėjusysis. Remiantis BPK 28 straipsnio nuostatomis, „nukentėjusysis yra fizinis asmuo, kuriam nusikalstama veika padarė fizinės, turtinės ar neturtinės žalos, arba nuo nusikalstamos veikos mirusio fizinio asmens šeimos narys ar artimasis giminaitis, kurie dėl to asmens mirties patyrė fizinės, turtinės ar neturtinės žalos. Asmuo pripažįstamas nukentėjusiuoju ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro nutarimu ar teismo nutartimi“⁵.

Iš Lietuvos Respublikos Konstitucijos (toliau – Konstitucijos) kylanti valstybės priedermė saugoti kiekvieną asmenį ir visą visuomenę nuo nusikalstamų kėsinių ir

² Jungtinių Tautų Generalinės Asamblėjos deklaracija „Dėl pagrindinių teisingumo principų nusikaltimų ir piktnaudžiavimo valdžia aukoms“, [interaktyvus], [žiūrėta 2016 m. lapkričio 15 d.], Prieiga per internetą: <<http://www.un.org/documents/ga/res/40/a40r034.htm>>;

³ JUZUKONIS, S. *Nukentėjusiojo teisių apsauga baudžiamajame procese*: daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, (teisė). Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2002. p. 27.

⁴ USCILA, R. Nusikaltimo aukų socialinė ir teisinė apsauga Lietuvoje: padėties vertinimas. *Jurisprudencija*. 2004, Nr. 59(51), p. 5

⁵ Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas. *Valstybės žinios*, 2002, Nr. 37-1341.

asmens teisė į tinkamą teisinį procesą suponuoja kiekvieno asmens, manančio, kad jo teisės pažeistos dėl nusikalstamos veikos, teisę ginti savo teises teisme ir valstybės pareigą užtikrinti veiksmingą šios asmens teisės įgyvendinimo mechanizmą. Nagrinėjamos Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo doktrinos kontekste pabrėžtina, kad reguliuodamas baudžiamojo proceso santykius įstatymų leidėjas, atsižvelgdamas į nusikalstamų veikų pobūdį, pavojingumą (sunkumą), mastą, kitus požymius, kitas turinčias reikšmės aplinkybes, gali įtvirtinti tokį teisinį reguliavimą, kad pagrindu pradėti tam tikros nusikalstamos veikos tyrimą gali būti tik paties nukentėjusio asmens (ar jo atstovo) kreipimasis (prašymas, pareiškimas, skundas ar kt.) dėl nusikalstamos veikos⁶.

„Užsienio valstybių teisės aktuose tokie asmenys dažniausiai apibūdinami žodžiais (terminais) „victim“ (auka, nukentėjusysis), „injured party“ (nukentėjusioji šalis), „person harmed (suffered) by criminal act“ (asmuo, nukentėjęs dėl nusikalstamos veikos). Suprantama, visi šie žodžiai (terminai) turi bendrą bruožą - jie nusako objektą, kurio atžvilgiu buvo padaryta pavojinga, teisei priešinga veika“⁷.

Kalbant apie nukentėjusį kaip baudžiamojo proceso dalyvį svarbu yra atskleisti jo sąvoką lyginant su užsienio šalių įstatymais. Minėta, kad Lietuvoje nukentėjusiojo sąvoka yra apibrėžiama BPK 28 straipsnyje. Lenkijos baudžiamojo proceso kodekso 49 straipsnyje nukentėjusysis apibrėžiamas kaip fizinis ar juridinis asmuo, kurio baudžiamojo įstatymo saugomas gėris buvo tiesiogiai pažeistas padarant nusikalstamą veiką arba jam buvo sukeltas jos pavojus⁸. Iš šio apibrėžimo darytina išvada, kad nukentėjusiuoju Lenkijoje kaip ir Lietuvoje pripažįstamas tas asmuo, kurio atžvilgiu buvo padaryta nusikalstama veika. Vis dėl to, Lenkijos baudžiamojo proceso kodeksas nukentėjusiuoju pripažįsta ir juridinį asmenį. Taigi, manytina, kad Lenkijos reglamentavimas yra žymiai efektyvesnis bei palankesnis nukentėjusiesiems, kadangi apsaugo visų asmenų (tiek fizinių tiek juridinių) interesus, kas ypač svarbu teisinėje - demokratinėje valstybėje. Kitas svarbus aspektas, kuris nėra įtvirtintas Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso yra tai, jog Lenkijos baudžiamojo proceso kodekso 49 straipsnyje numatyta, kad nukentėjusiuoju gali būti organizacija, neturinti juridinio asmens statuso (valstybės ir savivaldybės institucija), bei kitas organizacinis

⁶ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. sausio 16 d. nutarimas, *Valstybės žinios*. 2006, Nr. 7-254.

⁷ ANCELIS, P, JUZUKONIS, S. Nukentėjusiojo sąvoka Lietuvos ir kitų valstybių baudžiamajame procese. *Jurisprudencija*., 2002, Nr. 35 (27), p. 100.

⁸ Kodeks postępowania karnego, 2016, nr. 89, [interaktyvus] [žiūrėta 2016-10-10]. Prieiga per internetą: <<http://isap.sejm.gov.pl/Download?id=WDU19970890555&type=3>>

vienetas, kuriam jo steigimo dokumentai suteikia veiksnumą⁹. Pažymėtina ir tai, kad minėtame straipsnyje nurodyta, kad nukentėjusiuoju gali būti laikoma draudimo bendrovė, atlyginusi nukentėjusiajam asmeniui turtinę ir neturtinę žalą¹⁰.

Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 28 straipsnyje yra įtvirtinta sąlyga, kad nukentėjusiajam nusikalstama veika turi būti padaryta fizinės, turtinės ar neturtinės žalos¹¹, tuo tarpu Lenkijos baudžiamojo proceso įstatyme minima tai, jog turi būti padaryta nusikalstama veika baudžiamojo įstatymo saugomam gėriui arba jam sukeltas nusikalstamos veikos pavojus. Lyginant Lenkijos ir Lietuvos reglamentavimą, seka išvada, kad Lietuvos BPK detalizuoja kokio pobūdžio žala gali būti padaryta. Todėl, manytina, kad Lietuvos reglamentavimas yra tikslesnis, nes kiekvienas asmuo, neturėdamas teisinio išsilavinimo, gali suvokti kokio pobūdžio žala gali būti padaryta, priešingai negu yra įtvirtinta Lenkijos baudžiamojo proceso įstatyme. Atkreiptinas dėmesys į tai, kad Lenkijos baudžiamojo proceso kodekse 52 straipsnyje yra nustatyta, jog mirus nukentėjusiajam, artimieji arba asmenys, kuriuos išlaikė nukentėjusysis perima visas jo teises, tačiau jų nesant šias teises perima prokuroras¹². Lietuvos Respublikos BPK 28 straipsnyje yra įtvirtinta, kad šeimos narys ar artimasis giminaitis turi patirti dėl nukentėjusiojo mirties fizinę, turtinę ar neturtinę žalą¹³. Atsižvelgiant į išdėstytą, galima teigti, kad Lietuvos Respublikos įstatymo leidėjo formuluotė yra labiau logiška, kadangi šeimos narys ar artimasis giminaitis tik patyręs minėto pobūdžio žalą yra labiau suinteresuotas bylos baigtimi, negu tas asmuo, kuriam šis statusas pereina automatiškai.

Rusijos baudžiamojo proceso kodekso 42 straipsnyje nukentėjusysis yra apibrėžiamas kaip fizinis asmuo, kuriam nusikalstama veika buvo padaryta fizinė, turtinė ar neturtinė žala¹⁴. Taip pat, šio proceso dalyviu gali būti ir juridinis asmuo, kurio turtui ir reputacijai buvo padaryta žalos¹⁵. Kaip ir buvo minėta anksčiau, Lietuvos Respublikos įstatymų leidėjas neįtvirtino juridinio asmens kaip nukentėjusiojo. Pastebėtina ir tai, jog Rusijos baudžiamojo proceso įstatymas būtinuoju požymiu numato du elementus: žalą turtui ir reputacijos pažeidimą. Taigi, esant tik abiem šioms požymiams juridinį asmenį galima pripažinti nukentėjusiuoju. Reikėtų atkreipti dėmesį į tai, jog tiek Lietuvos, tiek Rusijos baudžiamojo proceso įstatyme yra suformuluota identiška nuostata dėl žalos

⁹ Ibidem.

¹⁰ Ibidem.

¹¹ Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas. *Valstybės žinios*, 2002, Nr. 37-1341.

¹² Kodeks postępowania karnego, 2016, nr. 89. [interaktyvus] [žiūrėta 2016-10-16]. Prieiga per internetą: <<http://isap.sejm.gov.pl/Download?id=WDU19970890555&type=3>>

¹³ Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas. *Valstybės žinios*, 2002, nr. 37-1341.

¹⁴ Уголовно-процессуальный кодекс Российской Федерации, 2016 г, N 174-ФЗ, [interaktyvus] [žiūrėta 2016-11-20]. Prieiga per internetą: <<http://kzrf.ru/upkrf.html>>

¹⁵ Ibidem;

pobūdžio nukentėjusiajam fiziniam asmeniui. Kitas svarbus aspektas yra tai, kad Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekse nustatyta, jog nukentėjusiuoju gali būti pripažintas nuo nusikalstamos veikos mirusio fizinio asmens šeimos narys ar artimasis giminaitis¹⁶. Iš šios sąvokos darytina išvada, jog nukentėjusiuoju gali būti tik vienas asmuo. Rusijos baudžiamojo proceso kodekso 42 straipsnyje įtvirtinta, jog mirus nukentėjusiajam, šio proceso dalyvio teisės pereina vienam iš šeimos narių ar artimų giminių, o jų nesant arba negalint dalyvauti baudžiamajame procese, teisės pereina vienam iš kitų nukentėjusiojo giminių. Lietuvoje nukentėjusiuoju dažniausiai gali būti vienas iš šeimos narių (BPK 38 straipsnis) ar artimųjų giminių (BPK 15 straipsnis). Tačiau, praktikoje pasitaiko ir tokių atvejų, kai nukentėjusiais yra pripažįstami keli asmenys. Pavyzdžiui, bylose dėl nužudymo, nukentėjusiais buvo pripažinti tėvai¹⁷, bylose dėl transporto eismo saugumo, nukentėjusiais buvo pripažinti vaikai¹⁸. Manytina, kad toks reguliavimas yra tinkamas, kadangi leidžia plačiam subjektų ratui ginti jų pažeistas teises ir interesus.

Lyginant artimųjų giminių apibrėžimą, pastebėtina, kad tiek Lietuvos Respublikos baudžiamajame kodekse, tiek Lietuvos Respublikos civiliniame kodekse skiriasi šios sąvokos formuluotė, tačiau asmenys, kurie yra pripažinti artimaisiais giminaisiais yra tie patys. Kitas svarbus aspektas yra tai, kad šeimos narių apibrėžimas nėra įtvirtintas nei Lietuvos Respublikos civiliniame kodekse nei Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekse, priešingai negu BPK. Remiantis BPK 38 straipsniu, „šeimos nariais laikomi kartu su tuo asmeniu gyvenantys tėvai (tėviai), vaikai (vaikiai), broliai, seserys ir jų sutuoktiniai, asmens sutuoktinis arba asmuo, su kuriuo asmuo bendrai gyvena neįregistravęs santuokos, arba asmuo, su kuriuo tas asmuo Lietuvos Respublikos civilinio kodekso nustatyta tvarka susitarė sudaryti santuoką, taip pat sutuoktinio tėvai, buvę sutuoktiniai“¹⁹.

Taip pat, Lietuvos Respublikos baudžiamajame kodekse (toliau – BK) 248 straipsnio 2 dalyje yra įtvirtinta šeimos narių sąvoka, tačiau pažymėtina, kad būtent įstatyme yra kalbama apie įtariamojo/kaltinamojo šeimos narius. Logiškai mąstant ši sąvoka gali būti taikoma ir nukentėjusiojo atžvilgiu. Atkreiptinas dėmesys ir į tai, kad BK nėra įtvirtintų „buvusių sutuoktinių“²⁰ bei „asmenų, kurie civilinio kodekso nustatyta

¹⁶ Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas. *Valstybės žinios*, 2002, Nr. 37-1341.

¹⁷ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegija 2014 m. spalio 7 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-364/2014

¹⁸ Kauno apygardos teismo baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegija 2014 m. sausio 29 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-184-245/2014

¹⁹ Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas. *Valstybės žinios*, 2002, Nr. 37-1341.

²⁰ *Ibidem*

tvarka susitarė sudaryti santuoką²¹. Todėl, galima teigti, kad šeimos narių sąvoka įtvirtinta BK ir BPK nėra identiška.

Baltarusijos baudžiamojo proceso kodekso 49 straipsnio 1 dalyje yra įtvirtinta, jog nukentėjusysis yra fizinis asmuo, kuriam nusikalstama veika buvo padaryta fizinė, turtinė ar neturtinė žala²². Atkreiptinas dėmesys, kad ši įtvirtinta nuostata yra panaši į Lietuvos baudžiamojo proceso kodekse įtvirtintą nukentėjusiojo asmens sąvoką. Pažymėtina ir tai, kad Baltarusijos baudžiamojo proceso kodeksas numato, jog nukentėjusiuoju gali būti pripažintas tik fizinis asmuo kaip ir numatyta Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekse. Be to, Baltarusijos baudžiamojo proceso kodekso 49 straipsnio 4 dalyje yra nurodyta, kad tais atvejais, kai dėl nusikalstamos veikos mirė nukentėjusysis, teisės ir pareigos, kurios yra numatytos šio kodekso 50 straipsnyje yra suteikiamos jo šeimos nariams, artimiesiems giminaičiams bei teisėtiems atstovams, taip pat yra reglamentuota kaip ir Lenkijos baudžiamajame kodekse. Remiantis Baltarusijos Aukščiausiojo Teismo praktika, nukentėjusiais yra pripažįstami visi mirusiojo asmens šeimos nariai, artimieji giminaičiai bei teisėti jo atstovai, neatsižvelgiant į šių asmenų valią. Kaip pažymi teismas, svarbu yra nustatyti visus asmenys²³. Lyginant šią Baltarusijos baudžiamojo proceso kodekso normą su Lietuvos baudžiamojo proceso kodeksu, pastebima, jog tokios baudžiamojo proceso kodekso normos nerasime. Lietuvoje nukentėjusiuoju gali būti pripažinti tik tie asmenys, kurie nuo nusikalstamos veikos mirusio asmens patyrė fizinės, turtinės ar neturtinės žalos²⁴. Manytina, kad Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekse šios normos reglamentavimas yra tikslingesnis, kadangi asmenys, patyrę žalą, galės aktyviai dalyvauti baudžiamajame procese ir ginti pažeistas teises, priešingai negu yra nustatyta Baltarusijos baudžiamojo proceso kodekse.

Anketavime dalyvaujantys respondentai pateikė savo nuomonę, dėl nukentėjusiojo sąvokos. Anot jų, tik fizinio asmens pripažinimas nukentėjusiuoju laikytinas teisės spraga, kadangi praktiškai nukentėjusiuoju gali būti ir juridinis asmuo, ir tokie atvejai dažnai pasitaiko praktikoje, tačiau įstatymas nenumato galimybės juridiniam asmeniui būti pripažintam nukentėjusiuoju. Juridinis asmuo baudžiamajame procese turi teisę pareikšti civilinį ieškinį, o civilinis ieškinys gali būti pareikštas tik tada, kai asmeniui yra

²¹ Ibidem

²² Уголовно-процессуальный кодекс Республики Беларусь, 2016 г. № 295-З. [interaktyvus] [žiūrėta 2016-10-20]. Prieiga per internetą:

<http://etalonline.by/?type=text®num=HK9900295#load_text_none_1_>

²³ МЫТНИК, П.В. Процессуальное положение потерпевшего в отечественном законодательстве, Юридический журнал, 2006, №-3, с. 60-62.

²⁴ Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas. *Valstybės žinios*, 2002, Nr. 37-1341.

įteiktas pranešimas apie įtarimą, tai yra kai asmuo pripažįstamas įtariamuoju. Lietuvos teisėje pripažįstamas juridinio asmens subjektiškumas ir tai, kad jis turi tam tikras teises ir pareigas. Manytina, kad tokios pozicijos turėtų būti laikomasi ir baudžiamojo proceso kontekste, nustatant juridiniam asmeniui galimybę dalyvauti baudžiamajame procese, turint nukentėjusiojo teises. Taigi, išanalizavus tiek teoriją, tiek praktiką, siūlytina keisti teisinį reguliavimą, įtraukiant į baudžiamojo proceso įstatymą teisės normą, suteikiančią juridiniam asmeniui teisę būti pripažintam nukentėjusiuoju baudžiamajame procese.

V. Kurapkos teigimu, „asmens pripažinimas nukentėjusiuoju nėra apribotas kokiomis nors sąlygomis, taigi nukentėjusiuoju, o vėliau ir civiliniu ieškovu, fizinis asmuo turi būti pripažįstamas neatsižvelgiant į jo veiksnumą, amžių, psichinės ar fizinės sveikatos būklę ar kitas aplinkybes“²⁵. Asmuo tampa nukentėjusiuoju baudžiamajame procese tada, kai jis tokiu pripažįstamas ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro nutarimu ar teismo nutartimi (BPK 28 straipsnis)²⁶.

Lietuvos Respublikos Konstitucijoje nurodyta, kad asmeniui padarytos materialinės ir moralinės žalos atlyginimą nustato įstatymas (30 straipsnio 2 dalis). Pagal baudžiamojo proceso įstatymą kiekvienas asmuo, pripažintas nukentėjusiuoju, turi teisę reikalauti, kad būtų nustatytas ir teisingai nubaustas nusikalstamą veiką padaręs asmuo, taip pat gauti dėl nusikalstamos veikos padarytos žalos atlyginimą (BPK 44 straipsnio 10 dalis).

„Asmuo, dėl nusikalstamos veikos patyręs turtinės ar neturtinės žalos, turi teisę baudžiamajame procese pareikšti įtariamajam, kaltinamajam arba už įtariamojo ar kaltinamojo veikas materialiai atsakingiems asmenims civilinį ieškinį“²⁷. Teismas jį nagrinėja kartu su baudžiamąja byla. BPK 113 straipsnis nustato, kad civilinis ieškinys, pareikštas baudžiamojoje byloje, įrodinėjamas pagal BPK kodekso nuostatas. „Kai nagrinėjant civilinį ieškinį baudžiamojoje byloje kyla klausimų, kurių sprendimo šis kodeksas nereglamentuoja, taikomos atitinkamos civilinio proceso normos, jeigu jos neprieštarauja baudžiamojo proceso normoms“²⁸. Nukentėjusiojo statusą asmuo įgyja esant faktiniam ir juridiniam pagrindams: „faktinis pagrindas – nusikalstama veika asmeniui padaryta fizinė, turtinė ar moralinė (dabar – neturtinė) žala; juridinis pagrindas – ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro nutarimas ar teismo nutartis dėl asmens

²⁵ KURAPKA, V., et al. Baudžiamasis procesas: nuo teorijos iki įrodinėjimo, Vilnius: 2011, p. 163.

²⁶ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegija 2013 m. birželio 4 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-291/2013.

²⁷ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2016 m. gegužės 3 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-183-693/2016;

²⁸ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegija 2012 m. vasario 21 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-44/2012.

pripažinimo nukentėjusiuoju²⁹. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas savo praktikoje pripažįsta atvejus, kai nukentėjusiais gali būti pripažįstami asmenys, prieš kuriuos tiesiogiai nebuvo padarytas nusikaltimas, tačiau dėl nusikalstamos veikos patyrę dvasinius išgyvenimus. „Pagal BPK 28 straipsnio 1 dalį nukentėjusiuoju pripažįstamas fizinis asmuo, kuriam nusikalstama veika padaryta fizinės, turtinės ar neturtinės žalos. Moralinė žala yra neturtinės žalos atmaina. Asmuo, pripažintas nukentėjusiuoju, įgyja visas procesines teises, kartu ir teisę į žalos atlyginimą. Asmeniui, tiesiogiai nenukentėjusiam nuo nusikalstamos veikos, turtinė žala nepadaroma, tačiau jam gali būti padaroma neturtinė žala. Teismų praktikoje suformuota nuostata, kad nukentėjusiais baudžiamosiose bylose pripažįstami žuvusio dėl nusikalstamos veikos asmens artimieji giminaičiai, kurie turi teisę į neturtinės žalos atlyginimą. Įstatymas nedraudžia nukentėjusiais pripažinti asmenis, kurių nukentėjusiajam nuo nusikalstamos veikos artimam giminaičiui ar šeimos nariui nusikalstama veika sutrikdoma sveikata. Taigi nors neturtinė žala yra asmeninio pobūdžio, kiti asmenys, kurie nėra tiesiogiai nukentėję nuo nusikaltimo ir nepatyrė turtinės žalos, bet susiję su asmeniu, patyrusiu tokią žalą, tam tikrais atvejais turi teisę į neturtinės žalos atlyginimą. Asmens pripažinimas vaiko atstovu pagal įstatymą byloje nereiškia, kad jis nepatyrė neturtinės žalos ir negali pretenduoti į jos atlyginimą“³⁰.

Išanalizavus Lietuvos Aukščiausiojo Teismo praktiką, susijusią su nukentėjusiojo asmens statusu baudžiamajame procese, pažymėtina, kad „nors pagal BPK 28 straipsnio 1 dalį nukentėjusiuoju baudžiamojoje byloje gali būti pripažintas tik fizinis asmuo, tai nereiškia, kad juridinio asmens pareiškimas yra nepakankamas pagrindas pradėti ikiteisminį tyrimą dėl nedidelės vertės juridinio asmens turto pagrobimo. BK 178 straipsnio 5 dalyje vartojama ne nukentėjusiojo, o nukentėjusio asmens sąvoka. Taigi nukentėjusiu asmeniu gali būti ne tik fizinis, bet ir juridinis asmuo. Kita vertus, pagal BPK 28 straipsnio 1 dalį asmuo pripažįstamas nukentėjusiuoju ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro nutarimu ar teismo nutartimi“³¹.

Atsižvelgiant į išdėstytą, darytina išvada, kad nukentėjusiuoju gali būti pripažintas bet kuris fizinis asmuo, nepriklausomai nuo jo amžiaus, pilietybės, psichinės būklės ir pan., kuris patyrė fizinę, turtinę ir/ar neturtinę žalą nuo nusikalstamos veikos padarymo jo atžvilgiu. Nukentėjusiuoju gali būti pripažintas ne tik asmuo, kuris patyrė tiesioginę žalą,

²⁹ ABRAMAVIČIUS, A., *et al.* Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso komentaras. I dalis. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2003, p. 62.

³⁰ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegija 2016 m. sausio 5 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-61-696/2016.

³¹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegija 2014 m. gruodžio 16 dienos nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-565/2014

bet ir netiesioginės žalos patyręs asmuo, tiesiogiai žalą patyrusiam asmeniui mirus - tokiu atveju mirusiojo nukentėjusiojo teises dažniausiai perima vienas iš šeimos narių ar artimųjų giminaičių. Nukentėjusiojo statusą asmuo įgyja nuo kompetentingo subjekto sprendimo priėmimo pripažinti asmenį nukentėjusiuoju.

1.2. Nukentėjusiojo vaidmuo baudžiamajame procese

„Nukentėjusiam asmeniui nusikalstama veika yra asmeninis reikalas, reikalaujantis patirtos materialinės ir emocinės žalos atlyginimo. Valstybei tai baudžiamosios teisės pažeidimas, reikalaujantis nuoseklaus, prognozuojamo ir teisingo atsako pagal įstatymą“³², todėl akivaizdu, kad nukentėjusio asmens ir valstybės požiūris į nusikalstamą veiką ir kaip į ją turi būti reaguojama skiriasi.

Anot E. Matuizienės, „baudžiamojo proceso teisingumo vykdymo funkcija negalėtų būti įgyvendinama, jeigu nebūtų atsižvelgiama į nukentėjusių nuo nusikalstamų veikų asmenų interesus. Tai reiškia, kad nukentėjusiojo vaidmuo procese yra reikšmingesnis nei vien tik kaip subjekto, kurio pranešimas apie nusikalstamą veiką ir parodymai įgalina prokurorą palaikyti kaltinimą. Jis turi būti laikomas nukentėjusia šalimi, asmenybe su savo teisėmis, į kurias turi būti struktūriškai atsižvelgiama visose ikiteisminio tyrimo ir teismo proceso stadijose“³³. Sutiktina, su E. Matuzienės nuomone, kadangi viena iš svarbiausių baudžiamojo proceso uždavinių yra apginti nukentėjusįjį, tai yra, atkurti jo pažeistas teises. Pažymėtina ir tai, kad norint padidinti nukentėjusiojo vaidmenį baudžiamajame procese, reikėtų, kad ikiteisminio tyrimo institucijos tinkamai išaiškintų šiam proceso dalyviui jo teises ir galimybes baudžiamojo proceso metu. Taigi, suprantamas ir aiškus šių teisių išaiškinimas nukentėjusiajam padidintų pasitikėjimą teisėsaugos institucijomis bei suaktyvintų jo vaidmenį baudžiamajame procese.

R. Merkevičius teigia, kad baudžiamasis procesas nėra tai, ko nori ir kame siekia dalyvauti nukentėjusysis. Baudžiamasis procesas nesuvokiama, neretai nemaloni ir netgi prievartinė socialinė erdvė, kuri negali pasiūlyti nieko pozityvaus. Nukentėjusysis siekia pagalbos tik dėl to, kad kitos teisės šakos nepatenkina jo interesų³⁴. Sutiktina su jo nuomone, nes tik baudžiamasis procesas yra „paskutinė priemonė“, kur būtent

³² JOUTSEN, M. Victim Participation in Proceedings and Sentencing in Europe. *International Review of Victimology*. 1994, 3: p.57–67. Iš MATUIZIENĖ, E. Nukentėjusiojo interesai baudžiamajame procese. *Socialinių mokslų studijos*. 2012, 4(3), p. 1179.

³³ MATUIZIENĖ, E. Nukentėjusiojo interesai baudžiamajame procese. *Socialinių mokslų studijos*. 2012, 4(3), p. 1179.

³⁴ MERKEVIČIUS, R. Nukentėjusiojo procesinės galimybės baudžiamajame procese [interaktyvus]. [žiūrėta 2016-10-30]. Prieiga per internetą: <<https://www.youtube.com/watch?v=BxP890pEyr0>>

nukentėjusysis gali atkurti savo pažeistas teises. Vis dėl to, ne visos pažeistos teisės, gali būti maksimaliai atkurtos, kaip, pavyzdžiui, sveikata, gyvybė, todėl vienareikšmiškai teigtina, jog tokiose situacijose nukentėjusiojo vaidmuo yra pasyvus.

Be to, ne tik nacionaliniu, bet ir tarptautiniu lygmeniu yra reglamentuota tvarka dėl elgesio su nukentėjusiuoju. Kaip, pavyzdžiui, 2001 m. kovo 15 d. buvo priimtas Pamatinis Tarybos sprendimas „dėl nukentėjusiųjų padėties baudžiamosiose bylose“, tuo tarpu 2011 metais buvo nuspręsta papildyti Pamatiniame Sprendime nustatytus principus bei išplėsti aukų apsaugą visoje Sajungoje, todėl 2012 metais buvo priimta Europos Parlamento ir Tarybos Direktyva kuria nustatomi būtiniausi nusikaltimų aukų teisių, paramos joms ir jų apsaugos standartai³⁵. Taigi, iš to seka išvada, jog tarptautiniu pobūdžiu problematika dėl nukentėjusiojo asmens išlieka bei nuolat yra tobulinami teisės aktai tam, kad kuo labiau apsaugoti bei padėti nukentėjusiajam.

Svarbu yra tai, kad siekiant nurodyti nukentėjusiojo vaidmenį baudžiamajame procese, buvo sukurti baudžiamojo proceso modeliai. „L. Sebba suformulavo „atpildo priešininkui“ modelį (angl. adversary – retribution model), kuriame valstybė atsitraukia nuo nukentėjusiojo ir kaltininko konfrontacijos, ir „socialinės apsaugos – globos“ modelį (angl. social defense – welfare model), kuris iš esmės atspindi nukentėjusiojo eliminavimą iš dalyvavimo baudžiamajame procese“³⁶. K. Roach, vadovaudamasis nukentėjusiojo teisių kriterijumi, išskiria tokius baudžiamojo proceso modelius: baudžiamasis nukentėjusiojo teisių modelis (angl. punitive model of victims' rights), kuriame remiamasi nubaudimu ir baudžiamosios teisės sankcijomis, ir nesusijęs su nubaudimu nukentėjusiojo teisių modelis (angl. non-punitive model of victims' rights), kuriame pabrėžiama nusikaltimų prevencija ir atkuriamasis teisingumas³⁷. „Švietimo periodas perkėlė baudžiamojo proceso akcentą nuo nukentėjusiojo privačių interesų atstovavimo į svarbesnių visuomenės interesų patenkinimą, kaip sulaikymo nuo nusikalstamų veikų, reabilitacijos ir atpildo (retribucijos)“³⁸.

E. Matuizienės nuomone, vis aktualesnė tampa atkuriamojo teisingumo idėja, nepaisant to, kad šiuo metu dominuoja retributyvinio teisingumo modelis, nukreiptas vien

³⁵ 2012 m. spalio 25 d. Europos Parlamento ir Tarybos Direktyva 2012/29/ES kuria nustatomi būtiniausi nusikaltimų aukų teisių, paramos joms ir jų apsaugos standartai ir kuria pakeičiamas Tarybos pamatinis sprendimas 2001/220/TVR [interaktyvus] [žiūrėta 2016-10-15]. Prieiga per internetą: <<http://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/?uri=CELEX%3A32012L0029>>

³⁶ Tobolowsky, P. M. Victim Participation in the Criminal Justice Process: Fifteen Years After the President's Task Force on Victims of Crime. *New England Journal on Criminal and Civil Confinement*. 1999, 25: p. 25–26. Iš MATUIZIENĖ, E. Nukentėjusiojo interesai baudžiamajame procese. *Socialinių mokslų studijos*. 2012, 4(3), p. 1182.

³⁷ Ibidem

³⁸ Ibidem

į nusikaltėlio nubaudimą³⁹. P. Ancelis mano, kad atkuriamasis teisingumas yra palankesnis nusikaltimo aukai, nes skatina atlyginti jai padarytą žalą bei suteikti paramą⁴⁰. Tuo tarpu, egzistuoja ir priešingų nuomonių. Kai kurie autoriai teigia, jog šis modelis „sudaro sąlygas turtingiesiems „išsipirkti“ atlyginant padarytą žalą, o neturtingieji tokių bausmės išvengimo galimybių neturi“⁴¹. Sutiktina su šia nuomone, tačiau reikia pažymėti, kad šio modelio pagrindiniu tikslu nėra laikoma kompensacija nukentėjusiajam. Vis dėl to pastebima, jog nukentėjusysis siekia susiklosčiusios situacijos išsprendimo bei žalos atlyginimo. Todėl, galima teigti, jog atkuriamojo teisingumo modelis nukentėjusiajam yra žymiai aktualesnis negu kiti anksčiau išvardinti modeliai.

Apibendrinant, darytina išvada, jog kiekviena valstybė užtikrina, kad nukentėjusiesiems priklausytų realus ir prideramas vaidmuo jos baudžiamosios justicijos sistemoje. Ji visai stengiasi užtikrinti, kad atliekant procesinius veiksmus nukentėjusieji būtų traktuojami su derama pagarba asmens orumui, ir pripažįsta nukentėjusiųjų teises ir teisėtus interesus, ypač susijusius su baudžiamosios bylos nagrinėjimu. Įstatymų leidėjas turi užtikrinti nukentėjusiesiems aukšto lygio jo teisių ir interesų apsaugą bei realų ir prideramą vaidmenį jų baudžiamosios justicijos sistemoje bei pripažinti jų teises ir teisėtus interesus užtikrinant jų teisę būti išklausytam ir duoti parodymus.

Atsižvelgiant į išdėstytą, darytina išvada, kad neabejotinai nukentėjusiojo vaidmuo yra labai svarbus baudžiamajame procese. Realų pasinaudojimą įstatymų numatytomis nukentėjusiojo teisėmis, aktyvų nukentėjusiojo vaidmens įgyvendinimą, aktyvią procesinę veiklą ir dalyvavimą procese lemia nukentėjusiojo interesus, suponuotas to, kad nusikalstama veika tiesiogiai paveikia nukentėjusįjį.

³⁹ MATUIZIENĖ, E. Nukentėjusiojo interesai baudžiamajame procese. Socialinių mokslų studijos. 2012, 4(3), p. 1182.

⁴⁰ANCELIS, P. Nukentėjusiųjų asmenų interesų apsaugos prielaidos Lietuvoje ir kitose valstybėse. Tarptautinio seminario Ikiteisminio proceso subjektų kompetencijos įtaka užtikrinant nukentėjusiųjų asmenų interesus, vykusio 2010 m. vasario 25 d. Mykolo Romerio universitete, Vilniuje, medžiaga. Kaunas: MRU VSF, 2010, p. 22.

⁴¹ACOM A. Compulsory Compassion: A Critique of Restorative Justice. Vancouver: UBC Press, 2004, p. 16; Schafer S. Compensation and Restitution to Victims of Crime. Montclair, N.J.: Patterson Smith, 1970, p. 127. Iš I. Michailovič, et al. *Atkuriamojo Teisingumo Perspektyvos Lietuvoje*. Monografija, Vilnius: 2014, p. 34-35.

1.3. Nukentėjusiojo padėties baudžiamajame procese istorinė raida

„Žvelgiant iš istorinės pusės, nukentėjusysis ir kaltintojas buvo identiškos sąvokos. Tačiau baudžiamojo proceso vystymasis vyko oficialaus kaltinimo pozicijų stiprinimo kryptimi, o nukentėjusiojo vaidmuo sumažėjo iki liudytojo“⁴².

Pažymėtina tai, kad nukentėjusiojo institutas yra aptinkamas nagrinėjant kaziustinę teisę. Lietuvoje iki 1468 metų valstybinis gyvenimas buvo reguliuojamas paprotinėmis teisės normomis⁴³.

Nuo 1468 metų galiojančiame Kazimiero Teisyne buvo įvardintos baudžiamosios teisės ir procesinės normos, kurios buvo skirtos žemvaldžiams feodalams ir Didžiojo kunigaikščio urėdams tam, jog šie lygiai teistų jiems priklausomus žmones⁴⁴. Jau tuo metu buvo įtvirtintos asmens teisių realizavimo galimybės bei reglamentuotas žalos atlyginimo klausimas. Kazimiero Teisyne „1-7 straipsniuose buvo nustatyta, jog plėšikas ar vagis privalo atlyginti nukentėjusiajam padarytą žalą iš šeimos ar savo turto“⁴⁵. Tuo tarpu, 8 straipsnis numatė, „kad nusikaltimą turi atlyginti tas, kas slapta laikęs valkatą ir nepristatęs“⁴⁶, tačiau Kazimiero teisyne nebuvo įtvirtinta proceso šalių sąvokų bei procesinių teisių⁴⁷.

Kitas ne mažiau svarbus rašytinis teisės šaltinis buvo Pirmasis Lietuvos Statutas. Pirmajame Lietuvos Statute teisės normos, kurios buvo susijusios su nukentėjusiojo asmens padėtimi, buvo įtvirtintos skirtinguose šio teisinio šaltinio skyriuose⁴⁸. Analizuojant Statuto straipsnius, matyti, jog nukentėjusysis pats turėjo pareigą įrodyti, kad jam buvo padaryta žala bei smurto požymius parodyti aplinkiniams. Pažymėtina ir tai, kad nukentėjęs asmuo privalėjo pats kreiptis į teismą bei pateikti atitinkamus įrodymus, kadangi nebuvo specialios baudžiamosios bylos tyrimo bei nagrinėjimo formos. Kitas svarbus aspektas yra tai, jog tuo metu nebuvo įtvirtintos teisinių sąvokų

⁴² STRANG, H. Repair or Revenge: Victims and Restorative Justice. Oxford: Clarendon Press, 2006, p. 11. Iš MATUIZIENĖ, E. Nukentėjusiojo interesai baudžiamajame procese. Socialinių mokslų studijos. 2012, 4(3), p. 1180.

⁴³ MACHOVENKO J. Lietuvos Didžiosios kunigaikštystės teisės šaltiniai. Vilnius, 2000. P. 50-51. Iš JUZUKONIS, S. *Nukentėjusiojo teisių apsauga baudžiamajame procese*: daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, (teisė). Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2002. p. 12.

⁴⁴ MACHOVENKO J. Lietuvos Didžiosios kunigaikštystės teisės šaltiniai. Vilnius, 2000. P. 50-51. Iš JUZUKONIS, S. *Nukentėjusiojo teisių apsauga baudžiamajame procese*: daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, (teisė). Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2002. p. 12.

⁴⁵ JUZUKONIS, S. *Nukentėjusiojo teisių apsauga baudžiamajame procese*: daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, (teisė). Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2002. p. 12.

⁴⁶ MACHOVENKO J. Lietuvos Didžiosios kunigaikštystės teisės šaltiniai. Vilnius, 2000. P. 50-51

⁴⁷ JUZUKONIS, S. *Nukentėjusiojo teisių apsauga baudžiamajame procese*: daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, (teisė). Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2002. p. 13.

⁴⁸ VALIUKONYTĖ, I.; LAZUTKA, S.; ir GUDAVIČIUS, E. *Pirmasis Lietuvos Statutas (1529 m.)*. Vilnius: 2001. p. 44-47

terminijos, o buvo aprašyti draudžiami poelgiai bei visa proceso tvarka, kaip teisme reikėtų įrodinėti uždraustus poelgius⁴⁹.

Pirmasis Lietuvos Statutas įpareigojo nukentėjusįjį tinkamai pasirengti bylai, aktyviai dalyvauti teisme bei užtikrino aplaidaus pareigų vykdymo pasekmes. Bylos baigtį lėmė tai, kas prisieks – ar nukentėjęs asmuo, ar atsakovas, kadangi abu asmenys negalėjo prisiekti. Atkreiptinas dėmesys, kad remiantis Pirmojo Lietuvos Statuto nuostatomis, nukentėjusysis turėjo padarytą žalą grįsti įrodymais, prisiekiant jam pačiam bei jo šeimos nariams. Būdavo numatomos procesinės garantijos tam, kad būtų palaikomas balansas tarp tiesos nustatymo ir savivalės arba piktnaudžiavimo⁵⁰.

Kalbant apie Antrąjį Lietuvos Statutą, kuris buvo priimtas 1566 metais, pažymėtina, jog jame buvo nurodyta, kad nukentėjusysis galėjo gauti dar ir kompensaciją už savo subjektinių teisių pažeidimą be žalos ir nuostolių atlyginimo. Šiame Statute nebuvo numatyta nukentėjusiojo sąvokos aiškinimo. Be to, imperatyviai nebuvo įtvirtinta, kad turi būti ginamos žmogaus teisės, nors buvo nustatytos nuskriaustojo asmens teisės bei numatytos pareigos. Svarbu yra tai, kad pirmiausiai buvo tenkinami valstybės interesai, tačiau vis dėl to, nukentėjusiajam buvo suteiktos garantijos, saugojančios sveikatą, nuosavybę nusikaltimo padarymo metu ir buvo aiškiai apibrėžtos teisės.

Pažymėtina, jog pats terminas „nukentėjusysis“ pirmą kartą pastebimas 1864 metų Baudžiamojo proceso įstatyme.

Iki Lietuvos Nepriklausomybės atkūrimo, nukentėjusysis netgi turėjo teises, kurios nukentėjusiajam nepriklauso pagal Lietuvos baudžiamojo proceso įstatymą, pavyzdžiui, nukentėjusysis turėjo teisę gauti visų protokolų bei nutarimų nuorašus. Nukentėjusiojo procesinis statusas buvo suteikiamas nuo pat skundo padavimo. Lietuvos Respublikos pirmasis Baudžiamojo proceso įstatymas numatė moralinės ir materialinės žalos atlyginimą⁵¹. Šiame įstatyme buvo numatyta pakankamai daug nukentėjusiojo teisių, kurios leido pripažinti nukentėjusįjį aktyviu proceso dalyviu⁵².

Po Lietuvos inkorporavimo į Tarybų Socialistinių Respublikų Sąjungą (toliau - TSRS) sudėtį, Lietuvoje įsigaliojo 1923 metų Rusijos Tarybų Federacinės Socialistinės Respublikos (toliau - RTFSR) baudžiamojo proceso kodeksas (veikęs ir po Antrojo pasaulinio karo iki 1961 metų). Šiame teisės akte nukentėjusysis buvo praktiškai

⁴⁹ JUZUKONIS, S. *Nukentėjusiojo teisių apsauga baudžiamajame procese*: daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, (teisė). Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2002. p. 14.

⁵⁰ JUZUKONIS, S. *Nukentėjusiojo teisių apsauga baudžiamajame procese*: daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, (teisė). Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2002. p. 12.

⁵¹ JUZUKONIS, S. *Nukentėjusiojo teisių apsauga baudžiamajame procese*: daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, (teisė). Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2002. p. 23.

⁵² JUZUKONIS, S. *Nukentėjusiojo teisių apsauga baudžiamajame procese*: daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, (teisė). Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2002. p. 24.

eliminuojamas nuo aktyvaus dalyvavimo baudžiamajame procese, o įstatymas nesuteikė jam plačių teisių sąrašo⁵³. Baudžiamajam procesui vystantis stiprėjo oficialus kaltintojo vaidmuo, kuomet nukentėjusiojo vaidmuo baudžiamajame procese mažėjo iki liudytojo vaidmens baudžiamajame procese⁵⁴. Tokią sumažintą nukentėjusio aktyvumą baudžiamajame procese S. Juzukonis aiškina privačiųjų bei viešųjų mechanizmų susiliejimu, kuris ypatingai pastebimas tarybinio laikotarpio Lietuvos baudžiamojo proceso teisėje⁵⁵. Taigi, Lietuvos teritorijoje sumažėjusios teisės ir galimybės aktyviai dalyvauti baudžiamajame procese ypač sumažėjo galiojant 1923 metų RTFSR baudžiamojo proceso kodeksui.

1961 metų BPK nukentėjusiojo sąvoka buvo įtvirtinta 60 straipsnyje. Lyginant nukentėjusiojo sąvoką su dabartine BPK įtvirtinta sąvoka, galima prieiti išvados, jog sąvokos yra beveik identiškos. Pažymėtina, kad 1961 metų BPK įtvirtinta moralinė žala – atitinka dabartinę neturtinės žalos sąvoką. Svarbu paminėti ir tai, kad 1961 metų kodekse nėra įtvirtintos normos, dėl kitų asmenų pripažinimo nukentėjusiais, priešingai negu dabartiniame kodekse. Atkreiptinas dėmesys ir į tai, jog tie patys proceso subjektai asmenį pripažįsta nukentėjusiuoju, tik skiriasi šių proceso subjektų terminija. Kalbant apie nukentėjusiojo teises, dauguma šių teisių yra identiškos. Kaip, pavyzdžiui, teisė duoti parodymus, teikti prašymus, nušalinimus, apskusti proceso subjektų veiksmus⁵⁶. Visgi galiojančiame BPK yra įtvirtinta nukentėjusiojo teisė dalyvauti vertinant specialius apsaugos poreikius⁵⁷, kurios nebuvo 1961 BPK. Pabrėžtina, jog tiek 1961 metų BPK, tiek galiojančiame kodekse parodymų davimo tvarka yra beveik analogiška. Kalbant apie nukentėjusiojo atstovavimą, pabrėžtina, kad tiek 1961 metų kodekse, tiek galiojančiame kodekse atstovais yra laikytini tie patys asmenys. Tačiau 1961 metų kodekso 63 straipsnyje yra išskiriamos 4 atstovų grupės – advokatai, artimieji giminaičiai, įstatyminiai atstovai bei kiti asmenys pripažinti teismo nutartimi, teisėjo, tardytojo ar kvotėjo nutarimu⁵⁸, tuo tarpu dabartiniame kodekse išskiriamos 2 grupės – atstovai pagal įstatymą (53 straipsnis) ir įgaliotieji atstovai (55 straipsnis) ir būtent anksčiau minėtos 2 grupės apima 1961 metų kodekso 4 grupes. Vis dėl to, yra įžvelgiamas skirtumas, pagal

⁵³ JUZUKONIS, S. *Nukentėjusiojo teisių apsauga baudžiamajame procese*: daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, (teisė). Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2002. p. 24.

⁵⁴ MATUIZIENĖ, E. Nukentėjusiojo interesai baudžiamajame procese. Socialinių mokslų studijos. 2012, 4(3), p.1180.

⁵⁵ JUZUKONIS, S. *Nukentėjusiojo teisių apsauga baudžiamajame procese*: daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, (teisė). Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2002. p. 25.

⁵⁶ Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas. *Vyriausybės žinios*, 1961-01-01, Nr. 18-148,

⁵⁷ Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas. *Valstybės žinios*, 2002, Nr. 37-1341, 28 straipsnio 2 dalis,

⁵⁸ Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas. *Vyriausybės žinios*, 1961-01-01, Nr. 18-148,

BPK atstovai pagal įstatymą atstovauja tuo atveju, kai nukentėjusieji yra nepilnamečiai arba neveiksnūs⁵⁹, tuo tarpu 1961 metų BPK apie tai apskritai nėra kalbama. Tiek 1961 metų, tiek galiojančiame BPK, nukentėjusysis turi teisę susipažinti su ikiteisminio tyrimo medžiaga bei pateikti papildomus prašymus⁶⁰. Tačiau galiojančiame baudžiamojo proceso kodekse 53 straipsnyje yra numatyta sąlyga prokurorui nustatyti terminą per kurį nukentėjusysis gali susipažinti su medžiaga, o 1961 metų kodekse nebuvo įtvirtintos tokios normos. Atsižvelgiant į tuometinio kodekso straipsnio tekstą, išryškėja tai, kad nukentėjusysis gali susipažinti tik su tam tikra ikiteisminio tyrimo medžiagos dalimi⁶¹, tuo tarpu galiojančiame kodekse nukentėjusysis gali susipažinti su visa medžiaga išskyrus tam tikrus duomenis. Manytina, kad tuometinis nukentėjusiojo teisių įstatymo leidėjo reglamentavimas ikiteisminio tyrimo metu buvo pažangus bei racionalus, kadangi, kaip matyti, šios esminės teisės yra įtvirtintos dabartiniame baudžiamojo proceso kodekse su tam tikrais papildymais. Analizuojant privatų kaltinimą, pastebima, jog 1961 metų BPK yra numatyta galimybė nukentėjusiajam susitaikyti iki nuosprendžio priėmimo⁶², o galiojančiame iki baigiamųjų kalbų pabaigos. Pažymėtina ir tai, jog 1961 metų baudžiamojo proceso kodeksas nenumato nukentėjusiojo teisės atsisakyti kaltinimo. Kitas aspektas, yra tai, jog nėra reglamentavimo dėl nepilnamečių nukentėjusiųjų, asmenų, turinčių fizinę ar psichinę negalią, jų teisių realizavimo privataus kaltinimo metu, išskyrus atvejį, numatyta 126 straipsnio paskutinėje pastraipoje. Atkreiptinas dėmesys į tai, jog tuomet irgi buvo numatytas perėjimas iš privataus kaltinimo į valstybinį. Svarbu yra tai, kad tiek viename, tiek kitame baudžiamojo proceso kodekse yra reglamentuota nukentėjusiojo apklausa. Išanalizavus abiejų kodeksų straipsnius, galima teigti, kad apklausos tvarka yra tapati. Be abejo, dabartinis baudžiamojo proceso kodeksas labiau detalizuoja šią tvarką ir numato naujovių, tokių kaip, apklausos atlikimas naudojant garso ir vaizdo priemones. Pastebėtina ir tai, kad 1961 metų baudžiamojo proceso kodeksas neįtvirtino anonimiškumo instituto nukentėjusiajam.

Vis dėl to, apibendrinant darytina išvada, kad anksčiau minėtas tarybinis baudžiamojo proceso kodeksas, įtvirtino plačias nukentėjusiojo teises, kurios yra labai panašios į šių dienų nukentėjusiojo teises baudžiamajame procese bei leido minėtam proceso dalyviui aktyviai dalyvauti baudžiamajame procese.

⁵⁹ Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas. *Valstybės žinios*, 2002, Nr. 37-1341, 53 straipsnis,

⁶⁰ Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas. *Valstybės žinios*, 2002, Nr. 37-1341, 218 straipsnis,

⁶¹ Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas. *Vyriausybės žinios*, 1961-01-01, Nr. 18-148, 225 straipsnis.

⁶² Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas. *Vyriausybės žinios*, 1961-01-01, Nr. 18-148, 126 straipsnis.

Vertinant galiojantį baudžiamojo proceso kodeksą su ankstesniais kodeksais matyti, kad nukentėjusiojo teisės yra praplėstos, nukentėjusysis turi teisę į žalos atlyginimą. Apibendrinus, galima teigti, kad nukentėjusysis yra lygiavertis proceso dalyvis, kuris turi plačias teises bei pareigas. Kaip matyti, anksčiau nukentėjusysis dažnai buvo laikomas nuošalyje, tuo tarpu dabar jis yra aktyvus proceso dalyvis be kurio baudžiamasis procesas yra sunkiai įsivaizduojamas.

Atsižvelgiant į išdėstytą, darytina išvada, kad nukentėjusiojo, kaip baudžiamojo proceso dalyvio, padėtis keitėsi priklausomai nuo galiojančių įstatymų, kurių turinį lėmė tuometinės valstybės realijos

2. Nukentėjusiojo teisių ir galimybių aktyviai dalyvauti baudžiamajame procese realizavimas

2.1. Nukentėjusiojo teisės ir galimybės ikiteisminiame tyrime ir teisme

Nukentėjusiojo statusą reglamentuoja BPK 28 straipsnis, kuriame numatytos ir nukentėjusiojo teisės: „gauti informaciją apie su juo susijusio baudžiamojo proceso padėtį; teikti įrodymus; pateikti prašymus; pareikšti nušalinius; dalyvauti vertinant jo specialius apsaugos poreikius; ikiteisminio tyrimo metu ir teisme susipažinti su byla; dalyvauti bylą nagrinėjant teisme; apskusti ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro, ikiteisminio tyrimo teisėjo ir teismo veiksmus, taip pat apskusti teismo nuosprendį ar nutartį; pasakyti baigiamąją kalbą“⁶³. Pažymėtina, kad tokias pačias teises baudžiamojo proceso įstatymas numato ir nukentėjusiojo atstovui. Be teisių, įstatymų leidėjas aptariamame straipsnyje įtvirtino ir nukentėjusiojo pareigą - duoti parodymus⁶⁴. „Nukentėjusysis prisiekia ir atsako už melagingus parodymus kaip liudytojas“⁶⁵.

Anot E. Matuizienės, nukentėjusysis baudžiamajame procese turi konkrečių interesų ir savarankiškų tikslų. Sutiktina su autorės pozicija, kad tai sukuria privačių ir viešųjų interesų konfliktą, kuris įstatymų leidybos lygiu sprendžiamas parenkant teisingiausią ir efektyviausią proceso formą. Autorės nuomonė laikytina pagrįsta, kadangi baudžiamojo proceso paskirtis neapsiriboja vien nukentėjusiojo teisių gynimu ir jo teisėtų interesų užtikrinimu. Baudžiamojo proceso priemonėmis turi būti ginamas ir viešasis interesas, tokiu būdu įgyvendinama teisingumo vykdymo funkcija.

Nors mokslinėje literatūroje aptinkama įvairių nuomonių dėl nukentėjusiojo intereso turinio, tačiau visi autoriai laikosi pozicijos, kad nukentėjusysis turėtų būti laikomas suinteresuotu proceso dalyviu.

Kalbant apie nukentėjusiojo galimybes užtikrinti jam įstatymų garantuojamas teises, pažymėtina, kad „baudžiamojo proceso paskirtis – ginant žmogaus ir piliečio teises bei laisves, visuomenės ir valstybės interesus greitai, išsamiai atskleisti nusikalstamas veikas ir tinkamai pritaikyti įstatymą, kad nusikalstamą veiką padaręs asmuo būtų teisingai nubaustas ir niekas nekaltas nebūtų nuteistas“⁶⁶. Taigi pradedant baudžiamąjį procesą, siekiama ne tik atskleisti nusikalstamas veikas bei jas padariusius asmenis, bet tuo pačiu turi būti imtasi priemonių apsaugoti žmogaus ir piliečio teises bei laisves. Pažymėtina, kad pirmiausia baudžiamojo proceso paskirtis atskleidžiama nurodant žodį „ginant“, o tik paskui – „atskleisti“. Toks įstatymo įtvirtintas baudžiamojo proceso tikslas

⁶³ Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas. *Valstybės žinios*, 2002-04-09, Nr. 37-1341;

⁶⁴ *Ibidem*;

⁶⁵ *Ibidem*;

⁶⁶ Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas. *Valstybės žinios*, 2002-04-09, Nr. 37-1341;

rodo jo reglamentavimo svarbą ir prioritetiškumą, ginant žmogaus ir piliečio teises bei laisves. Tiriant nusikalstamas veikas turi būti garantuojama asmens teisių ir laisvių apsauga, kitokiu būdu negalėtų būti įgyvendinamas teisingumas.

Pirmiau nurodytam bei aptartam baudžiamojo proceso tikslui užtikrinti, įstatymų leidėjas įtvirtino nukentėjusiajam galimybę naudotis ypatingomis teisėmis ikiteisminio tyrimo stadijoje. BPK 166 straipsnio, reglamentuojančio, ikiteisminio tyrimo pradžią, 2 dalyje yra nurodyta, kad BPK nustatytais atvejais ikiteisminis tyrimas pradedamas tik tuo atveju, kai yra nukentėjusiojo skundas. Baudžiamojo proceso įstatymo 167 straipsnio 1 dalyje yra numatyti atvejai, kai ikiteisminis tyrimas pradedamas pagal nukentėjusiojo skundą ar jo teisėto atstovo pareiškimą, ar prokuroro reikalavimą - dėl nusikalstamų veikų, numatytų BK 145 straipsnyje, 149 straipsnio 1 dalyje, 150 straipsnio 1 dalyje, 151 straipsnio 1 dalyje, 178 straipsnio 1 ir 4 dalyse, 179 straipsnio 1 ir 3 dalyse, 182 straipsnio 1 ir 3 dalyse, 183 straipsnio 1 ir 3 dalyse, 184 straipsnio 1 ir 3 dalyse, 186 straipsnyje, 294 straipsnio 1 dalyje, ikiteisminis tyrimas pradedamas tik tuo atveju, kai yra nukentėjusiojo skundas ar jo teisėto atstovo pareiškimas. Šiais atvejais procesas vyksta bendra tvarka. Taigi nukentėjusiajam yra suteikta ypatinga teisė pradėti ikiteisminį tyrimą dėl galimai padarytos nusikalstamos veikos.

Kalbant toliau apie nukentėjusiojo teises baudžiamajame procese pažymėtina, kad BPK 178 straipsnis numato nukentėjusiajam ir jo atstovui teisę raštu prašyti prokurorą atlikti BPK 97 straipsnyje, XII ir XIV skyriuose numatytus veiksmus. Įstatymas įpareigoja prokurorą išnagrinėti tokį prašymą ne vėliau kaip per dešimt dienų nuo jo gavimo, o kai prašymui nagrinėti reikalinga ikiteisminio tyrimo medžiaga, – per dešimt dienų nuo medžiagos gavimo. Išnagrinėjęs prašymą, prokuroras priima sprendimą: 1) pats atlikti prašomus veiksmus; 2) įpareigoti ikiteisminio tyrimo įstaigą atlikti prašomus veiksmus; 3) atsisakyti atlikti prašomus veiksmus.

Jeigu prokuroras priima nutarimą atsisakyti atlikti prašomus veiksmus, nukentėjusysis ar jo atstovas turi teisę apskųsti šį nutarimą per septynias dienas nuo jo gavimo dienos ikiteisminio tyrimo teisėjui. Ikiteisminio tyrimo teisėjas skundą privalo išnagrinėti ne vėliau kaip per septynias dienas nuo jo gavimo. Teisėjo priimtas sprendimas yra galutinis. Jeigu teisėjas nusprendžia, kad veiksmai, kurių prašo nukentėjusysis, turi būti atlikti, prokuroras privalo per kuo trumpiausią laiką juos atlikti ar įpareigoti tai padaryti ikiteisminio tyrimo įstaigą. Tais atvejais, kai nukentėjusysis ar jo atstovas prašo atlikti veiksmą, kurį atlikti turi teisę tik ikiteisminio tyrimo teisėjas, ikiteisminio tyrimo teisėjas, išnagrinėjęs skundą dėl prokuroro atsisakymo kreiptis į teisėją dėl šio veiksmo, gali pavesti prokurorui organizuoti tokio veiksmo atlikimą.

Baudžiamojo proceso įstatymas numato „nukentėjusiajam ir jo atstovui galimybę dalyvauti jų prašymu atliekamuose tyrimo veiksmuose, apklausų metu užduoti klausimus, susipažinti su jų prašymu atliktų tyrimo veiksmų protokolais, teikti pastabas dėl šių protokolų turinio“⁶⁷.

BPK taip pat, numato teisę nukentėjusiajam ir jo atstovui ikiteisminio tyrimo metu bet kuriuo momentu pareikšti prašymą susipažinti su ikiteisminio tyrimo duomenimis, išskyrus proceso dalyvių asmens duomenis, saugomus atskirai nuo kitos ikiteisminio tyrimo medžiagos bei susipažinimo metu daryti ikiteisminio tyrimo medžiagos kopijas ar išrašus. Tais atvejais, kai toks susipažinimas, prokuroro manymu, galėtų pakenkti ikiteisminio tyrimo sėkmei, išskyrus atvejus, kai ikiteisminis tyrimas baigtas ir yra rašomas kaltinamasis aktas, prokuroras gali neleisti susipažinti su visais ikiteisminio tyrimo duomenimis ar jų dalimi, taip pat neleisti daryti ikiteisminio tyrimo medžiagos kopijas ar išrašus.

Kalbant toliau apie nukentėjusiojo apklausą ikiteisminio tyrimo metu, atkreiptinas dėmesys, kad BPK 185 straipsnis numato nukentėjusiajam teisę prašyti, kad apklausą atliktų tos pačios lyties asmuo, kai ikiteisminis tyrimas vyksta dėl nusikaltimų ir baudžiamųjų nusižengimų žmogaus seksualinio apsisprendimo laisvei ir neliečiamumui bylose, smurto artimoje aplinkoje bylose, prekybos žmonėmis, pelnymosi iš kito asmens prostitucijos ir įtraukimo į prostituciją bylose ar bylose, susijusiose su diskriminavimu ar neapykanta dėl lyties, tačiau ikiteisminio tyrimo pareigūnas nutarimu gali atsisakyti patenkinti šį prašymą, jeigu dėl to būtų pakenkta ikiteisminio tyrimo sėkmei. Manytina, kad toks teisinis reguliavimas yra teisingas, kadangi pirmiau nurodytų bylų pobūdis suponuoja ypatingą nukentėjusiojo statusą, tai yra tokiose bylose nukentėjusysis yra ypač pažeidžiamas baudžiamojo proceso subjektas. Toks teisinis reguliavimas ne tik užtikrina tinkamą nukentėjusiojo teisių įgyvendinimą, bet tuo pačiu nustato ir tam tikras garantijas nukentėjusiajam. Aptariamų baudžiamųjų bylų pobūdis lemia ypatingai skausmingas asmens apklausas bylose dėl nusikaltimų ir baudžiamųjų nusižengimų žmogaus seksualinio apsisprendimo laisvei ir neliečiamumui bei dėl pelnymosi iš kito asmens prostitucijos ir įtraukimo į prostituciją. Siekiant gauti kuo teisingesnius parodymus, būtina nukentėjusiajam sudaryti tokias sąlygas, kad jis nebijotų ir nesigėdytų duoti parodymus, todėl nukentėjusiojo teisė prašyti, kad jį apklaustų tos pačios lyties asmuo, tokiose bylose iš dalies užtikrina duodamų parodymų teisingumą, kas baudžiamajame procese, o ypač ikiteisminio tyrimo metu, kai daug kas priklauso nuo surinktų duomenų tikslumo, yra ypatingai svarbu.

⁶⁷ Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas. *Valstybės žinios*, 2002-04-09, Nr. 37-1341.

Tais pačiais tikslais, tai yra sudaryti sąlygas nukentėjusiajam duoti teisingus parodymus, be to, apsaugoti nuo pavojaus nukentėjusiojo, ar jo šeimos narių arba artimųjų giminaičių gyvybę, sveikatą, laisvę ar turtą, įstatymų leidėjas įtvirtino nukentėjusiojo teisę prašyti taikyti anonimiškumą. Proceso veiksmų su nukentėjusiuoju, kuriam taikomas anonimiškumas ir dalinis anonimiškumas, ypatumai nustatyti BPK XIV skyriaus ketvirtajame skirsnyje.

BPK 198 straipsnyje, reglamentuojančiame šį institutą, nurodyta, kad nukentėjusysis BPK nustatyta tvarka gali prašyti prokurorą ar ikiteisminio tyrimo pareigūną taikyti jam anonimiškumą, o prokuroras ar ikiteisminio tyrimo pareigūnas, kai tam yra pagrindas, taiko nukentėjusiajam anonimiškumą, taip pat imasi kitų, BPK nustatytų priemonių nukentėjusiojo, kuriam taikomas anonimiškumas, asmens tapatybę nurodančių duomenų slaptumui užtikrinti. Be to, tam tikrais, įstatymo numatytais atvejais, prokuroras ar ikiteisminio tyrimo pareigūnas, gali taikyti anonimiškumą ir savo iniciatyva⁶⁸.

Anonimiškumo taikymo nukentėjusiajam pagrindai numatyti BPK 199 straipsnyje ir yra šie:

- 1) gresia realus pavojus nukentėjusiojo, liudytojo ar jų šeimos narių arba artimųjų giminaičių gyvybei, sveikatai, laisvei ar turtui, taip pat tarnybos, verslo ar kitiems teisėtiems interesams;
- 2) nukentėjusiojo ar liudytojo parodymai yra svarbūs baudžiamajame procese;
- 3) nukentėjusysis ar liudytojas dalyvauja procese dėl labai sunkaus, sunkaus ar apysunkio nusikaltimo.

Pažymėtina, kad anonimiškumas nukentėjusiajam taikomas tik tais atvejais, kai yra visi pirmiau išvardyti pagrindai. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas laikosi pozicijos, kad „nukentėjusiųjų įslaptinimas galimas tik kaip išimtinė priemonė, kai būtina užtikrinti jų saugumą“⁶⁹. Jungtinių Tautų konvencijos prieš tarptautinį organizuotą nusikalstamumą 24 straipsnio nuostatos numato pareigą šios Konvencijos dalyvėms „imtis tinkamų priemonių suteikti veiksmingą apsaugą nuo galimo keršto ar bauginimų liudytojams, baudžiamosiose bylose duodantiems parodymus dėl nusikaltimų, kuriems taikoma ši Konvencija, ir prireikus jų giminaičiams bei kitiems jiems artiniems žmonėms“⁷⁰. Apsauga pagal Konvenciją taikoma ir nukentėjusiems nuo šių nusikaltimų. Anonimiškumo nukentėjusiajam taikymas yra itin aktualus tuo atveju, kai teisme

⁶⁸ Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas. *Valstybės žinios*, 2002-04-09, Nr. 37-1341.

⁶⁹ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2000 m. rugsėjo 19 d. nutarimas, *Valstybės žinios*, 2000, Nr. 80-2423.

⁷⁰ Jungtinių Tautų konvencija prieš tarptautinį organizuotą nusikalstamumą. *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 51. [interaktyvus] [žiūrėta 2016 10 30]. Prieiga per internetą: <<https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.EDA96BD597A4>>

nagrinėjamos bylos, priskirtinos didesnio pavojingumo bylų kategorijoms (pavyzdžiui, organizuotas nusikalstamumas).

Kai yra BPK 199 straipsnyje numatyti pagrindai, taip pat kitais atvejais, kai yra duomenų, kad tam tikrų nukentėjusiojo duomenų atskleidimas gali turėti neigiamų padarinių jų, jų šeimos narių ar artimųjų giminaičių teisėms ir teisėtiems interesams ir šių teisių ir interesų apsaugai užtikrinti pakanka dalies duomenų apie liudytoją ar nukentėjusįjį slaptumo, gali būti taikomas dalinis anonimiškumas. Tokiu būdu gali būti įslaptinami liudytojo ar nukentėjusiojo vardas ir pavardė, gimimo data, asmens kodas, gyvenamosios vietos adresas, profesija, darbo ar mokymosi vieta, giminystės ryšiai, taip pat kiti liudytojo ar nukentėjusiojo duomenys (išskyrus duomenis apie liudytojo ar nukentėjusiojo santykius su įtariamuoju), kurių įslaptinimas yra grindžiamas šio straipsnio 1 dalyje nurodytomis aplinkybėmis.

Visose Europos Sąjungos valstybėse narėse nuo nusikaltimų nukentėję asmenys privalo turėti tas pačias būtiniausias teises. Siekiant nustatyti, ar nuo nusikalstamų veikų nukentėję asmenys neturi specialių apsaugos poreikių, siekiant būti apsaugotiems nuo psichinės traumos, nusikalstamo poveikio ar kitų neigiamų padarinių, baudžiamojo proceso įstatymas nustato pareigą įvertinti visus būtinus nuo nusikalstamų veikų nukentėjusiųjų asmenų poreikius.

Oficialiuose Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos šaltiniuose buvo skelbiama, kad „vertinimo metu nustačius, jog nukentėjusysis turi specialių apsaugos poreikių, ikiteisminio tyrimo pareigūnas arba prokuroras privalo atitinkamai organizuoti baudžiamąjį procesą. Pareigūnui numatyta pareiga siūlyti, kad nukentėjusysis būtų apklaustas tik vieną kartą ir tik ikiteisminio tyrimo teisėjo, jį apklausti tiesiogiai nedalyvaujant įtariamajam, į apklausą kviesti psichologą, siūlyti, kad vieną kartą apklaustas nukentėjusysis daugiau nebebūtų kviečiamas į apklausas, įskaitant bylos nagrinėjimą teisme, o teisme būtų peržiūrimas jo apklausos garso ir vaizdo įrašas, ir panašiai“⁷¹. Manytina, kad toks teisinis reguliavimas padėtų ne tik apsaugoti nukentėjusįjį kaip žmogų nuo nusikalstamų veikų padarinių, bet tuo pačiu būtų užtikrintos ir nukentėjusiojo asmens teisės baudžiamajame procese, ypač tų nukentėjusiųjų, kurie turi specialių poreikių. Toks teisinis reglamentavimas turi būti kiekvienoje teisinėje valstybėje, kadangi bet kokiame baudžiamajame procese, nepaisant to, jog nukentėjusysis dažnai pripažįstamas suinteresuotu asmeniu bylos baigtimi, vis tiek laikomas labiausiai pažeidžiama proceso šalimi.

⁷¹ Nuo nusikaltimų nukentėję žmonės turės daugiau teisių, [interaktyvus], žiūrėta [2016 m. lapkričio 30 d.], Prieiga per internetą: < <http://www.tm.lt/naujienos/pranesimaspaudai/2334>>.

2015 metais baudžiamojo proceso kodekse atsirado naujas 186¹ straipsnis, reglamentuojantis nukentėjusiojo specialių apsaugos poreikių vertinimą, kuris iš esmės ir įtvirtino pirmiau aptartas nukentėjusiojo teisių apsaugos mechanizmą. Straipsnio 1 dalyje yra nurodyta, „kad ne vėliau kaip pirmosios nukentėjusiojo apklausos metu ikiteisminio tyrimo pareigūnas ar prokuroras atlieka nukentėjusiojo specialių apsaugos poreikių vertinimą. Prireikus tam gali būti pasitelkiamas psichologas arba kiti specialių žinių ar įgūdžių turintys asmenys. Į nukentėjusiojo specialių apsaugos poreikių vertinimo metu surinktus duomenis atsižvelgiama organizuojant baudžiamąjį procesą ir BPK nustatytais atvejais sprendžiant, ar nukentėjusiajam dėl jo specialių apsaugos poreikių būtina taikyti vieną ar daugiau BPK nustatytų garantijų“⁷².

Aptariamame straipsnyje nėra įtvirtintos kompetentingų pareigūnų pareigos išaiškinti nukentėjusiajam galimybes taikyti jo atžvilgiu apsaugos priemonių. Manytina, kad įstatyminis tokios pareigūno pareigos įtvirtinimas padėtų nukentėjusiajam pačiam reikalauti, kad būtų užtikrintos jo teisės bei ypatingi poreikiai baudžiamajame procese. Tuo pačiu, papildoma nukentėjusiojo apsauga suponuotų aktyvesnį jo dalyvavimą baudžiamosios bylos nagrinėjime, kas vienareikšmiškai padėtų teismui teisingiau išnagrinėti bylą.

Ikiteisminio tyrimo pabaiga yra labai svarbus baudžiamojo proceso momentas, todėl būtina nukentėjusiajam numatyti tokias teises ir galimybes, kad būtų užtikrinti visi arba bent jau didesnė dalis nukentėjusiojo interesų. Ikiteisminio tyrimo pabaigai būdingi tam tikri kompetentingų pareigūnų ir proceso dalyvių veiksmai bei jų atlikimo galimybė.

Tarp prokuroro valinio sprendimo vienaip arba kitaip baigti ikiteisminį tyrimą ir sprendimo įforminimo yra tam tikras laiko tarpas. Jis gali būti svarbus nukentėjusiajam, jei jam bus suteikta galimybė realizuoti teisę į išankstinę informaciją apie numatomus sprendimus. Galiojančiame BPK tiesiogiai tokia teisė nukentėjusiajam suteikta tik baigiant ikiteisminį tyrimą kaltinamojo akto surašymu. BPK 218 straipsnyje nurodyta, kad prokuroras, įsitikinęs, jog ikiteisminio tyrimo metu surinkta pakankamai duomenų, pagrindžiančių įtariamojo kaltę dėl nusikalstamos veikos padarymo nukentėjusiajam ir jo atstovui praneša, kad ikiteisminis tyrimas pabaigtas ir jie turi teisę susipažinti su ikiteisminio tyrimo medžiaga bei pateikti prašymus papildyti ikiteisminį tyrimą. Pranešimas apie tyrimo pabaigą suponuoja kitų nukentėjusiojo teisių realizavimą: nukentėjęs asmuo turi teisę susipažinti su ikiteisminio tyrimo medžiaga bei pateikti prašymus papildyti tyrimą.

⁷² Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas. *Valstybės žinios*, 2002-04-09, Nr. 37-1341.

Siekiant nutraukti tyrimą BPK 212 straipsnio 1 dalies 5 punkte, 6 punkte bei 9 punkte numatytais pagrindais, būtina ikiteisminio tyrimo nutraukimo sąlyga yra visiškas arba dalinis žalos nukentėjusiajam atlyginimas, arba žalos pašalinimas, arba susitarimas dėl žalos atlyginimo arba pašalinimo, tačiau BPK, be bendros pareigos informuoti proceso dalyvius apie jų teises, nenumatyta konkretus reikalavimas informuoti proceso dalyvius apie galimybes susitarti dėl žalos atlyginimo, kaip apie sąlygą taikyti tam tikras diskrecinio baudžiamojo persekiojimo nuostatas. Pažymėtina, kad „nukentėjusysis, neturėdamas tiesiogiai numatytos teisės žinoti apie numatomus sprendimus, neturi ir galimybės dalyvauti posėdyje pas ikiteisminio tyrimo teisėją bei pasisakyti dėl žalos bei jos atlyginimo arba pašalinimo galimybių“⁷³. Pažymėtina, kad „Lietuvoje atlikti tyrimai rodo, kad taikant susitaikymo institutą, maždaug du trečdaliai nukentėjusiųjų nebuvo supažindinti arba buvo supažindinti ne iki galo su susitaikymą reglamentuojančiomis normomis, taip pat su ikiteisminio tyrimo nutraukimo padariniais“⁷⁴.

Tokiu būdu apribojamos tiek įtariamojo, tiek nukentėjusiojo teisės daryti įtaką ikiteisminio tyrimo nutraukimui. Manytina, kad toks teisinis reglamentavimas nėra tinkamas, kadangi, įtvirtinus kompetentingų pareigūnų pareigą pranešti nukentėjusiajam apie galimybę susitarti dėl žalos atlyginimo bei bylos nutraukimo šiuo pagrindu, padidėtų nutraukiamų ikiteisminių tyrimų skaičius, ir tokiu būdu sumažintų teismų darbo krūvius.

Iš atliktos apklausos paaiškėja ir tai, jog nukentėjusysis nėra linkęs skųsti ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro, ikiteisminio tyrimo teisėjo veiksmų. Kaip teisingai pažymi respondentai, kad būtent žinių trūkumas, neleidžia tinkamai įgyvendinti savo teisių.

Apibendrinant, darytina išvada, kad ikiteisminio tyrimo reglamentavimas, susijęs su nukentėjusiojo teisėmis, nėra pakankamas. Tokia išvada daroma atsižvelgiant į tai, kad įstatymai neįpareigoja pareigūnų supažindinti nukentėjusįjį su galimybe susitaikyti, kaltininkui atlyginus nukentėjusiajam žalą arba susitarti dėl žalos atlyginimo. BPK nėra numatyta ir prokuroro pareiga informuoti nukentėjusįjį apie bylos tyrimo perspektyvas bei numatomą sprendimą. Manytina, kad tokiu būdu apribojama nukentėjusiojo galimybė išreikšti savo nuomonę dėl numatomo sprendimo nutraukiant ikiteisminį tyrimą teisėtumo bei pagrįstumo, ir apribojamos jo paties interesų užtikrinimo galimybės.

Kalbant apie nukentėjusįjį svarbu yra palyginti šio proceso dalyvio teises su nukentėjusiojo teisėmis kitose šalyse. Lenkijoje nukentėjusiojo teisės yra panašios kaip ir

⁷³ AŽUBALYTĖ R. Nukentėjusiojo teisėtų interesų ir teisių realizavimas baigiant ikiteisminį tyrimą. *Jurisprudencija*. 2005, Nr. 70 (62), p.119-125

⁷⁴ USCILA R. Nusikaltimo aukos ir nusikaltėlio interakcija: viktimologinis aspektas: daktaro disertacijos santrauka. Socialiniai mokslai, *Teisė* (01 S), 2003. p. 149.

Lietuvoje, pavyzdžiui, teisė duoti parodymus, teikti prašymus, teisė naudotis nemokama vertėjo pagalba, dalyvauti ikiteisminiame tyrime bei teismo nagrinėjimo metu⁷⁵. Vis dėl to, yra tam tikrų skirtumų Lenkijos baudžiamojo proceso kodekse yra numatyta, kad viešo kaltinimo bylose nukentėjusysis iki bylos nagrinėjimo teisme tai yra iki kaltinamojo akto perskaitymo gali įgyti naują statusą. Lenkijoje šis statusas yra vadinamas „oskarżyciel posiłkowy”⁷⁶. Pažymėtina, kad nukentėjusysis įgijęs šį naują statusą veikia kartu su prokuroru arba gali veikti ir be šio proceso subjekto. Atkreiptinas dėmesys, kad įgijus šį procesinį statusą, proceso dalyvio teisės yra praplečiamos. Priešingai negu neįgijus šio statuso. Lyginant šias teises su nukentėjusiojo teisėmis, kurios yra įtvirtintos Lietuvos Respublikos BPK, galima teigti, kad jos yra identiškos. Lenkijos baudžiamojo proceso įstatymas numato tokias teises, nukentėjusiajam, kuris įgijo minėtą statusą, užduoti klausimus proceso dalyviams, teikti prašymus, peržiūrėti medžiagą bei daryti nuorašus, pasakyti baigiamąją kalbą, apskusti teismo sprendimus. Palyginus tiek Lenkijos, tiek Lietuvos reglamentavimą dėl nukentėjusiojo statuso galima prieiti išvados, kad Lietuvos įstatymų leidėjas suformulavo aiškesnį reglamentavimą dėl nukentėjusiojo statuso suteikimo. Todėl, galima daryti išvadą, kad aiškesnis įstatymo reglamentavimas Lenkijoje suteiks galimybę nukentėjusiajam tinkamai pasinaudoti savo teisėmis teismo nagrinėjimo metu. Kitas argumentas, pagrindžiantis anksčiau minėtą problemą yra tai kad 2013 metais Varšuvoje įvyko konferencija, kurios metu buvo diskutuojama apie nukentėjusįjį. Šioje diskusijoje dalyvavo žymūs advokatai, profesoriai bei teisininkai. Pažymėtina, kad šie mokslininkai išskyrė tokias pagrindines problemas, kurios yra susijusios su nukentėjusiuoju: dažniausiai nukentėjusieji nežino savo procesinių teisių, o netgi gavus dokumentą iš ikiteisminio tyrimo institucijų su jo teisių išaiškinimu, asmenys nesupranta teisinės kalbos. Netiksliai ir visuomenei nesuprantama nukentėjusiojo asmens apibrėžimo sąvoka, kurios svarbiausia vertybė – gėris yra tik suprantamas bendrine prasme⁷⁷.

Apibendrinant, galima teigti, kad demokratinės valstybės siekis yra kuo įmanoma aiškiau įstatyminiu lygmeniu įtvirtinti nukentėjusiojo teises bei teisėsaugos institucijoms išaiškinti šio proceso dalyvio teises tam, kad kuo įmanoma maksimaliau būtų atkurtos pažeistos teisės.

⁷⁵ Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas. *Valstybės žinios*, 2002-04-09, Nr. 37-1341; Kodeks postępowania karnego, 2016, nr. 89. [interaktyvus] [žiūrėta 2016-11-15]. Prieiga per internetą: <<http://isap.sejm.gov.pl/Download?id=WDU19970890555&type=3>>

⁷⁶ Kodeks postępowania karnego, 2016, nr. 89. [interaktyvus] [žiūrėta 2016-11-15]. Prieiga per internetą: <<http://isap.sejm.gov.pl/Download?id=WDU19970890555&type=3>>

⁷⁷ Pokrzywdzony w procesie karnym – relacja z konferencji, [konferencijos įrašas], [interaktyvus], [žiūrėta 2016 m. spalio 1 d.], Prieiga per internetą: <<http://www.adwokatura.pl/konferencje-i-szkolenia/pokrzywdzony-w-procesie-karnym-re-lacja-z-konferencji/>>

Lyginant nukentėjusiojo teises Rusijoje, pastebima tai, jog daugelis šių teisių yra identiškos palyginus su Lietuva ir Lenkija. Vis dėl to, galima atrasti skirtumų, kaip, pavyzdžiui, Rusijos baudžiamojo proceso kodekso 42 straipsnyje 12 dalyje yra įtvirtinta nukentėjusiojo teisė susipažinti su ikiteisminio tyrimo užbaigimo bei ikiteisminio tyrimo nutraukimo medžiaga, taip pat nukentėjusysis techninių priemonių pagalba turi teisę daryti turimos medžiagos bet kokio pobūdžio informaciją ir bet kokios apimties kopijas⁷⁸. Tuo tarpu, Lietuvoje analogiškos teisės normos, kuri yra įtvirtinta BPK nerasime. Reikėtų atkreipti dėmesį, kad anksčiau galiojusiose Generalinio prokuroro rekomendacijose „Dėl ikiteisminio tyrimo pradžios registravimo tvarkos ir rekomendacijų patvirtinimo“, o būtent 36 punkte buvo nustatyta, kad „Prokuroras turi teisę neleisti proceso dalyviams susipažinti su visa nutraukto ikiteisminio tyrimo medžiaga. [...] Prokuroras, gavęs šių asmenų rašytinius prašymus, gali leisti susipažinti su nutraukto ikiteisminio tyrimo medžiaga ar tam tikra jos dalimi ant prašymo užrašydamas rezoliuciją“⁷⁹. Atkreiptinas dėmesys į tai, jog 2016 metais buvo minėtų rekomendacijų pakeitimas ir joje apskritai nėra kalbama dėl tokios teisės.

Lyginant nukentėjusiojo teises Lietuvoje ir Baltarusijoje, daugelis šių teisių yra identiškos. Baltarusijos baudžiamojo proceso kodekse yra įtvirtinta 21 nukentėjusiojo teisė. Atkreiptinas dėmesys į tai, kad Baltarusijoje nukentėjusysis neturi teisės susipažinti su ikiteisminio tyrimo medžiaga, kurios tyrimas yra sustabdytas bei neturi teisės apskūsti sprendimo dėl ikiteisminio tyrimo sustabdymo⁸⁰. Tuo tarpu, BPK 181 straipsnyje yra įtvirtintas leidimas tiek įtariamajam, tiek nukentėjusiajam susipažinti su ikiteisminio tyrimo duomenimis bei 62 straipsnyje yra įtvirtinta galimybė apskūsti proceso veiksmus. Kaip teigia P. V. Mytnik, tokių teisių įtvirtinimas nėra teisingas⁸¹. Sutiktina su mokslininko nuomone, kadangi kiekvienoje valstybėje, nepriklausomai nuo valdymo formos, nukentėjusiajam turi būti suteikta teisė teikti skundus, tam, kad būtų atkurtas pažeistas teisingumas. Pabrėžtina ir tai, jog nukentėjusysis ir taip yra nukentėjęs nuo nusikalstamos veikos, todėl teisėsaugos institucijos turi motyvuotai išaiškinti dėl kokių priežasčių yra sustabdomas ikiteisminis tyrimas bei leisti susipažinti su medžiaga tam, kad šis proceso dalyvis neprarastų pasitikėjimo anksčiau minėtomis institucijomis.

⁷⁸ Уголовно-процессуальный кодекс Российской Федерации, 2016 г, N 174-ФЗ, [interaktyvus] [žiūrėta 2016-11-20]. Prieiga per internetą: <<http://kzrf.ru/upkrf.html>>

⁷⁹ Lietuvos Respublikos Generalinio Prokuroro rekomendacijos dėl ikiteisminio tyrimo pradžios registravimo tvarkos ir rekomendacijų patvirtinimo. Valstybės žinios, 2003-04-25, Nr. 39-1807

⁸⁰ МЫТНИК, П.В. *Процессуальное положение потерпевшего в отечественном законодательстве*, Юридический журнал, 2006., с. 60-61.

⁸¹ Ibidem;

2.2. Nukentėjusiojo teisių ir galimybių probleminiai aspektai skiriant kardomąją priemonę – įpareigojimą gyventi skyrium nuo nukentėjusiojo ir (ar) nesiartinti prie nukentėjusiojo arčiau nei nustatytu atstumu

Baudžiamojo proceso įstatyme numatytą kardomųjų priemonių reglamentavimą galima būtų įvardinti, kaip valstybės prievartą asmenų, padariusių ar įtariamų padarius nusikalstamas veikas, atžvilgiu. Be abejo, prievartos taikymas turi būti reglamentuotas įstatymų. Baudžiamojo proceso metu gali būti taikomos tik įstatymuose numatytos prievartos priemonės.

Prievartos priemonių taikymas visais atvejais suvaržo asmens, kurio atžvilgiu tokia priemonė taikoma, teises. Tai būtina padaryti, siekiant BPK 119 straipsnyje numatytų tikslų. Pažymėtina, kad be pirmiau nurodytų tikslų, būtina apsaugoti ir nukentėjusiojo teises bei teisėtus interesus. Ypatingą svarbą šis tikslas įgyja kalbant apie smurto artimoje aplinkoje bylas. Akivaizdu, kad tokiose bylose turi būti imamasi ypatingų priemonių, siekiant apsaugoti nukentėjusiojo interesus. Manytina, kad geriausias rezultatas gali būti pasiekiamas kaltininkui taikant įpareigojimą gyventi skyrium nuo nukentėjusiojo ir (ar) nesiartinti prie nukentėjusiojo arčiau nei nustatytu atstumu⁸².

BPK 132¹ straipsnyje yra nurodyta, kad įtariamasis gali būti įpareigojamas gyventi skyrium nuo nukentėjusiojo ir (ar) nesiartinti prie nukentėjusiojo arčiau nei nustatytu atstumu, jeigu pagrįstai manoma, kad jis bandys neteisėtai paveikti nukentėjusįjį arba nukentėjusiajam ar kartu su juo gyvenantiems asmenims darys naujas nusikalstamas veikas. Skiriant įpareigojimą gyventi skyrium nuo nukentėjusiojo ir (ar) nesiartinti prie nukentėjusiojo arčiau nei nustatytu atstumu, įtariamasis taip pat gali būti įpareigojamas bet kokia forma nebendrauti ir neieškoti ryšių su nukentėjusiuoju ir kartu su juo gyvenančiais asmenimis, taip pat nesilankyti nurodytose vietose, kuriose būna nukentėjusysis ar kartu su juo gyvenantys asmenys. Būste, kuriame nuolat gyveno įtariamasis ir nukentėjusysis, gyventi lieka nukentėjusysis. Ikiteisminio tyrimo metu įpareigojimą gyventi skyrium nuo nukentėjusiojo ir (ar) nesiartinti prie nukentėjusiojo arčiau nei nustatytu atstumu prokuroro prašymu skiria ikiteisminio tyrimo teisėjas nutartimi. Pirmiau aptartų aplinkybių bei kitų baudžiamojo proceso įstatymo normų analizė leidžia daryti išvadą, kad gyvenimą skyrium gali paskirti tik teismas, o teismo posėdyje, kuriame svarstomas šis klausimas privalo dalyvauti įtariamasis. Tačiau

⁸² Šiame darbe buvo pasirinkta išanalizuoti būtent šią kardomąją priemonę, kadangi ji kelia daugiausia problemų dėl nukentėjusiojo teisių pakartotinio pažeidimo. Taip pat, atlikus apklausą paaiškėjo, jog 70,3 procentų respondentų mano, kad pasibaigus šios kardomosios priemonės taikymui, išlieka tolimesnis pavojus minėtam proceso dalyviui.

įstatymas nenumato nukentėjusiojo dalyvavimo tokiam teismo posėdyje. Išanalizavus baudžiamojo proceso įstatymo nuostatas, susijusias su įpareigojimu gyventi skyrium nuo nukentėjusiojo ir (ar) nesiartinti prie nukentėjusiojo arčiau nei nustatytu atstumu, pažymėtina, kad įstatymų leidėjas nukentėjusiajam nenumato nei įpareigojimo, nei draudimo dalyvauti tokiam teismo posėdyje, todėl logiška būtų teigti, kad šiuo atveju nukentėjusysis turi teisę pasirinkti pats – dalyvauti teismo posėdyje, kuriame svarstomas kardamosios priemonės – įpareigojimo gyventi skyrium nuo nukentėjusiojo ir (ar) nesiartinti prie nukentėjusiojo arčiau nei nustatytu atstumu skyrimo klausimas, ar ne.

„Skiriant kardomąją priemonę – įpareigojimą gyventi skyrium nuo nukentėjusiojo, įtariamasis įspėjamas, kad už šio įpareigojimo nesilaikymą jam gali būti paskirta kita kardomoji priemonė“⁸³. Analizuojant teismų praktiką, pastebima, kad vienoje iš bylų, įtariamasis buvo kaltinamas tuo, kad pagamino pornografinio turinio dalyką, kuriame vaizduojamas vaikas ir savo veiksmais padarė nusikalstamas veikas, numatytas, BK 162 straipsnio 1 dalyje, 309 straipsnio 2 dalyje. Taip pat, nustatyta, jog fotografavo ir kitų vaikų lytinius organus, už tai jiems siūlydamas pinigus, todėl tokiais savo veiksmais rodė nepagarbą aplinkiniams. Teismas pripažino, kad minėta kardomoji priemonė yra paskirta teisėtai. Be to, nepaskyrus šios kardamosios priemonės, tėvas gali padaryti įtaką nukentėjusiajam ir tokiu būdu nebus ištirtos bylos aplinkybės⁸⁴. Kitoje byloje, įtariamasis suduodamas rankomis ir kojomis nenustatytą kiekį smūgių, padarė nusikalstamą veiką numatytą BK 138 straipsnio 1 dalyje. Teismo argumentai buvo analogiški, kaip anksčiau minėtoje byloje. Tačiau dar papildomai teismas pateikė, argumentą, jog nepaskyrus BPK 132¹ kardamosios priemonės, įtariamasis gali daryti naujas nusikalstamas veikas.⁸⁵ Reikėtų atkreipti dėmesį ir į tai, kad dar kitoje byloje teismas, atkartojęs ankstesnių teismų argumentus⁸⁶. Taigi, išanalizavus teismų praktiką, matyti, kad ši kardomoji priemonė yra paskiriama teisėtai.

Pažymėtina, kad kardomoji priemonė – įpareigojimas gyventi skyrium nuo nukentėjusiojo ir (ar) nesiartinti prie nukentėjusiojo arčiau nei nustatytu atstumu, nėra vien tik Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso naujovė. Prieš priimant 1997 m. Lenkijos baudžiamojo proceso kodeksą taip pat buvo svarstoma galimybė įteisinti panašias kardomasias priemones, tai, pavyzdžiui, įpareigojimą kaltinamajam nesiartinti

⁸³ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2016 m. vasario 2 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-19-696/2016.

⁸⁴ Panevėžio apygardos teismo baudžiamųjų bylų 2012 m. birželio 25 dienos nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1S-605-511/2012

⁸⁵ Panevėžio apygardos teismo baudžiamųjų bylų 2010 m. spalio 27 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1S-807-337/2010

⁸⁶ Panevėžio apygardos teismo baudžiamųjų bylų 2012 m. rugsėjo 12 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1S-792-719/2012

prie atitinkamos vietos ar asmens per atitinkamą atstumą bei susilaikyti nuo kontakto su nukentėjusiuoju, o taip pat liepimą kaltinamajam palikti gyvenamąją vietą, kurioje jis gyvena kartu su nukentėjusiuoju, įpareigojant nurodyti naują gyvenamąją vietą⁸⁷. Tačiau tokia kardomoji priemonė neįtvirtinta, o nuspręsta, kad tai kardomosios priemonės – policijos priežiūros taikymo sritis, tai yra nuspręsta, jog taikant policijos priežiūrą galima nustatyti tokias sąlygas, kaip įpareigojimą gyventi skyriumi nuo nukentėjusiojo. Taip pat paminėtina, kad nei Rusijos, nei Baltarusijos BPK nenumato panašios kardomosios priemonės.

Kardomosios priemonės – įpareigojimo gyventi skyrium nuo nukentėjusiojo ir (ar) nesiartinti prie nukentėjusiojo arčiau nei nustatytu atstumu, subjektas turi specialų bruožą – tam, kad jam būtų galima taikyti minėtą kardomąją priemonę, jis turi gyventi kartu su nukentėjusiuoju. Šio specialaus bruožo buvimas lėmė tam tikrų probleminių aspektų atsiradimą, susijusių ir su nukentėjusiojo teisėmis.

Pirmiausia, nors, paskyrus įpareigojimą gyventi skyrium nuo nukentėjusiojo ir (ar) nesiartinti prie nukentėjusiojo arčiau nei nustatytu atstumu, nukentėjusiajam atsiranda teisė būti apsaugotam nuo galimo kaltininko, tačiau įstatymas neįpareigoja teismo nurodyti, kur turi gyventi nusikalstamą veiką galimai padaręs asmuo, paskyrus jam aptariamą kardomąją priemonę. Juo labiau, įstatymas nenumato teismui pareigos surasti kaltininkui laikiną gyvenamąją vietą. Įstatymų leidėjas įtvirtindamas tokią prievartos priemonę, nedetalizavo jos taikymo bei užtikrinimo sąlygų. Tokiu būdu nėra galimybės vykdyti šios kardomosios priemonės kontrolės, kas gali padaryti neigiamą įtaką nukentėjusiojo teisių užtikrinimui.

Kitas probleminis aspektas, pažeidžiantis nukentėjusiojo teises, yra galimai nusikalstamą veiką padariusio asmens bendravimo su vaikais galimybės tais atvejais, kai, pavyzdžiui, tėvui skiriamas įpareigojimas gyventi skyrium nuo motinos ir (ar) nesiartinti prie nukentėjusiojo arčiau nei nustatytu atstumu. Manytina, kad tokiu atveju prioritetas turėtų būti teikiamas vaiko saugumui, tai yra turi būti įvertinta, kokį pavojų vaikui gali sukelti jo ir potencialaus kaltininko (tėvo) bendravimas.

Dar viena problema, kuri gali kilti skiriant nusikalstamą veiką galimai padariusiam asmeniui įpareigojimą gyventi skyrium nuo nukentėjusiojo ir (ar) nesiartinti prie nukentėjusiojo arčiau nei nustatytu atstumu – tai tokios kardomosios priemonės skyrimo neatidėliojimas. Aplinkybė, kad šią kardomąją priemonę gali skirti tik teismas

⁸⁷ STEFAŃSKI, R. A., Warunkowy dozór Policji – nowy środek zapobiegawczy. Warszawa, Państwo i prawo, miesięcznik. Zeszyt 6(724). 2006,

sudaro kliūtį skirti ją nedelsiant, tai yra tik nustačius galimo smurto artimoje aplinkoje faktą, kas, manytina, būtų teisinga ir geriau apsaugotų nukentėjusįjį.

Analizuojant baudžiamojo proceso kodekso normas, reglamentuojančias kardomųjų priemonių skyrimą, pažymėtina, kad įpareigojimas gyventi skyrium nuo nukentėjusiojo ir (ar) nesiartinti prie nukentėjusiojo arčiau nei nustatytu atstumu yra ketvirtoje vietoje pagal šių priemonių griežtumą ir BPK 121 straipsnio 1 dalis numato, kad ją skirti gali tik teismas. Siūlytina, tokį teisinį reguliavimą keisti, kadangi imperatyvi nuostata, jog gyvenimą skyrium gali paskirti tik teismas lemia šios kardamosios priemonės skyrimo atidėjimą tam tikram laikotarpiui, kol prašymas pasieks teismą bei sukelia tolimesnį pavojų nukentėjusiajam. Siekiant užtikrinti nukentėjusiojo apsaugą, tikslinga būtų nustatyti tokį teisinį reglamentavimą, pagal kurį kardomąją priemonę – gyvenimą skyrium, galėtų skirti ne tik teismas, bet ir prokuroras, o neatidėliotinais atvejais ir ikiteisminio tyrimo pareigūnas.

2.3. Nukentėjusiojo teisės ir galimybės privataus kaltinimo byloje

Konstitucijos 30 straipsnio 1 dalyje yra įtvirtina nuostata, leidžianti asmenims, manantiems kad jų teisės yra pažeistos, kreiptis į teismą ir ten jas ginti⁸⁸.

BPK įtvirtinta nuostata, kad dėl nusikalstamų veikų, numatytų BK 139 straipsnio 1 dalyje, 140 straipsnio 1 dalyje, 148, 152, 154, 155, 165, 168 straipsniuose, 187 straipsnio 1 ir 3 dalyse, 188, 313 straipsniuose, baudžiamasis procesas pradedamas tik tuo atveju, kai yra nukentėjusiojo skundas ar jo teisėto atstovo pareiškimas. Šios kategorijos bylose nukentėjusysis paduoda skundą dėl nusikalstamos veikos padarymo ir palaiko kaltinimą teisme. Tokiais atvejais nukentėjusysis teisme įgyja privataus kaltintojo statusą. Taigi privataus kaltinimo byloje nukentėjusiajam suteikiama ypatinga teisė – teisė pradėti baudžiamąjį procesą.

Nagrinėjant nukentėjusiojo teises privataus kaltinimo byloje, svarbu išanalizuoti šios kategorijos bylų ypatumus.

Privataus kaltinimo procese šalys turi vienodas galimybes rungtis, įrodinėdamos savo tiesą. Rungimosi principas - vienas iš pagrindinių modernaus baudžiamojo proceso principų. Jis įtvirtintas ir baudžiamojo proceso įstatyme (BPK 7 str.). Esminis ir lemiamas rungimosi proceso elementas yra gynybos ir kaltinimo šalių procesinis lygiateisiškumas. Jis pasireiškia tik teismo nagrinėjimo stadijoje. Privataus kaltinimo byloje šalys nuo

⁸⁸ Lietuvos Respublikos Konstitucija. *Valstybės Žinios*, 1992, Nr. 33-1014 (1992-11-30).

pat proceso pradžios tampa lygiaverčiais proceso subjektais. N. E. Petrovos nuomone, privatus kaltinimas yra ne kas kita kaip baudžiamasis ieškinys⁸⁹.

Pažymėtina, kad teisės teorijoje įrodinėjimo procese veikiančius subjektus yra įprasta skirstyti į dvi grupes: kuriems įrodinėjimo veikla yra pareiga, ir kuriems tai yra teisė. Pagal tai skiriami įrodinėjimo subjektai ir įrodinėjimo proceso dalyviai⁹⁰.

J. Rinkevičius įrodinėjimo subjektus siūlo skirstyti pagal šiuos bruožus: „ar jie vykdo vieną iš trijų pagrindinių baudžiamojo proceso funkcijų, ar jie įvertina, kaip byloje įrodytas kaltinimas, ar gali pareikšti savo nuomonę visais pagrindiniais byloje sprendžiamais klausimais, kiekvienas iš jų byloje gina tam tikrą interesą; įrodinėjimo epizode jiems tenka ne vienkartinis, epizodinis, o ilgalaikis vaidmuo“⁹¹. Pagal tokius bruožus privataus kaltinimo byloje galima išskirti nukentėjusįjį.

Bendra taisyklė, kad baudžiamąjį persekiojimą vykdo valstybės įgaliotosios institucijos ir joms tenka pareiga įrodyti. Ikiteisminio tyrimo pareigūnai, prokuroras ir teismas turi siekti, kad būtų išaiškintos visos reikšmingos aplinkybės, nors kiekvieno jų įrodinėjimo pareiga yra skirtingo turinio. Šie subjektai turi nustatinėti tiek asmenį kaltinančius, tiek teisinančius duomenis. Kadangi privataus kaltinimo procese nedalyvauja tie subjektai, kuriems įstatyme įtvirtinta įrodinėjimo pareiga, logiška daryti išvadą, kad šio subjekto eliminavimas įtakoja kitų subjektų teisių ir pareigų įrodinėjimo procese apimtį ir turinį. Konstitucinis Teismas yra išaiškinęs, kad „bendrojo baudžiamojo proceso modulio konstitucinis įtvirtinimas savaime nepanaikina galimybės baudžiamojo proceso santykius reguliuoti taip, kad tam tikrais atvejais ikiteisminis tyrimas nebūtų atliekamas, tačiau tokiais atvejais turi būti numatytos kitos teisinės priemonės, užtikrinančios galimybę surinkti visą teisingam teismo sprendimui priimti būtiną informaciją“⁹².

Pirmiausiai tos teisinės priemonės buvo perkeltos nukentėjusiajam, kadangi privataus kaltinimo byloje nedalyvauja valstybinis kaltintojas – prokuroras. Nukentėjusiojo teisių ir pareigų apimtis privataus kaltinimo procese maksimaliai priartinta prie prokuroro teisių teismo bylos nagrinėjimo stadijoje. Nukentėjusiajam be įprastų teisių teikti įrodymus, pareikšti nušalinimus, pasakyti baigiamąją kalbą, įstatymų nustatytos teisės palaikyti kaltinimą, dalyvauti tiriant įrodymus, pateikti siūlymus dėl

⁸⁹ ПЕТРОВА Н. Е. *Частное и субсидиарное обвинение*. Самара, 2004. с. 34.

⁹⁰ СОПКИН В. С. *Особенности процессуального доказывания в уголовном судопроизводстве*. Гродно, 2002. с. 48.

⁹¹ RINKEVIČIUS J. Procesiniai įrodinėjimo baudžiamosiose bylose pagrindai. Vilnius. 1990. p. 45.

⁹² Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006-01-16 nutarimas. [interaktyvus] [žiūrėta 2016-11-20]. Prieiga per internetą: < <http://www.lrkt.lt/lt/teismo-aktai/paieska/135/ta193/content> >

teismo posėdyje ištirtų įrodymų vertinimo, baudžiamųjų įstatymų taikymo, bausmės rūšies ir dydžio, nusikalstama veika padarytos žalos atlyginimo (BPK 34 straipsnis).

Nukentėjusysis privataus kaltinimo procese užima gana nevienareikšmę padėtį. Formaliai privataus kaltinimo bylų kategorijoje jis yra pripažįstamas savarankišku kaltinimo subjektu, tačiau faktiškai kaltinimo funkcijos įgyvendinimas priklauso nuo daugelio faktorių. Iš nekaltumo prezumpcijos principo seka, kad kaltintojas turi rinkti įrodymus ir pateikti juos teismui, nes įrodinėjimo našta uždėta ant jo pečių, tačiau kai kurie mokslininkai mano, kad nukentėjusysis nei intelektualiai, nei materialiai neišgali nešti įrodinėjimo naštos⁹³. Lyginant nukentėjusiojo ir ikiteisminio tyrimo pareigūno statusą, pirmasis neturi įgaliojimų, būtinų efektyviam įrodymų surinkimui. Teisės teorijoje laikomasi nuomonės, kad dauguma nukentėjusiųjų neturi tam ir materialinių - organizacinių galimybių. Be to, tokiais atvejais įrodymų rinkimas dažniausiai yra vykdomas ne procesinėmis formomis ir visada lieka atviras leistinumą klausimas⁹⁴.

Vien ta aplinkybė, kad nukentėjusysis turi teisę pradėti baudžiamąjį procesą nereikia, kad visais atvejais pagal nukentėjusiojo pareiškimą kaltininkui bus „iškelta baudžiamoji byla“. Įstatymas numato ne tik nukentėjusiojo teisę pradėti baudžiamąjį procesą, bet ir nustato jam konkrečias pareigas, kad toks procesas būtų pagrįstas ir teisėtas.

BPK 412 straipsnyje yra nurodyti duomenys, kuriuos, paduodant skundą dėl privataus kaltinimo bylos pradėjimo, teismui turi pateikti nukentėjusysis. „Skunde ar pareiškime turi būti nurodyta: teismo, kuriam teisinga byla, pavadinimas; nusikalstamos veikos, kuria kaltinamas asmuo, padarymo vieta, laikas, padariniai ir kitos esminės aplinkybės; duomenys, kurie patvirtina skunde ar pareiškime išdėstytas aplinkybes; nukentėjusiojo, nusikalstamos veikos padarymu įtariamo asmens bei liudytojų vardai, pavardės ir gyvenamoji vieta“⁹⁵. Pažymėtina, kad nukentėjusiajam nėra numatyta pareiga nurodyti skunde veikos kvalifikavimą, nes „BPK 412 straipsnyje, nustatančiame nukentėjusiojo skundo ar jo teisėto atstovo pareiškimo turinį, toks elementas nenumatytas“⁹⁶. Manytina, kad toks teisinis reglamentavimas yra pagrįstas, kadangi privatus kaltintojas, tai yra nukentėjusysis, palaikantis kaltinimą byloje, gali neturėti teisinio išsilavinimo, o tinkamam veikos kvalifikavimui, be abejo, reikalingos teisinės žinios. Pažymėtina, kad pats asmuo gali subjektyviai vertinti savo būseną ir kito asmens veiksmus buvimą ar nebuvimą nulemia objektyvios įvykio bei veikos aplinkybės,

⁹³ ПЕТРОВА Н. Е. *Частное и субсидиарное обвинение*. Самара, 2004. с. 125.

⁹⁴ ПЕТРОВА Н. Е. *Частное и субсидиарное обвинение*. Самара, 2004.

⁹⁵ Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas. Valstybės žinios, 2002-04-09, Nr. 37-1341.

⁹⁶ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-454-677/2015.

pagrįstos faktiniais duomenimis. Be to, veikos kvalifikavimas priklauso kompetentingiems organams, kurie įvertinęs esančių objektyvių duomenų visumą, priima sprendimą dėl veikos kvalifikavimo pagal atitinkamą BK straipsnį.

Pirmiau nurodytos aplinkybės leidžia daryti išvadą, kad nukentėjusysis, siekdamas teisingo bylos išnagrinėjimo, privataus kaltinimo byloje turi būti aktyvus proceso dalyvis ir teikti teismui visą reikiamą medžiagą. BPK analizė leidžia spręsti, kad BPK 412 straipsnio 2 dalyje numatytų duomenų pateikimo pareigą nukentėjusysis negali perkelti teismui, kadangi šios kategorijos byloje teismas būna pasyvus.

Konstitucinis Teismas yra nurodęs, kad privataus kaltinimo proceso ypatumas yra tas, kad byla nagrinėjama teisme be ikiteisminio tyrimo, todėl privataus kaltintojo skunde turi būti nuosekliai, aiškiai ir konkrečiai nurodytos veikos, kuriomis yra kaltinamas baudžiamojon atsakomybėn traukiamas asmuo. Baudžiamajame procese (taip pat ir privataus kaltinimo byloje) galioja iš esmės tie patys principai, tarp kurių vienas svarbiausių principų yra rungimosi principas (BPK 7 str.) bei teisė į gynybą (BPK 10 str.). Tai reiškia, kad nusikaltimo padarymu kaltinamas asmuo turi žinoti, kuo jis yra kaltinamas, kuo grindžiamas kaltinimas ir, atitinkamai, turėti galimybę gintis nuo jam reiškiamų kaltinimų. Kaltinimas turi būti suformuotas tinkamai, o pačiame skunde turi būti nurodyti kaltinimus patvirtinantys konkretūs ir aiškūs bylos duomenys, kaltinimas negali būti reiškiamas abstrakčiais teiginiais. BPK 412 str. 2 d. apibrėžtas nukentėjusiojo skundo privataus kaltinimo tvarka turinys, kadangi privataus kaltinimo tvarka raštu paduodamas skundas atlieka kaltinamojo akto funkciją, todėl jam keltini didesni formalūs reikalavimai⁹⁷. Konstitucinio Teismo nutarime iš esmės yra dar kartą įtvirtinta nukentėjusiojo pareiga nurodyti tinkamus duomenis skunde dėl privataus kaltinimo bylos pradėjimo.

Pažymėtina, kad BPK 413 straipsnio nuostatos numato galimybę nukentėjusiajam ir kaltininkui susitaikyti, jeigu nėra BPK 412¹ straipsnio 1 dalyje numatytų pagrindų atsisakyti pradėti privataus kaltinimo bylų procesą. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas šiuo klausimu yra nurodęs, kad „pagal 408 straipsnio 1 dalį privataus kaltinimo byloje skundą padavęs nukentėjusysis teisme įgyja privataus kaltintojo statusą. Tai reiškia, kad jeigu teismo surengtame taikinomajame posėdyje nukentėjusysis nesusitaiko su nusikalstamos veikos padarymu kaltinamu asmeniu ir teisėjas priima nutartį skundą perduoti nagrinėti teisiamajame posėdyje, nuo šios nutarties priėmimo momento nukentėjusysis tampa privačiu kaltintoju ir įgyja BPK 34 straipsnyje

⁹⁷ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. sausio 16 d. nutarimas. [interaktyvus] [žiūrėta 2016-11-20]. Prieiga per internetą: < <http://www.lrkt.lt/lt/teismo-aktai/paieska/135/ta193/content> >

numatytas teises⁹⁸. Atsižvelgiant į tai, kad įstatymas imperatyviai nurodo teismui pareigą privataus kaltinimo bylose rengti taikinamąjį posėdį, darytina išvada, kad nukentėjusysis procesines teises šiuo atveju įgyja ne nuo skundo pateikimo, o nuo teismo nutarties perduoti nagrinėti bylą teisiamajame posėdyje priėmimo momento.

S. Juzukonio teigimu, „privataus kaltinimo procese asmuo tampa nukentėjusiuoju nuo privataus skundo padavimo momento ir jo procesiniam statusui įforminti nereikalingas joks dokumentas, o ikiteisminio tyrimo metu tik nuo to momento, kai jam tokį statusą suteikia valstybės įgaliotas asmuo nutarimu. Tokiu atveju nukentėjusiojo procesinė padėtis teisių apimtini yra nelygiavertė. Privačiame kaltinime jis gali dalyvauti įrodinėjimo procese iš karto, o bendrajame procese tik nuo tam tikro momento, kai tam tikri procesiniai veiksmai gali būti jau atlikti“⁹⁹. Pažymėtina, kad šiame kontekste reikėtų atriboti nukentėjusiojo dalyvavimą įrodinėjimo procese nuo nukentėjusiojo teisių įgijimo, kadangi, kaip jau buvo minėta anksčiau, nukentėjusysis procesines teises įgyja nuo teismo nutarties perduoti nagrinėti bylą teisiamajame posėdyje priėmimo momento.

Kalbant toliau apie nukentėjusįjį privataus kaltinimo bylose, pažymėtina, kad nors įstatymu yra įtvirtinta ypatinga nukentėjusiojo teisė pradėti privataus kaltinimo procesą, tačiau tuo pačiu jam yra numatyta dar viena pareiga, susijusi su proceso išlaidų kompensavimu.

Baudžiamojo proceso išlaidų atlyginimą reglamentuoja BPK VIII skyrius. Pagal BPK 105 straipsnio 6 dalį, „kai kaltinamasis išteisinamas baudžiamojoje byloje, pradėtoje tik pagal nukentėjusiojo pareiškimą, teismas turi teisę nuspręsti, kad visas proceso išlaidas ar jų dalį apmoka asmuo, pagal kurio pareiškimą buvo pradėtas procesas“¹⁰⁰. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas (toliau – LAT) laikosi pozicijos, kad privataus kaltinimo byloje „svarstant proceso išlaidų priteisimą iš privataus kaltintojo, išieškotinių išlaidų dydis priklauso nuo privataus kaltintojo pareiškimo (skundo) padavimo pagrįstumo laipsnio, jo pozicijos ir elgesio proceso metu, taip pat bylos apimties bei sudėtingumo, advokato sugaištą laiką teikiant teisinę pagalbą ir tokios pagalbos turinį, teismo posėdžių skaičių, parengtų procesinių dokumentų apimtis ir pan“¹⁰¹.

⁹⁸ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-103-489/2015.

⁹⁹ ANCELIS P., JUZUKONIS S. Nukentėjusiojo sąvoka Lietuvos ir kitų valstybių baudžiamajame procese. *Jurisprudencija*. 2002, Nr. 35 (27). p. 108-116.

¹⁰⁰ Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas. Valstybės žinios, 2002-04-09, Nr. 37-1341.

¹⁰¹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-294-648/2015.

Be to, vienoje iš nutarčių LAT yra nurodęs, kad „pagrindinė proceso išlaidų paskirtis yra privataus kaltinimo byloje dalyvaujančių asmenų bylinėjimosi išlaidų atlyginimas ir piktnaudžiavimo procesu užkardymas. Proceso išlaidų atlyginimas laikytinas privataus kaltintojo procesinės atsakomybės forma, nes atsakomybė už proceso išlaidas priklauso nuo privataus kaltintojo kaltinamosios veiklos rezultatų ir vertintina kaip teisinės pasekmės“¹⁰².

„Pagal BPK 105 straipsnio 6 dalį, kai kaltinamasis išteisinamas baudžiamojoje byloje, pradėtoje tik pagal nukentėjusiojo pareiškimą, teismas turi teisę nuspręsti, kad visas proceso išlaidas ar jų dalį apmoka asmuo, pagal kurio pareiškimą buvo pradėtas procesas“¹⁰³.

Kalbant toliau apie nukentėjusiojo teises bei galimybes privataus kaltinimo bylų procese, atkreiptinas dėmesys į paties nukentėjusiojo, kaip tokios kategorijos bylų subjekto specifiką.

Baudžiamosios teisės teorijoje galima išskirti su nukentėjusiojo asmeniu susijusias aplinkybes, dėl kurių nukentėjęs asmuo negali įgyvendinti privataus kaltinimo teisės: tai amžius ir sveikatos būklė. BPK 408 straipsnio 2 dalyje numatomas apribojimas savarankiškai įgyvendinti privataus kaltinimo teisę, kai asmuo dėl nepilnametystės, fizinių ar psichinių sutrikimų negali pasinaudoti visomis nukentėjusiojo teisėmis. Tokias atvejis „paduoti pareiškimą ir palaikyti kaltinimą teisme gali jo teisėtas atstovas, kuris ir įgyja privataus kaltintojo statusą ir kaltinimą teisme palaiko vienas arba kartu su nukentėjusiuoju. Įstatymas numato teisę nukentėjusiajam palaikyti kaltinimą kartu su savo teisėtu atstovu net ir tada, kai jis pats savarankiškai negali būti privačiu kaltintoju. Šiuo atveju atstovas tampa teisiniu tinkamo nukentėjusio asmens teisių ir pareigų įgyvendinimo garantu, o nukentėjusiam asmeniui suteikiama dispozityvi teisė išreikšti savo valią net ir tuo atveju, kai visavertiškai jis negali įgyvendinti visų (tik tam tikrą dalį) privataus kaltintojo teisių ir pareigų. Tokiu būdu užtikrinamas nukentėjusio asmens privataus kaltinimo teisės įgyvendinimas tiesiogiai bei tinkamas savo interesų gynimas per atstovą ir šios gynybos veiksmingumas. Įstatymas gebėjimą įgyvendinti privataus kaltinimo funkciją sieja su gebėjimu pasinaudoti visomis nukentėjusiojo teisėmis. Pastebėtina, kad privataus kaltintojo teisių apimtis yra didesnė nei nukentėjusiojo, taip pat privataus kaltinimo funkcija suponuoja ir tam tikras pareigas baudžiamajame procese. Skirtingai nuo nukentėjusiojo, privatus kaltintojas, įgyvendindamas kaltinimo funkciją,

¹⁰² Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-294-648/2015.

¹⁰³ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-454-677/2015.

privalo būti aktyvus proceso dalyvis. Prie nukentėjusiojo teisių gynimo viešojo kaltinimo procese teismo nagrinėjimo metu prisideda prokuroras, o privatus kaltintojas pats atsakingas už veiksmingą kaltinimo funkcijos įgyvendinimą ir savo teisių gynybą. Jo procesinis statusas apima ir nukentėjusiojo teises, ir kaltintojo pareigas, todėl tai, kad asmuo geba pasinaudoti nukentėjusiojo teisėmis, negali būti pripažinta pakankamu pagrindu vertinant jo gebėjimą įgyvendinti privataus kaltinimo teisę ar imtis pakankamai priemonių savo interesams apginti¹⁰⁴.

Apibendrinant darytina išvada, kad privataus kaltinimo bylose kaltinimą gali palaikyti tik toks asmuo, kuris gali ne tik pasinaudoti savo, kaip nukentėjusiojo ir baudžiamojo proceso įstatyme numatytais teisėmis, bet ir vykdyti visas privataus kaltintojo pareigas. Tokiu būdu siekiama užtikrinti tinkamą baudžiamąjį procesą privataus kaltinimo bylose.

Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje gebėjimas būti privačiu kaltintoju siejamas su gebėjimu išreikšti valią ginti savo teisėtus interesus ir (arba) atlikti tam tikrus veiksmus (imtis kitų priemonių), kurių objektyviai pakaktų, kad jo interesai būtų apginti¹⁰⁵. „Baudžiamajame procese teisnumas ir veiknumas susijęs su asmens amžiumi, jo fiziniu išsivystymu ir socialine branda, leidžiančia jam teisingai suvokti bylos aplinkybes, pareigūnų priimamus sprendimus, taip pat suvokti tiek savo veiksmų, tiek ir jo interesams darančių įtaką veiksmų reikšmę ir pasekmes“¹⁰⁶.

„Aplinkybės, dėl kurių asmuo negali pasinaudoti savo teise į gynybą, sudaro pagrindą konstatuoti asmens negebėjimą tinkamai ginti ir kitų savo teisių ir teisėtų interesų, taip pat pasinaudoti nukentėjusiojo, *inter alia* ir kaip privataus kaltintojo, teisėmis. Savarankiškai įgyvendinti savo procesinį statusą privatus kaltintojas gali tada, kai teisingai suvokia faktines bylos aplinkybes, kuriomis grindžiamas kaltinimas, supranta savo procesinių teisių ir pareigų turinį, teismo proceso bei teismo atliekamų veiksmų tikslą ir reikšmę, geba visavertiškai dalyvauti procese naudodamasis jam suteiktomis procesinėmis priemonėmis“¹⁰⁷.

„Sprendžiant klausimą, ar nukentėjęs nuo nusikalstamos veikos asmuo gali veiksmingai įgyvendinti privataus kaltinimo teisę, būtina išsiaiškinti, ar pakanka veiksmų (priemonių), kurių asmuo savarankiškai gali imtis. Todėl net ir veiksnus asmuo gali būti

¹⁰⁴ MATUIZIENĖ, E. *Privataus kaltinimo bylų procesas kaip dispozityvumo realizavimo forma*: daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, teisė (01 S), Vilnius, 2014. P. 104.

¹⁰⁵ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. sausio 16 d. nutarimas. Valstybės žinios. 2006, Nr. 7-254.

¹⁰⁶ JUZUKONIS, S. *Nukentėjusiojo teisių apsauga baudžiamajame procese*, daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2002, p. 100.

¹⁰⁷ ANCELIS, P., et al. *Sąžiningas baudžiamasis procesas: probleminiai aspektai*. Vilnius: Industrus, 2009, p. 303.

pripažintas negalinčiu įgyvendinti visų nukentėjusiojo teisių ir privataus kaltintojo pareigų. Konstatavus, kad nukentėjęs nuo nusikalstamos veikos asmuo negali visavertiškai ginti savo interesų ir veiksmingai įgyvendinti privataus kaltinimo teisės, iškyla klausimas, kam kyla pareiga ginti šių asmenų interesus. Šis aspektas aktualus sprendžiant, ar būtina dalyvauti prokurorui. Prokuroras, sprenddamas, ar jis turi pareigą ginti asmens teises perimdamas valstybinį kaltinimą privataus kaltinimo byloje, turi įvertinti asmens motyvą, kuri gali padėti suvokti aplinkybes, galinčias būti priežastimi juridiniam kriterijui konstatuoti¹⁰⁸.

Be pirmiau nurodytų aplinkybių, galinčių asmeniui sukliudyti veiksmingai ginti savo interesus ir įgyvendinti procesines teises ir pareigas, egzistuoja dar vienas kriterijus, kuris gali daryti įtaką nukentėjusiojo galimybei ginti savo pažeistas teises ir teisėtus interesus teisme privataus kaltinimo proceso tvarka. Toks kriterijus yra asmens amžius.

Amžius kaip baudžiamojo procesinio veiksnio kriterijus apima nepilnamečius nukentėjusiuosius (BPK 53 straipsnio 1 dalis) ir asmenis, kurie dėl senatvės negali tinkamai pasinaudoti įstatymų suteiktomis teisėmis (BPK 53 straipsnio 4 dalis). Tokiu būdu iškirtinos dvi grupės asmenų, kurių teisės kreiptis į teismą privataus kaltinimo tvarka gali būti apribotos dėl amžiaus: vaikai ir pagyvenę žmonės.

Kai kurie mokslininkai mano kitaip, jų teigimu, teisė paduoti privataus kaltinimo skundą turi būti suteikta visiems asmenims, nepriklausomai nuo amžiaus ir psichikos sveikatos, kadangi tai – sudėtinis teismo elementas¹⁰⁹.

Kitos nuomonės šalininkai šį momentą sieja su nukentėjusiojo ir kaltinamojo lygiateisiškumu, pagrįsdami šį faktą tuo, kad amžius, nuo kurio atsiranda baudžiamasis procesinis veiksnys nukentėjusiajam turi būti toks pat kaip ir kaltinamajam, todėl teigiama, kad ir nukentėjusiojo teisė paduoti privataus kaltinimo skundą turėtų būti suteikiama nuo 16 metų¹¹⁰.

Su tokia pozicija nėra pagrindo sutikti, kadangi manytina, jog asmuo pilnaverčiu privačiu kaltintoju, tai yra, kaip jau buvo minėta, galinčiu vykdyti savo, kaip kaltintojo, pareigas, įgyja tik nuo pilnametystės, kai yra laikomas gebėjimas įgyvendinti privataus kaltinimo teisę sietinas su baudžiamojo procesinio veiksnio atsiradimo momentu. „Asmens pripažinimas procesiškai veiksniumi baudžiamajame procese priklauso nuo

¹⁰⁸ MATUIZIENĖ, E. Privataus kaltinimo bylų procesas kaip dispozityvumo realizavimo forma. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai. Teisė (01 S), Vilnius, 2014. P. 105.

¹⁰⁹ КАТКАЛО, С.И., ЛУКАШЕВИЧ, Б.З. Судопроизводство по делам частного обвинения. Ленинград: Ленинградский государственный университет, 1972, с. 124.

¹¹⁰ ШУМИЛИНА, О. Ю. Процессуальное положение потерпевшего по делам частного обвинения. [Legal Status of the Victim in the Cases of Private Prosecution]. Докторская диссертация. Красноярск, 2003, с. 91.

socialinio vaidmens, kurį jis pajėgus įgyvendinti baudžiamajame procese. Amžius kaip kriterijus apibūdina individo gebėjimą orientuotis visuomenėje pasirenkant vienas ar kitas visuomenines vertybes ir gebėjimą pagal savo intelektą įgyvendinti atitinkamo baudžiamojo proceso dalyvio vaidmenį. Specialia sąlyga pripažintinas proceso dalyvių socializacijos laipsnis, kuris suprantamas kaip atitinkamos individo socialinės patirties buvimas. Nepilnamečiai asmenys neturi tokios patirties, o jų dalyvavimas procese be atitinkamos įstatyminių atstovų ar prokuroro pagalbos būtų neefektyvus¹¹¹.

Tam tikrų problemų dėl privataus kaltintojo teisių įgijimo turi ne tik nepilnamečiai asmenys, bet ir pagyvenę žmonės.

„Psichologų nuomone, pagyvenusių žmonių socialinei grupei priskirtiniems asmenims yra būdingi fiziniai, intelektiniai ir psichologiniai pokyčiai, kurie lemia pagyvenusių žmonių socializacijos apribojimus. Bendrosios teisės tradicijos šalyse automatiškai tikrinamas pagyvenusio amžiaus liudytojų patikimumas dėl egzistuojančių stereotipinių įsitikinimų dėl jų susilpnėjusių jautimų (klausos, regėjimo ir kt.). Visgi asmens senyvas amžius savaime nėra pakankamas pagrindas konstatuoti, kad asmuo negali ginti savo teisių, todėl kiekvienu atveju būtina įvertinti esamus fizinius ir psichikos sutrikimus, kurie sumenkina asmens galimybes savarankiškai ginti savo interesus“¹¹².

Įrodžius, jog „asmuo dėl senyvo amžiaus keliamų sveikatos problemų ar (ir) socializacijos sunkumų, savarankiškai negeba ginti savo pažeistų interesų, teismas nutartimi gali leisti atstovo pagal įstatymą teisėmis procese dalyvauti asmens, kuris nustatyta tvarka nėra pripažintas neveiksniu, tačiau dėl senatvės (taip pat neįgalumo, ligos ar kitų svarbių priežasčių) negali tinkamai pasinaudoti įstatymų suteiktomis teisėmis, šeimos nariui ar artimajam giminaičiui (BPK 53 straipsnio 4 dalis). Pareiga užtikrinti, kad būtų tinkamai ginamos pagyvenusio asmens teisės ir teisėti interesai, pirmiausia kyla jo šeimos nariams ir artimiesiems giminaičiams, ir tik nustačius, kad šie asmenys neveikimu pažeidžia pagyvenusio žmogaus teisėtus interesus ar tokių asmenų nukentėjęs asmuo neturi, tokia pareiga kyla prokurorui“¹¹³.

Kalbant apie privatų kaltinimą, pažymėtina, kad Rusijoje privatus kaltinimas pradedamas tuo atveju, kai prieš nukentėjusįjį yra padarytos tokios nusikalstamos veikos:

¹¹¹ MATUIZIENĖ, E. Privataus kaltinimo bylų procesas kaip dispozityvumo realizavimo forma. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai. Teisė (01 S), Vilnius, 2014, p. 106.

¹¹² ANCELIS, P., et al. Sąžiningas baudžiamasis procesas: probleminiai aspektai. Vilnius: Industrus, 2009, p. 320.

¹¹³ MATUIZIENĖ, E. Privataus kaltinimo bylų procesas kaip dispozityvumo realizavimo forma. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai. Teisė (01 S), Vilnius, 2014. P. 108.

nesunkus tyčinis sveikatos sutrikdymas (115 straipsnis) bei fizinio skausmo sukėlimas (116 straipsnis).

Atkreiptinas dėmesys į tai, jog nukentėjusysis turi tokias pačias teises kaip ir valstybiniame kaltinime, tačiau įstatymo leidėjas dar suteikia ir papildomų teisių. Privatus kaltintojas teikia įrodymus teismui ir dalyvauja jų vertinime, pateikia savo nuomonę dėl kaltinimo, siūlo teismui konkrečią kvalifikaciją dėl nusikalstamos veikos padarytos jo atžvilgiu bei siūlo bausmę, taip pat, palaiko civilinį ieškinį¹¹⁴. Tuo tarpu, Baltarusijoje privatus kaltinimas yra pradedamas dėl šių nusikalstamų veikų: tyčinis nežymus sveikatos sutrikdymas (153 straipsnis), įvaikinimo paslapties atskleidimas (177 straipsnis), medicininės paslapties atskleidimas (178 straipsnio 1 dalis), neteisėtas informacijos rinkimas ir skleidimas apie privatų gyvenimą (179 straipsnio 1 dalis), šmeižtas (188 straipsnio 1 dalis), įžeidimas (189 straipsnis), busto neliečiamumo pažeidimas ir kitų daiktinių teisių pažeidimas (202 straipsnio 1 dalis), telefoninių pokalbių, telegrafo ir kitų priemonių paslapties susirašinėjimo pažeidimas (203 straipsnio 1 dalis), turtinės žalos padarymas be vagystės požymių (216 straipsnio 1 dalis), neteisėtas patikėto turto pasisavinimas (217 straipsnis), mažo tūrio laivų vairavimo saugumo arba eksploatacijos taisyklių pažeidimas (316 straipsnio 1 dalis), kelių eismo arba transporto priemonių eksploatacijos taisyklių pažeidimas (317 straipsnio 1 dalis). Taip pat, privataus kaltinimo tvarka gali būti nagrinėjamos ir tokios nusikalstamos veikos, kur kaltinamieji yra šeimos nariai, artimieji giminaičiai arba asmenys, kuriuos nukentėjusysis laiko artimaisiais¹¹⁵. Taigi yra išskiriamos tokios nusikalstamos veikos: Vagystė (205 straipsnio 1 dalis), Sukčiavimas (209 straipsnio 1 dalis), Turto pasisavinimas arba iššvaistymas (211 straipsnio 1 dalis), vagystė panaudojant kompiuterines technologijas (212 straipsnio 1 dalis), transporto priemonės arba mažo tūrio laivo vagystė (214 straipsnio 1 dalis). Kaip matyti, Baltarusijoje yra 12 nusikalstamų veikų dėl kurių nukentėjusiojo iniciatyva gali būti pradėtas privatus kaltinimas, vienareikšmiškai vertinti ar tai yra pagrįsta ir logiška negalima, tačiau sutiktina su tuo, jog ikiteisminio tyrimo institucijoms darbo krūvis yra sumažintas. Kalbant apie kaltinamuosius, kurie nukentėjusiesiems yra šeimos nariai, artimieji giminaičiai, manytina, kad toks įstatymo leidėjo įtvirtinimas yra racionalus,

¹¹⁴ Уголовно-процессуальный кодекс Российской Федерации, 2016 г, N 174-ФЗ, 246 статья, 4,5 часть [interaktyvus] [žiūrėta 2016-11-24]. Prieiga per internetą: <http://kzrf.ru/upkrf_head_35.html>

Rusijos baudžiamojo proceso kodekso 43 straipsnis yra blanketinė norma į 246 straipsnio 4,5,6 dalį. *Todėl šios teisės, kurios priklausė prokurorui valstybinio kaltinimo metu, priklauso privačiam kaltintojui – privataus kaltinimo metu.*

¹¹⁵ Уголовно-процессуальный кодекс Республики Беларусь, 2016 г. № 295-З, 26 статья, 3 часть [interaktyvus] [žiūrėta 2016-11-24]. Prieiga per internetą: <http://etalonline.by/?type=text®num=HK9900295#load_text_none_1_>

kadangi tik pats nukentėjusysis minėto pobūdžio bylose turi spręsti dėl baudžiamosios bylos iškėlimo šiam asmeniui. Pabrėžtina, kad jeigu tokiose bylose, būtų palaikomas valstybinis kaltinimas, tai šių proceso dalyvių santykiai pablogėtų tiek proceso metu, tiek po jo. Todėl būtent toks reglamentavimas yra pagrįstas, kadangi leidžia nukentėjusiajam būti „padėties šeimininku“. Atkreiptinas dėmesys, kad Baltarusijoje privatus kaltintojas turi tas pačias teises kaip ir nukentėjusysis¹¹⁶. Lenkijoje išskiriamų nusikalstamų veikų, dėl kurių gali būti pradėtas privatus kaltinimas yra žymiai mažiau negu Baltarusijoje, bet daugiau negu Rusijoje. Taigi Lenkijos baudžiamajame kodekse yra išskiriamos tokios nusikalstamos veikos: tyčinis arba netyčinis nesunkus sveikatos sutrikdymas (157 straipsnio 4 dalis). Pažymėtina ir tai, jog 157 straipsnio 5 dalyje, yra įtvirtinta tokia pat, norma kaip ir Baltarusijos baudžiamojo proceso kodekse, kad jeigu kaltinamasis yra artimasis, nukentėjusysis sprendžia dėl privataus kaltinimo. Taip pat, šmeižtas (212 straipsnio 4 dalis) ir įžeidimas (216 straipsnis) kaip ir Baltarusijoje bei kūno sužalojimas (217 straipsnis). Privataus kaltintojo teisės Lenkijoje yra tokios kaip ir Rusijoje bei Baltarusijoje. Pažymėtina ir tai, kad Rusijoje ir Baltarusijoje įstatymų leidėjas baudžiamojo proceso kodekse tiksliai nurodo straipsnį, reglamentuojantį šio proceso dalyvio teises, tuo tarpu Lenkijoje imperatyviai įrašytų straipsnyje visų išvardintų teisių, nerasime. Todėl, analizuojant Lenkijos baudžiamojo proceso kodekso nuostatas, galima prieiti išvados, kad šios teisės yra analogiškos užsienio valstybių privataus kaltintojo teisėms. Svarbu yra tai, kad tokio imperatyvaus straipsnio nebuvimas sąlygoja tai, kad nukentėjusiesiems yra sunku suvokti, savo procesines teises privataus kaltinimo metu. Privatūs kaltintojai yra asmenys, neturintys teisinio išsilavinimo, todėl tam, kad tinkamai suprasti savo procesines teises jie turi teisę turėti atstovą.

¹¹⁶ Уголовно-процессуальный кодекс Республики Беларусь, 2016 г. № 295-З, 51 статья, 2 часть [interaktyvus] [žiūrėta 2016-11-24]. Prieiga per internetą: <http://etalonline.by/?type=text®num=HK9900295#load_text_none_1_>

3. Nukentėjusiųjų asmenų teisių užtikrinimas

3.1. Nukentėjusiojo atstovo vaidmuo

Pažymėtina, jog dalyvavimas teismuose ir su tuo susiję veiksmai (ikiteisminio tyrimo metu, bylos nagrinėjimo teisme metu bei po nuosprendžio paskelbimo) reikalauja teisinių žinių. Ne kiekvienas nuo nusikalstamos veikos nukentėjęs asmuo turi teises žinias. Be to, įstatymas nenumato pareigos kiekvienam asmeniui turėti teisinį išsilavinimą. Tokį išsilavinimą turi advokatai/advokatų padėjėjai, kurių darbo tikslas, kalbant apie nukentėjusiųjų dalyvavimą baudžiamajame procese, užtikrinti savo atstovaujamų asmenų (nukentėjusiųjų) teises bei teisėtus interesus. Kalbant apie nukentėjusiojo atstovą pagal įstatymą - advokatą/advokato padėjėją, jis yra reikalingas todėl, jog nukentėjusysis pats negali tinkamai įgyvendinti savo procesinių teisių. Pažymėtina, kad priežastys gali būti įvairios, pavyzdžiui, patirta moralinė trauma nusikalstamos veikos metu, o tai sąlygoja, kad nukentėjusysis negali aktyviai dalyvauti baudžiamajame procese. Svarbu yra ir tai, kad iš anketavimo paaiškėjo, jog nukentėjusiojo galimybės realizuoti savo teises baudžiamajame procese be profesionalaus atstovo, yra menkos.

Asmens teisę turėti advokatą yra numatyta Konstitucijos 31 straipsnyje. Pažymėtina, kad šiame straipsnyje kalbama apie asmens teisę turėti gynėją, tačiau nukentėjusiojo statusas baudžiamajame procese suponuoja išvadą, kad jo teisės užtikrinamos ne gynėjo pagalba, bet atstovo.

Kalbant toliau apie nukentėjusiojo asmens teisių užtikrinimą, tikslinga išanalizuoti advokato ir nukentėjusiojo bendradarbiavimo ypatumus. Lietuvos Respublikos advokatūros įstatymo (toliau – Advokatūros įstatymas) 48 straipsnyje yra numatyta, kad advokato ir kliento teisinių paslaugų sutartis turi būti įforminama raštu¹¹⁷. Tokios pat, nuomonės laikosi ir Lietuvos Aukščiausiasis Teismas¹¹⁸. Be to, Lietuvos Aukščiausiasis Teismas laikosi pozicijos, kad „advokato ir kliento sudaryta sutartis, pagal

¹¹⁷ Lietuvos Respublikos advokatūros įstatymas. *Lietuvos aidas*, 1992-10-13, Nr. 200-0.

¹¹⁸ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2006 m. rugsėjo 11 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-463/2006; Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2008 m. kovo 26 d. nutartis byloje Nr. 3K-3-187/2008.

kurią advokatas turi atstovauti savo klientą ir iš tokios sutarties kylantys santykiai yra laikomi fiduciarinio (pasitikėjimo) pobūdžio¹¹⁹.

Advokatūros įstatyme yra numatyta, kad „ginčus ir nesutarimus dėl teisinių paslaugų sutarties sprendžia Lietuvos advokatūra ir teismas. Tokiu būdu nukentėjusiajam garantuojama apsauga nuo advokato piktnaudžiavimo savo pareigomis“¹²⁰. Manytina, kad toks reglamentavimas yra tinkamas, kadangi apsaugo nukentėjusį nuo pakartotino pažeidimo.

Pažymėtina ir tai, kad svarbu yra išnagrinėti valstybės garantuojamos antrinės teisinės pagalbos suteikimą nukentėjusiajam, kadangi nuo atstovo priklauso nukentėjusiojo teisių užtikrinimas baudžiamajame procese. Taip pat, valstybės garantuojamos teisinės pagalbos aktualumą patvirtina ir 2015 metais įvykusi konferencija dėl valstybės garantuojamos teisinės pagalbos efektyvumo. Kaip pažymi, baudžiamųjų bylų skyriaus pirmininkė, kad „didesnis dėmesys turėtų būti skiriamas nukentėjusių ir aukų atstovavimo srityje“¹²¹.

Reikėtų atkreipti dėmesį ir į tai, jog nemažai problemų kyla dėl nemokamos valstybės garantuojamos teisinės pagalbos. Pažymėtina, kad įstatymų leidėjas įtvirtino atskirą įstatymą, kuris būtent, reglamentuoja valstybės garantuojamos teisinės pagalbos suteikimą. Lietuvos Respublikos valstybės garantuojamos teisinės pagalbos įstatyme nustatyta, kad nemokamos antrinės pagalbos suteikimas nėra siejamas vien tik su asmens gaunamomis pajamomis, tačiau ir su kitais veiksniais, kurie yra numatyti minėto įstatymo 12 straipsnyje. Todėl, galima teigti, jog toks reglamentavimas yra tinkamas, kadangi toks asmuo yra lygiavertėje padėtyje kaip ir tas, kurio teises gina ar atstovauja pasirinktas atstovas. Tačiau, atkreiptinas dėmesys į tai, jog yra nemažai problemų susijusių su kokybe garantuojamos teisinės pagalbos. Analizuojant, valstybės garantuojamos teisinės pagalbos ataskaitas matyti, jog 2014 metais advokato baudžiamosiose bylose darbo krūvis buvo 24 bylos per mėnesį¹²², tuo tarpu 2013 metais – 22,1 bylos¹²³. Svarbu yra ir tai, kad „Advokatams, kurie nuolat teikia antrinę teisinę pagalbą, už budėjimą ne darbo dienomis

¹¹⁹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2006 m. rugsėjo 11 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-463/2006.

¹²⁰ Lietuvos Respublikos advokatūros įstatymas. *Lietuvos aidas*, 1992-10-13, Nr. 200-0.

¹²¹ LIETUVOS RESPUBLIKOS TEISINGUMO MINISTERIJA. *Ar kokybiška ir efektyvi valstybės garantuojamos antrinės teisinės pagalbos sistema?* [interaktyvus]. [žiūrėta 2016 m. lapkričio 12 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.teismai.lt/lt/naujienos/teismu-sistemas-naujienos/ar-kokybiska-ir-efektyvi-valstybes-garantuojamos-antrines-teisines-pagalbos-sistema/2932>>.

¹²² LIETUVOS RESPUBLIKOS TEISINGUMO MINISTERIJA. *Ataskaita apie antrinės teisinės pagalbos organizavimą ir teikimą 2014 m.* [interaktyvus]. [žiūrėta 2016 m. lapkričio 15 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.teisinepagalba.lt/dok/201408_antrine_ataskaita.pdf>.

¹²³ LIETUVOS RESPUBLIKOS TEISINGUMO MINISTERIJA. *Ataskaita apie antrinės teisinės pagalbos organizavimą ir teikimą 2013 m.* [interaktyvus]. [žiūrėta 2016 m. lapkričio 15 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.teisinepagalba.lt/dok/20140925_2013%20ATP%20ataskaita.pdf>.

papildomas užmokestis nemokamas¹²⁴. Kaip, pavyzdžiui, nutarimo 11 punkte yra konstatuota, jeigu advokatas pusantro karto viršija nustatytą laiką, tai jis su prašymu gali kreiptis į Tarnybą dėl papildomo užmokesčio¹²⁵. Iš šio punkto darytina išvada, jog tik viršijus nustatytą limitą advokatui bus sumokėta. Atkreiptina, jog 2013 metais Lietuvos Respublikos Teisingumo ministerijoje įvyko diskusija, kurios metu buvo aptariamos problemos susijusios su valstybės garantuojama teisine pagalba. Kaip teisingai pastebi, advokatė Diana Vaitkevičienė, jog egzistuoja tokių baudžiamųjų bylų, kai atstovaujant nukentėjusįjį, byla gali trukti keletą metų, o nutarime yra nustatytas maksimalus valandų skaičius – 2 valandos¹²⁶. Nors įstatymų leidėjas padidino iki 16 valandų, tačiau manytina, jog padidinus valandų skaičiaus neišspręsimė šios problematikos. Todėl sutiktina su advokatės nuomone, kad advokatams reikia mokėti už sugaištą laiką¹²⁷.

Pažymėtina ir tai, kad atsirastų oponentų teigiančių, jog ne tik dėl darbo krūvio bei finansinių dalykų valstybės garantuojama teisinė pagalba nėra efektyvi. Kaip pavyzdžiui, skiriant nukentėjusiajam valstybės garantuojamos teisinės pagalbos advokatą, šis atstovas nėra suinteresuotas naujais klientais, kadangi naujus klientus jam teikia tarnyba, priešingai negu tas, kuris dirba privačiai. Taip pat, pažymėtina ir tai, jog advokatui, kuris yra pasirašęs sutartį su valstybės garantuojamos teisinės pagalbos tarnyba, jam yra nustatyti konkretūs įkainiai. Advokatūros įstatyme 50 straipsnio 3 dalyje yra nustatyta, kad nustatant konkretų užmokestį atsižvelgiama į „bylos sudėtingumą, advokato kvalifikaciją ir patirtį, kliento finansinę padėtį ir kitas reikšmingas aplinkybes“¹²⁸. Todėl, manytina, jog šis įkainis gali žymiai skirtis nuo įkainių, kurie yra kategoriškai nustatyti Lietuvos Respublikos valstybės garantuojamos teisinės pagalbos įstatyme.

Taigi, apibendrinus, galima daryti išvadą, jog ne tik didelis darbo krūvis, įkainių skirtumas, bei nuolatinis klientų buvimas sąlygoja tai, kad valstybės garantuojama teisinė pagalba nėra kokybiška. O tai reiškia, kad nukentėjusiojo teisės baudžiamajame procese nėra tinkamai užtikrintos.

¹²⁴ Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2001 m. sausio 22 d. nutarimas Nr. 69 „Dėl Advokatams už antrinės teisinės pagalbos teikimą ir koordinavimą mokamo užmokesčio dydžių ir mokėjimo taisyklių patvirtinimo“ pakeitimo, 4 straipsnis, *Valstybės žinios*, 2013, nr. 79-4011.

¹²⁵ Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2001 m. sausio 22 d. nutarimas Nr. 69 „Dėl Advokatams už antrinės teisinės pagalbos teikimą ir koordinavimą mokamo užmokesčio dydžių ir mokėjimo taisyklių patvirtinimo“ pakeitimo, *Valstybės žinios*, 2013, nr. 79-4011.

¹²⁶ LIETUVOS RESPUBLIKOS TEISINGUMO MINISTERIJA. *Apskritojo stalo diskusija „Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos aktualijos“*. 2013 m. balandžio 18 d., 2 psl.

¹²⁷ LIETUVOS RESPUBLIKOS TEISINGUMO MINISTERIJA. *Apskritojo stalo diskusija „Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos aktualijos“*. 2013 m. balandžio 18 d., 2 psl.

¹²⁸ Lietuvos Respublikos Advokatūros įstatymas. *Valstybės žinios*, 2004, nr. 50-1632.

Kalbant apie Lenkijos baudžiamojo proceso kodeksą, pažymėtina, kad valstybės garantuojama teisė taip pat, priklauso nukentėjusiajam. Tačiau atkreiptinas dėmesys į tai, jog nukentėjusįjį gali atstovauti advokatas arba „radca prawny“¹²⁹. Pažymėtina ir tai, kad tokio instituto Lietuvoje nėra. Analizuojant šį institutą, pastebima tai, kad asmenys, norintys įgyti šį statusą privalo turėti teisės magistro išsilavinimą, įgyta Lenkijoje arba užsienyje, tačiau šis diplomas turi būti pripažintas Lenkijoje, šis asmuo privalo turėti gerą reputaciją, taip pat asmuo privalo atlikti praktiką bei išlaikyti egzaminą¹³⁰. Kaip matyti, šis institutas yra panašus į advokato institutą Lietuvoje. Be to, būtent šie asmenys atstovauja baudžiamosiose bylose nuo 2015 metų. Manytina, kad dėl šios priežasties sumažėjo advokatų darbo krūvis ir dėl to nenukenčia jų darbo kokybė. Galima teigti, kad tokio instituto įtvirtinimas Lietuvoje, vienareikšmiškai pagerintų kokybę advokatų, teikiančių nemokamą teisinę pagalbą, tačiau tokio instituto sukūrimas reikalauja pakankamai daug laiko bei valstybės lėšų. Rusijos baudžiamojo proceso kodekso 45 straipsnio 2.1. dalyje yra numatyta nukentėjusiojo teisė turėti nemokamą advokatą, tik tuo atveju, kai nukentėjusysis yra nepilnametis, kuris nėra sulaukęs 16 metų amžiaus ir kuriuo atžvilgiu buvo padaryta seksualinė veika¹³¹. Manytina, kad tokios teisės suteikimas tik tokiam siauram subjektų ratui, riboja bei pažeidžia kitų nukentėjusių teises. Todėl galima teigti, jog toks reglamentavimas nėra visiškai pagrįstas, kadangi tinkamai apginti savo teises gali tik tie asmenys, kurie yra finansiškai pajėgūs. Galbūt atsirastų ir priešingos nuomonės oponentų, kurie teigtų, jog prokuroras apgintų nukentėjusįjį. Vis dėl to, prokuroras veikia valstybės vardu, o advokatas – atstovauja konkretų nukentėjusįjį. Taip pat, prokuroro pagrindinė funkcija yra įrodyti, kad kaltinamasis padarė nusikalstamą veiką ir patraukti šį proceso dalyvį baudžiamajon atsakomybėn. Tačiau nereikia pamiršti ir tai, kad nukentėjusysis siekia, kad jam būtų atlyginta padaryta materialinė žala. Tai reiškia, jog atstovaujant prokurorui ir advokatui konkrečioje byloje, gali būti pasiektas maksimalus rezultatas.

Baltarusijos baudžiamojo proceso kodeksas nenumato galimybės nukentėjusiajam turėti nemokamą atstovą. Tuo tarpu, analizuojant Baltarusijos teisingumo ministerijos nutarimą „Dėl kai kurių teisinės pagalbos klausimų“ yra įtvirtinta nuostata, kad kai kuriais atvejais, gali būti teikiama nemokama teisinė pagalba

¹²⁹ Kodeks postępowania karnego, 2016, nr. 89, 88 artykuł, [interaktyvus] [žiūrėta 2016-11-21]. Prieiga per internetą: <<http://isap.sejm.gov.pl/Download?id=WDU19970890555&type=3>>

¹³⁰ Ustawa o radcach prawnych, 2015 r., nr. 19. [interaktyvus] [žiūrėta 2016-11-21]. Prieiga per internetą: <<http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU19820190145>>

¹³¹ Уголовно-процессуальный кодекс Российской Федерации, 2016 г, N 174-ФЗ. [interaktyvus] [žiūrėta 2016-11-24]. Prieiga per internetą:<http://kzrf.ru/upkrf_head_35.html>

Advokatūros Prezidiumo sprendimu¹³². Iš to seka išvada, kad Advokatūros Prezidiumas turi plačią diskrecijos teisę spręsti, kokiais atvejais nukentėjusiajam gali būti suteikiama nemokama ar iš dalies apmokama teisinė pagalba. Manytina, kad tokių plačių teisių suteikimas irgi nėra racionalus sprendimas. Pažymėtina ir tai, kad šia suteikta teise gali būti piktnaudžiaujama, siekiant sumažinti darbo krūvį.

Analizuojant BPK 55 straipsnio 2 dalį „Įgaliotuoju atstovu gali būti advokatas arba advokato pavedimu advokato padėjėjas, o ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro ar teisėjo leidimu – ir kitas aukštąjį teisinį išsilavinimą turintis asmuo, kurį proceso dalyvis įgaliojo atstovauti savo interesams“¹³³. Manytina, kad įstatyminiu lygmeniu įtvirtintas toks platus subjektų ratas, leidžia nukentėjusiajam tinkamai apginti savo pažeistas teises. Šį argumentą patvirtina faktas, jog nukentėjusiajam pasirinkus asmenį, turintį aukštąjį teisinį išsilavinimą, šio atstovo pagal įgaliojimą teisinė pagalba bus efektyvesnė negu advokato ar advokato padėjėjo iš valstybės garantuojamos teisinės pagalbos tarnybos. Kadangi nukentėjusiojo pasirinktas atstovas yra žymiai labiau suinteresuotas bylos baigtimi. Todėl, vienareikšmiškai galima teigti, kad ši įtvirtinta teisės norma yra logiška ir nuosekli bei užtikrina nukentėjusiojo teises baudžiamojo proceso metu.

Kitas svarbus aspektas yra tai, kad BPK 55 straipsnio 4 dalyje yra įtvirtinti atvejai dėl būtino atstovo dalyvavimo. Būtiną įgaliotojo atstovo dalyvavimą yra „bylose dėl nusikalstamų veikų žmogaus sveikatai, laisvei, seksualinio apsisprendimo laisvei ir neliečiamumui, vaikui ir šeimai ar dorovei, kai nuo šių veikų nukentėjo nepilnametis, taip pat kitais atvejais, kai be įgaliotojo atstovo pagalbos nepilnamečio nukentėjusiojo teisės ir teisėti interesai nebūtų reikiamai ginami. Tokiais atvejais dėl įgaliotojo atstovo dalyvavimo atitinkamai taikomos šio Kodekso 51 ir 52 straipsnių nuostatos“¹³⁴. Pažymėtina ir tai, jog valstybės garantuojamos teisinės pagalbos įstatymo 12 straipsnio 2 punkte yra numatyta, teisė turėti nemokamą valstybės garantuojamą atstovą, neatsižvelgiant į nukentėjusiojo pajamas baudžiamosiose bylose dėl žalos atlyginimo.

Taigi iš to, seka išvada, kad toks įtvirtintas teisinis reglamentavimas yra tinkamas, kadangi nukentėjusysis beveik visada gali pasinaudoti atstovu pagal įgaliojimą, kas sąlygoja, kad šio proceso dalyvio teisės bus tinkamai apgintos teismo procesu metu. Kitas argumentas, pagrindžiantis minėtą mintį yra tai, kad nukentėjusysis baudžiamosiose

¹³² ПОСТАНОВЛЕНИЕ МИНИСТЕРСТВА ЮСТИЦИИ РЕСПУБЛИКИ БЕЛАРУСЬ. „О некоторых вопросах оказания бесплатной юридической помощи“, 11 декабря 2007 г. № 86. [interaktyvus], [žiūrėta 2016 lapkričio 25 d.]. Prieiga per internetą: < <http://just.grodno.by/advokatura/431-postanovlenie-ministerstva-yusticii-respubliki-belarus-o-nekotoryh-voprosah-okazaniya-besplatnoy-yuridicheskoy-pomoschi.html>>;

¹³³ Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas. *Valstybės žinios*, 2002, Nr. 37-1341.

¹³⁴ Ibidem

bylose beveik visada siekia žalos atlyginimo, todėl tik jam panorėjus, jis gali kreiptis į valstybės garantuojamos teisinės pagalbos tarnybą ir gauti nemokamą teisinę pagalbą. Todėl, vienareikšmiškai teigtina, kad nukentėjusysis yra lygiavertis proceso dalyvis kaip įtariamasis/kaltinamasis.

3.2. Nepilnamečių ir neveiksnių nukentėjusiųjų atstovavimo ypatumai

Atkreiptinas dėmesys į tai kad, nepilnametis nukentėjusysis turi ypatingą statusą baudžiamajame procese. Atsižvelgiant į tai, logiška, kad jam taikomos ir ypatingos jo teisių atstovavimo baudžiamajame procese taisyklės. Siekiant užtikrinti nukentėjusiojo ypatingą statusą atitinkančias jo teises baudžiamajame procese įstatymų leidėjas baudžiamojo proceso įstatyme įtvirtino nuostatas, išskiriančias nepilnametį nukentėjusįjį iš kitų nukentėjusiųjų baudžiamajame procese.

Nepilnametis nukentėjusysis procesines teises įgyja nuo dalyvavimo baudžiamajame procese pradžios. Taigi nepilnamečiai turi tokias pat teises, kaip ir pilnamečiai nukentėję asmenys, tačiau dėl socialinės brandos, susijusios su amžiumi, baudžiamojo proceso kodekse yra numatytos ir kitos nepilnamečių nukentėjusiųjų teisių apsaugos garantijos. Ribotas nepilnamečio veiksnumas suponuoja tai, kad nepilnametis pats negali įgyvendinti baudžiamojo proceso įstatymo jam suteiktų teisių, ir juo labiau negali vykdyti jam numatytų pareigų, kadangi suvokimas, kad privalai atlikti tam tikras įstatymų numatytas pareigas labai priklauso nuo socialinės brandos, ir, be abejo, nuo amžiaus.

Kaip jau buvo minėta, įstatymų leidėjas, siekdamas apsaugoti nepilnamečio nukentėjusiojo teises baudžiamajame procese įtvirtino specialų teisinį reguliavimą, tai yra numatė teisę į įstatyminio atstovo turėjimą.

BPK 53 straipsnyje yra numatyta, kad „nukentėjusiojo atstovai pagal įstatymą gali dalyvauti procese ir ginti savo atstovaujamų proceso dalyvių interesus, jeigu šie yra nepilnamečiai, išskyrus atvejus, kai tai prieštarautų nepilnamečio interesams“¹³⁵. Atstovais pagal įstatymą gali būti „nepilnamečio nukentėjusiojo tėvai, tėviai, globėjai, rūpintojai arba įstaigos, kuri globoja ar rūpinasi nukentėjusiuoju, įgalioti asmenys“¹³⁶.

Pažymėtina, kad iš esmės analogiškas reglamentavimas nustatytas ir Lietuvos Respublikos vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymo 3 straipsnyje, kuriame nurodyta, kad

¹³⁵ Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas. *Valstybės žinios*, 2002, Nr. 37-1341.

¹³⁶ Ibidem

„teisėtais nepilnamečio atstovais pagal įstatymą gali būti nepilnamečio tėvai, tėviai, globėjai, rūpintojai ir kiti asmenys, kurie pagal įstatymą ar kitą teisės aktą privalo rūpintis vaiku, jį auklėti, globoti, jam atstovauti, ginti jo teises ir teisėtus interesus“¹³⁷.

Aptariamo BPK 53 straipsnio 3 dalyje yra nustatyta, kad „atstovui pagal įstatymą leidžiama dalyvauti procese, kai ikiteisminio tyrimo pareigūnas, prokuroras priima dėl to nutarimą, o teismas – nutartį“¹³⁸. „Ikiteisminio tyrimo pareigūnas ar prokuroras nutarimu bei teismas nutartimi gali atsisakyti leisti atstovui pagal įstatymą dalyvauti procese kaip atstovui, jeigu tai prieštarautų nepilnamečio ar neveiksnaus asmens interesams“¹³⁹. Atstovas pagal įstatymą baudžiamajame procese gali dalyvauti tik, kai yra jo rašytinis ar žodinis prašymas¹⁴⁰.

Kaip jau buvo minėta anksčiau, nukentėjusysis dėl savo socialinės brandos negali tinkamai pasinaudoti jam įstatymo numatytais teisėmis, viena svarbiausių baudžiamojo proceso įstatymo numatytų jo teisių užtikrinimo garantijų – tai galimybė turėti atstovą, kurio paskirtis ginti atstovaujamojo interesus baudžiamajame procese.

Atkreiptinas dėmesys į tai, kad tokia nepilnamečio teisė yra numatyta ir Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencijoje¹⁴¹ bei Standartinės minimalios nepilnamečių justicijos įgyvendinimo taisyklėse (Pekino taisyklės)¹⁴². Šiuose teisės aktuose yra įtvirtinta nuostata, kad vaiko tėvai ar globėjai pagal įstatymą arba *de facto* privalo dalyvauti procese, kadangi jie gali suteikti vaikui emocinę paramą, kuri tokioje situacijoje, be abejo, būtų labai naudinga tiek pačiam vaikui, tiek tinkamai baudžiamojo proceso vykdymui. Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencijoje, be kita ko, įtvirtinta teismo ar kitos kompetentingos institucijos teisė reikalauti, kad tėvai ar globėjai atvyktų dalyvauti procese. Vertinant aptariamą konvencijos turinį, manytina, kad tokia nuostata įtvirtinta siekianti apginti vaiko interesus. Be to, pažymėtina, kad nuostata negali būti taikoma, jeigu toks dalyvavimas prieštarautų vaiko interesams bei nesant jo sutikimo. Šioje dalyje Konvencijoje įtvirtintas teisinis reguliavimas yra iš esmės analogiškas baudžiamojo proceso kodekso numatytam teisiniui šio instituto reglamentavimui.

¹³⁷ Lietuvos Respublikos vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymas. *Valstybės žinios*, 1996-04-12, Nr. 33-807.

¹³⁸ Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas. *Valstybės žinios*, 2002, Nr. 37-1341.

¹³⁹ *Ibidem*

¹⁴⁰ *Ibidem*

¹⁴¹ Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencija. *Valstybės žinios*, 1995-07-21, Nr. 60-1501. [Interaktyvus] [žiūrėta 2016 spalio 20 d.]. Prieiga per internetą: <<https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.2FB4C5F44B52>>

¹⁴² Standartinės minimalios nepilnamečių justicijos įgyvendinimo taisyklės (Pekino taisyklės, 1985 m.). [Interaktyvus] [žiūrėta 2016 lapkričio 15 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.ohchr.org/Documents/ProfessionalInterest/beijingrules.pdf>>;

Pekino taisyklėse yra nustatyta, kad „nepilnamečiam nukentėjusiajam turi būti užtikrinta teisė į tėvų ar kitų globėjų dalyvavimą visose baudžiamojo proceso stadijose“¹⁴³.

Apibendrinant išdėstytą, darytina išvada, kad Lietuvos baudžiamojo proceso įstatyme įtvirtintas nepilnamečio nukentėjusiojo teisių užtikrinimo baudžiamajame procese reglamentavimas atitinka tarptautinių teisės aktų normas bei iš esmės numato analogiškas taisykles.

Kaip jau buvo minėta, tais atvejais, kai atstovui, patekusiam prašymą leisti atstovauti nepilnamečių nukentėjusįjį, atsisakoma leisti tai padaryti, ikiteisminio tyrimo pareigūnui, prokurorui ar teismui įstatymas numato pareigą užtikrinti kito atstovo pagal įstatymą dalyvavimą procese. Tačiau įstatymas nereglementuoja atvejų, kaip turi būti sprendžiama situacija, kai atstovas pagal įstatymą nepateikė prašymo leisti atstovauti nepilnamečių nukentėjusįjį arba kokių veiksmų turėtų imtis kompetentingi asmenys tais atvejais, kai atstovo pagal įstatymą veiksmai arba neveikimas prieštarauja nepilnamečio nukentėjusiojo interesams. Dažniausiai tokia situacija būna bylose dėl smurto artimoje aplinkoje arba lytinių nusikaltimų, kai vienas šeimos narys nukentėjusiojo nepilnamečio atstovas pagal įstatymą, o kitas – nusikalstamą veiką padaręs asmuo ar įtariamas ją padaręs asmuo.

Pavyzdžiui, Lietuvos apeliacinis teismas vienoje iš savo nutarčių nustatė, kad nukentėjusiosios įstatyminė atstovė (jos motina) apskųsdama pirmos instancijos teismo sprendimą, kuriuo buvo nuteistas jos vyras už lytinius nusikaltimus prieš jų bendrą dukrą, nurodė auginanti du vaikus, uždirbanti mažai, todėl šeimos materialinė padėtis po vyro sulaikymo tapo sudėtinga. Be to, anot apeliančės, dėl A. B. nusikalstamų veiksmų sunkių pasekmių nekilo, dukra viską pamiršo. Nukentėjusiosios atstovė prašė atsižvelgti į pirmiau nurodytas aplinkybes ir nuteistajam A. B. paskirtą bausmę sušvelninti iki minimumo. Tačiau apeliacinės instancijos teismas, aptariamoje nutartyje sprendė, kad pirmosios instancijos teismas, skirdamas bausmę A. B. atsižvelgė į tai, kad jis išlaikė šeimą, todėl dar kartą atsižvelgti į tą pačią aplinkybę ir dėl to sumažinti nuteistajam paskirtą bausmę apeliacinis teismas negali. Nukentėjusiosios atstovės teiginius apie tai, kad mažametė dukra tėvui atleido teismas vertino, kaip abejotinus, nes ji dėl savo amžiaus apskritai vargu ar galėjo tinkamai suvokti su ja atliktų nusikalstamų veiksmų pavojingumą, jų pasekmes bei jais padarytą žalą. Teismas nurodė, kad tinkamai ir sąmoningai įvertinti tėvo veiksmus mergaitė galės tik subrendusi, todėl motina negali už

¹⁴³ Standartinės minimalios nepilnamečių justicijos įgyvendinimo taisyklės (Pekino taisyklės, 1985 m.), [Interaktyvus] [žiūrėta 2016 lapkričio 15 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.ohchr.org/Documents/ProfessionalInterest/beijingrules.pdf>>;

ją nuspręsti ar ji atleido tėvui už jo seksualinę prievartą ar ne. Tuo tarpu, pačios motinos atleidimo motyvai akivaizdūs, tai yra materialinė jos ir šeimos gerovė. Ji tenorėjo, kad vyras kuo greičiau grįžtų į darbą ir padėtų išlaikyti šeimą¹⁴⁴. Darbo autorė, visiškai sutinka su apeliacinio teismo padarytomis išvadomis, kadangi šioje byloje nepilnametės nukentėjusiosios atstovės pagal įstatymą interesai akivaizdžiai prieštaravo pačios nukentėjusiosios interesams.

Pažymėtina, kad aptinkama nuomonių, kad atstovų pagal įstatymą dalyvavimas baudžiamosiose bylose, kur nukentėjusiais pripažinti nepilnamečiai, sukelia daugiau problemų nei naudos, nes jie nėra teisės srities profesionalai. Manytina, kad dažnai tokie asmenys neturi net bendrų teisinių žinių. „Tėvai gali turėti neigiamą nuostatą teisėtvarkos pareigūnų atžvilgiu, mažai žinoti apie pareigūnų darbą ir mokyti vaiką kaip elgtis, pavyzdžiui, pasakyti, kad išvis nieko nekalbėtų, nes vėliau bus tik daugiau problemų ir panašiai. Pasitaiko atvejų, kai tėvai sąmoningai piktybiškai trukdo tyrimui ir užkerta kelią vaikams bendrauti su pareigūnais“¹⁴⁵.

Apibendrinant, darytina išvada, kad BPK 53 straipsnio turinys ne visiškai atitinka nepilnamečio nukentėjusiojo teisių užtikrinimą, kadangi pirma, atstovu pagal įstatymą gali būti skiriamas asmuo tik tuo atveju, kai yra to asmens prašymas dalyvauti procese, kas dažnai ne visada daroma noriai arba išvis nedaroma. Antra, net ir dalyvaudamas baudžiamajame procese atstovas pagal įstatymą ne visada tinkamai ir sąžiningai atlieka savo pareigas, kaip rodo praktika, piktnaudžiauja savo padėtimi ir priima sprendimus, kurie prieštarauja nepilnamečio nukentėjusiojo interesams.

Kalbant toliau apie nepilnamečių nukentėjusiųjų teisių užtikrinimą baudžiamajame procese, pažymėtina, kad BPK 55 bei 56 straipsniai numato, taip pat, nepilnamečių nukentėjusiųjų atstovavimą pagal įgaliojimą. Pažymėtina, kad nepilnamečio nukentėjusiojo atstovui leidžiama dalyvauti procese nuo to momento, kai nepilnametis pripažįstamas nukentėjusiuoju. Tai reiškia, kad, kaip ir pagal bendras taisykles, tiek nepilnamečio nukentėjusiojo, tiek jo atstovo pagal įgaliojimo teisės baudžiamajame procese atsiranda nuo anksčiau aptartos įstatymo numatytos tvarkos asmens pripažinimo nukentėjusiuoju.

Nepilnamečio įgaliotasis atstovas gali dalyvauti procese kartu su atstovaujamoju arba vietoje jo. Be to, atstovaujamojam numatyta teisė bet kuriuo metu atsisakyti atstovo paslaugų arba pasirinkti kitą atstovą. Atkreiptinas dėmesys ir į tai, kad nepilnamečiams, taip pat, yra garantuojama nemokama teisinė pagalba ir tokia pagalba

¹⁴⁴ Lietuvos apeliacinio teismo 2008 m. lapkričio 17 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-328/2008.

¹⁴⁵ GRIGUTYTĖ, N., Psichologinės rekomendacijos ikiteisminio tyrimo pareigūnams dirbantiems su nepilnamečiais (Vilnius: Vaiko namas, 2006) p. 54-55.

jiems „teikiama neatsižvelgiant į jų turtinę padėtį, kai įstatymų nustatytais atvejais jie savarankiškai kreipiasi į teismą dėl savo teisių ar įstatymų saugomų interesų gynimo, išskyrus įstatymų nustatyta tvarka sudariusius santuoką ar teismo pripažintus visiškai veiksniais (emancipuotais)“¹⁴⁶.

Taigi įstatymų leidėjas įtvirtino imperatyvias nuostatas, kad atstovavimas nepilnamečiams asmenims yra privalomas, kadangi nepilnametis nukentėjusysis tik atstovo pagalba baudžiamajame procese gali apginti savo procesines teises ir teisėtus interesus.

Pažymėtina, kad neveiksnius asmenys, taip pat, yra ne išimtis. Tokie asmenys dėl fizinių ir psichinių trūkumų negali tinkamai realizuoti ir pasinaudoti visomis įstatymų jiems suteiktomis procesinėmis teisėmis. Proceso dalyviui dėl fizinių ar psichinių trūkumų negalinčiam savarankiškai įgyvendinti savo teisių ir pareigų, būtinas atstovas¹⁴⁷.

Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso komentare yra išaiškinta, kad „atstovai pagal įstatymą gali baudžiamajame procese ginti savo atstovaujamųjų proceso dalyvių interesus, jeigu šie yra nustatyta tvarka pripažinti neveiksniais“¹⁴⁸. Nors komentaro nuostatos yra rekomendacinio pobūdžio, tačiau manytina, kad pirmiau nurodytas teiginys yra visiškai pagrįstas ir galėtų būti taikomas praktikoje.

Lyginant nepilnamečių nukentėjusiųjų ir asmenų turinčių fizinių ar psichinių trūkumų atstovavimo ypatumus užsienyje, pažymėtina, kad Rusijos baudžiamojo proceso kodekso 45 straipsnyje yra įtvirtinta, jog šiuos asmenys atstovauja įstatyminiai atstovai arba atstovai. „Įstatyminiais atstovais yra laikomi – tėvai, tėviai, globėjai arba rūpintojai nepilnamečio įtariamojo, kaltinamojo, nukentėjusiojo, institucijų ar organizacijų atstovai, kurių rūpyboje yra nepilnametis įtariamasis, kaltinamasis arba nukentėjusysis, taip pat, globos ir rūpybos institucijos“¹⁴⁹. Kaip matyti, įstatymo leidėjas įtvirtino platų subjektų ratą, manytina, kad toks teisinis reglamentavimas yra pagrįstas, kadangi daugeliu atveju, nukentėjusysis turės įstatyminį atstovą. Tai reiškia, jog valstybė nori, kad nepilnamečių nukentėjusiųjų bei asmenų turinčių fizinių ar psichinių trūkumų, teisės būtų atkurtos. Tuo tarpu, atstovais gali būti advokatai¹⁵⁰. Kaip numato, Rusijos baudžiamojo proceso kodekso 45 straipsnio 3 dalis įstatyminiai atstovai ir atstovai turi tas pačias teises kaip ir

¹⁴⁶ Valstybės garantuojama teisinė pagalba [interaktyvus] [žiūrėta 2016-11-09] Prieiga per internetą: <<http://www.vaateismas.lt/lt/naudingos-nuorodos/valsytes-garantuojama-tei-w39n.html>>

¹⁴⁷ KANAPECKAITĖ, Jolanta. Įtariamųjų (kaltinamųjų) fiziniai arba psichiniai trūkumai bei jų reikšmė įgyvendinant teisę į gynybą. Jurisprudencija, 2003, T. 38(30). p. 68.

¹⁴⁸ Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso komentaras: I-IV dalys (1-220 straipsniai). Vilnius: VĮ Teisinės informacijos centras, 2003. p. 152.

¹⁴⁹ Уголовно-процессуальный кодекс Российской Федерации, 2016 г, N 174-ФЗ, 5 статья, 12 пункт [interaktyvus] [žiūrėta 2016-11-20]. Prieiga per internetą: <<http://kzrf.ru/upkrf.html>>

¹⁵⁰ Уголовно-процессуальный кодекс Российской Федерации, 2016 г, N 174-ФЗ, 45 статья [interaktyvus] [žiūrėta 2016-11-20]. Prieiga per internetą: <<http://kzrf.ru/upkrf.html>>

jų atstovaujami nukentėjusieji. Atkreiptinas dėmesys į tai, jog su šia norma sutiktina tik iš dalies, kadangi atstovai (advokatai) neturi apskritai tokios teisės liudyti prieš save bei savo artimuosius, duoti parodymus, turėti atstovą. Šios būtent teisės yra asmeninio pobūdžio, kurias turi nukentėjusysis. Todėl, vienareikšmiškai teigti, kad atstovas turi visas nukentėjusiojo teises negalima.

Analizuojant Baltarusijos baudžiamojo proceso kodekso 50 straipsnio 6 dalį, pastebima, kad nukentėjusysis, kuris yra nepilnametis, kartu su įstatyminiu atstovu arba vien tik įstatyminis atstovas, reprezentuoja jo teises. O neveiksnių nukentėjusių tik - įstatyminis atstovas. Pastebėtina, jog Baltarusijos baudžiamojo proceso kodekse nėra įtvirtinta nukentėjusiojo turinčio fizinių ar psichinių trūkumų, o tik įvardijamas neveiksnius nukentėjusysis, priešingai negu Rusijoje. Kitas aspektas yra tai, kad anksčiau minėtus nukentėjusiuosius atstovauja tik įstatyminiai atstovai. Galima teigti, kad įstatyminių atstovų sąvoka yra analogiška Rusijos baudžiamojo proceso kodekse įtvirtintai sąvokai. Vis dėl to, Baltarusijos baudžiamojo proceso kodekse ši sąvoka yra susiaurinta, kadangi nėra įtvirtintų institucijų, kurių atstovai galėtų būti laikomi įstatyminiais atstovais bei globos ir rūpybos institucijų¹⁵¹. Svarbu yra tai, kad įstatyminių atstovų teises ir pareigas reglamentuoja atskiras straipsnis. Lyginant įstatyminio atstovo teises su nukentėjusiuoju, daugelis šių teisių yra tapačios¹⁵². Pabrėžtina tai, kad atskiros straipsnio įtvirtinimas yra logiškas ir nuoseklus, kadangi nėra įtvirtintos tokios klaidos, kaip Rusijos baudžiamojo proceso kodekse.

Lenkijos baudžiamojo proceso kodekso 51 straipsnio 2 dalyje įtvirtinta, kad jeigu, nukentėjusysis yra nepilnametis arba yra visiškai ar dalinai neveiksnius, šį proceso dalyvį atstovauja įstatyminis atstovas arba asmuo, kuriuo nuolatinėje globoje jis yra¹⁵³. Kaip matyti, tiek Rusijos, tiek Baltarusijos baudžiamųjų procesų kodeksuose, nėra apskritai kalbama apie tokią sąvoką - nuolat globojamą nukentėjusįjį. Pažymėtina ir tai, jog Lenkijos baudžiamojo proceso kodekse nėra sąvokų išaiškinimų, priešingai negu Rusijos ir Baltarusijos baudžiamojo proceso kodeksuose. Analizuojant sąvoką „asmens, kuris nuolat globoja nukentėjusįjį“ yra suprantama, jog į šią kategoriją patenka asmenys, kurie nuolat rūpinasi ir išlaiko šį asmenį, tačiau juridine prasme nėra įforminti kaip teisėti atstovai. Tuo tarpu, teisėtų atstovų sąvoka yra pateikiama Lenkijos šeimos ir globos

¹⁵¹ Уголовно-процессуальный кодекс Республики Беларусь, 2016 г. № 295-3 6 статья, 8 пункт [interaktyvus] [žiūrėta 2016-11-20]. Prieiga per internetą: <http://etalonline.by/?type=text®num=HK9900295#load_text_none_1_>

¹⁵² Уголовно-процессуальный кодекс Республики Беларусь, 2016 г. № 295-3, 57 статья. [interaktyvus] [žiūrėta 2016-11-20]. Prieiga per internetą: <http://etalonline.by/?type=text®num=HK9900295#load_text_none_1_>

¹⁵³ Kodeks postępowania karnego, 2016, nr. 89. [interaktyvus] [žiūrėta 2016-11-21]. Prieiga per internetą: <<http://isap.sejm.gov.pl/Download?id=WDU19970890555&type=3>>

kodekso 98 straipsnyje, kur teigiama, jog teisėtais atstovais yra laikomi tėvai¹⁵⁴. Atkreiptinas dėmesys ir į tai, kad iš minėto kodekso straipsnių seka, kad atstovais irgi gali būti laikomi ir globėjai. Kalbant apie asmenis, turinčius fizinę ar psichinę negalią, Lenkijos baudžiamojo proceso, kaip ir Baltarusijos baudžiamojo proceso kodekse kalbama apie neveiksnių nukentėjusįjį. Tačiau Lenkijos baudžiamojo proceso kodekse detalizuojama, kad nukentėjusysis yra neveiksnius, atsižvelgiant į amžių ar sveikatos būklę. Ir būtent šį nukentėjusį gali atstovauti, asmuo, kuriuo globoje jis yra¹⁵⁵. Iš šios normos, darytina išvada, kad neveiksnių nukentėjusiųjų globa gali būti laikina ir kintantys atstovai, reprezentuos šį proceso dalyvį, priešingai negu yra įtvirtinta dėl nepilnamečių. Taip pat, analizuojant kodeksą, imperatyvios normos dėl teisių perėmimo atstovui nerasime. Vis dėl to, manytina, kad atstovui įgyvendinant nukentėjusiojo teises, šios nukentėjusiojo teisės pereina atstovui.

Pažymėtina, kad nei baudžiamasis, nei baudžiamojo proceso kodeksas nereglamentuoja asmens pripažinimo neveiksniu procesą. Siekiant išanalizuoti asmens pripažinimo neveiksniu ypatumus, būtina panagrinėti Lietuvos Respublikos civilinį kodeksą¹⁵⁶.

Fizinis asmuo, kuris dėl psichinės ligos arba silpnaprotystės negali suprasti savo veiksmų reikšmės ar jų valdyti, gali būti teismo tvarka pripažintas neveiksniu (CK 2.10 straipsnio 1 dalis). Remiantis šios nuostatos analize, galima išskirti du asmens pripažinimo neveiksniu kriterijus: 1. asmuo serga psichikos liga ar yra silpnaprotytis; 2. asmuo negali suprasti savo veiksmų esmės ir jų valdyti. Asmenį neveiksniu, tai yra tai, kad asmuo yra sergantis psichikos arba silpnaprotystės ligomis, gali pripažinti tik teismas, o tokį faktą nustato teismo psichiatrinė ekspertizė. Neveiksniui asmeniui būtina nustatyti globą, todėl teismo sprendime, kuriuo asmuo pripažįstamas neveiksniu, privaloma išspręsti ir asmens globos klausimą. Globa reikalinga tam, kad būtų apsaugotos, įgyvendintos ir apgintos neveiksnaus fizinio asmens teisės ir teisėti interesai. Tokie asmenys laikomi neveiksnių nukentėjusiųjų atstovais pagal įstatymą. Jeigu asmens neveiksnumo faktą reikia nustatyti bylos nagrinėjimo metu, teismas privalo skirti psichiatrinę ekspertizę. Pažymėtina, kad ne bet kuris psichikos sutrikimas ir psichikos ligos forma yra pagrindas pripažinti asmenį neveiksniu¹⁵⁷.

¹⁵⁴ Kodeks rodzinny i opiekuńczy, 2016, nr. 9. [interaktyvus] [žiūrėta 2016-11-21]. Prieiga per internetą: <<http://isap.sejm.gov.pl/Download?id=WDU19640090059&type=3>>

¹⁵⁵ Kodeks postępowania karnego, 2016, nr. 89, 51artykuł, 3 część. [interaktyvus] [žiūrėta 2016-11-21]. Prieiga per internetą: <<http://isap.sejm.gov.pl/Download?id=WDU19970890555&type=3>>

¹⁵⁶ Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas. *Valstybės žinios*, 2000-09-06, Nr. 74-2262

¹⁵⁷ Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Antroji knyga: asmenys. Vilnius: Justitia, 2001. p. 37.

„Teisę turėti atstovą pagal įstatymą yra numatyta tik neveiksniam nukentėjusiajam nuo nusikalstamos veikos asmeniui. Tuo tarpu, tais atvejais, kai neveiksnus yra įtariamasis arba kaltinamasis, toks asmuo teismo pripažįstamas nepakaltinamu ir atstovą pagal įstatymą jis gali turėti priverčiamųjų medicinos priemonių taikymo procese (BPK XXXIX skyrius)“¹⁵⁸.

Pažymėtina, kad nuo 2007 metų įsigaliojus baudžiamojo proceso kodekso pakeitimams, „teisę turėti įstatyminių atstovą numatyta ir asmeniui, kuris įstatymų nustatyta tvarka nėra pripažintas neveiksnium, tačiau dėl senatvės, neįgalumo, ligos ar kitų svarbių priežasčių negali tinkamai pasinaudoti įstatymo suteiktomis teisėmis“¹⁵⁹.

Apibendrinant darytina išvada, kad pagrindinė nepilnamečio ar neveiksniaus nukentėjusiojo atstovo funkcija baudžiamajame procese – teikti tokią pagalbą, kad būtų užtikrintos pirmiau nurodytos nukentėjusiųjų teisės bei teisėti interesai. Nors atstovai pagal įstatymą teisinės pagalbos neteikia, tačiau jų dalyvavimas baudžiamajame procese yra svarbus tuo, kad jie padeda nukentėjusiajam tinkamai dalyvauti baudžiamajame procese. Be to, remiantis atliktos apklausos duomenimis 45,9 procentai respondentų nurodė, jog jų praktikoje atstovai pagal įstatymą tinkamai užtikrina nukentėjusiojo galimybes aktyviai dalyvauti baudžiamajame procese, tačiau darbo autorės nuomone, vis tik geriausiai nepilnamečių ir neveiksnų asmenų teisės bei galybės aktyviai dalyvauti baudžiamajame procese būtų užtikrintos pasitelkiant profesionalių teisininkų, tai yra advokatų/advokatų padėjėjų/aukštąjį teisinį išsilavinimą turinčių asmenų pagalbą.

¹⁵⁸ GODA, Gintaras; KAZLAUSKAS, Marcelis; KUČONIS, Pranas. Baudžiamojo proceso teisė: vadovėlis. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2005. p. 91.

¹⁵⁹ Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas. *Valstybės žinios*, 2002, Nr. 37-1341.

Išvados ir pasiūlymai

1. Nukentėjusiųjų teisių baudžiamajame procese užtikrinimas garantuojamas ne tik nacionaliniais teisės aktais, bet ir tarptautinės teisės normomis. Išnagrinėjus tiek Lietuvos, tiek užsienio nacionalinius teisės aktus, darbo autorės nuomone, siūlytina praplėsti nukentėjusiojo sąvoką, kuri yra įtvirtinta BPK 28 straipsnyje, suteikiančią juridiniam asmeniui galimybę būti nukentėjusiajam baudžiamajame procese.
2. Ikiteisminio tyrimo reglamentavimas, susijęs su nukentėjusiojo teisėmis, nėra pakankamas. Tokia išvada daroma atsižvelgiant į tai, kad įstatymai neįpareigoja pareigūnų supažindinti nukentėjusįjį su galimybe susitaikyti, kaltininkui atlyginus nukentėjusiajam žalą arba susitarti dėl žalos atlyginimo. BPK nėra numatyta ir prokuroro pareigos informuoti nukentėjusįjį apie bylos tyrimo perspektyvas bei numatomą sprendimą. Manytina, kad tokiu būdu apribojama nukentėjusiojo galimybė išreikšti savo nuomonę dėl numatomo sprendimo nutraukiant ikiteisminį tyrimą teisėtumo bei pagrįstumo, ir apribojamos jo paties interesų užtikrinimo galimybės.
3. Esamas teisinis reglamentavimas dėl kardomosios priemonės – įpareigojimo gyventi skyrium nuo nukentėjusiojo ir (ar) nesiartinti prie nukentėjusiojo arčiau nei nustatyto atstumo, neapsaugo iki galo paties nukentėjusiojo bei neužtikrina jo teisių. Siūlytina nustatyti tokį teisinį reglamentavimą, pagal kurį kardomąją priemonę – įpareigojimą gyventi skyrium nuo nukentėjusiojo ir (ar) nesiartinti prie nukentėjusiojo arčiau nei nustatyto atstumo, neatidėliotinais atvejais, pavyzdžiui, kai dėl kaltininko veiksmų yra akivaizdus pavojus nukentėjusiajam, kelioms paroms galėtų skirti prokuroras arba ikiteisminio tyrimo pareigūnas, vėliau kardomosios priemonės pratęsimo klausimą jau spręstų teismas.
4. Privataus kaltinimo bylose kaltinimą gali palaikyti tik toks asmuo, kuris gali ne tik pasinaudoti savo, kaip nukentėjusiojo ir baudžiamojo proceso kodekse numatytais teisėmis, bet ir vykdyti visas privataus kaltintojo pareigas;
5. Nors Konstitucijoje nėra įtvirtintos nukentėjusiojo teisės turėti atstovą pagal įgaliojimą, priešingai negu kaltininkui. Tuo tarpu, analizuojant BPK bei valstybės garantuojamos teisinės pagalbos įstatymą, prieita išvados, kad nukentėjusysis tokią teisę turi. Todėl, galima teigti, jog nukentėjusysis yra lygiavertis proceso dalyvis kaip ir įtariamasis/kaltinamasis.

6. Atliktos apklausos duomenys parodė, kad anot respondentų, atstovai pagal įstatymą tinkamai užtikrina nukentėjusiojo galimybes aktyviai dalyvauti baudžiamajame procese. Darbo autorės nuomone, geriausiai nepilnamečių ir neveiksnių asmenų teisės bei galimybės aktyviai dalyvauti baudžiamajame procese būtų užtikrintos pasitelkiant profesionalių teisininkų, tai yra advokatų/advokatų padėjėjų bei asmenų turinčių aukštąjį teisinį išsilavinimą pagalbą.

Šaltinių sąrašas

Teisės norminiai aktai:

1. Lietuvos Respublikos Konstitucija. *Valstybės žinios*, 1992, Nr. 33-1014 (1992-11-30);
2. Lietuvos Respublikos advokatūros įstatymas. *Lietuvos aidas*, 1992-10-13, Nr. 200-0;
3. Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas, *Valstybės žinios*, 2000-10-25, Nr. 89-2741;
4. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas. *Valstybės žinios*, 2002, Nr. 37-1341;
5. Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas. *Vyriausybės žinios*, 1961-01-01, Nr. 18-148;
6. Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas. *Valstybės žinios*, 2000-09-06, Nr. 74-2262
7. Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodeksas. *Valstybės žinios*, 2002-04-06, Nr. 36-1340;
8. Lietuvos Respublikos vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymas. *Valstybės žinios*, 1996-04-12, Nr. 33-807;
9. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2001 m. sausio 22 d. nutarimas Nr. 69 "Dėl Advokatams už antrinės teisinės pagalbos teikimą ir koordinavimą mokamo užmokesčio dydžių ir mokėjimo taisyklių patvirtinimo" pakeitimo, 4 straipsnis, *Valstybės žinios*, 2013, nr. 79-4011;
10. Lietuvos Respublikos Generalinio Prokuroro rekomendacijos „dėl ikiteisminio tyrimo pradžios registravimo tvarkos ir rekomendacijų patvirtinimo“. *Valstybės žinios*, 2003-04-25, Nr. 39-1807;

Užsienio valstybių teisės aktai:

11. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Беларусь, 2016 г. № 295-3; [interaktyvus], [žiūrėta 2016 lapkričio 24 d.] Prieiga per internetą: <http://etalonline.by/?type=text®num=HK9900295#load_text_none_1_>;
12. Уголовно-процессуальный кодекс Российской Федерации, 2016 г, N 174-ФЗ; [interaktyvus], [žiūrėta 2016 lapkričio 24 d.]. Prieiga per internetą: <http://kzrf.ru/upkrf_head_35.html>;

13. ПОСТАНОВЛЕНИЕ МИНИСТЕРСТВА ЮСТИЦИИ РЕСПУБЛИКИ БЕЛАРУСЬ. „О некоторых вопросах оказания бесплатной юридической помощи“, 11 декабря 2007 г. № 86. [interaktyvus], [žiūrėta 2016 lapkričio 25 d.]. Prieiga per internetą: < <http://just.grodno.by/advokatura/431-postanovlenie-ministerstva-yusticii-respubliki-belarus-o-nekotoryh-voprosah-okazaniya-besplatnoy-yuridicheskoy-pomoschi.html>>;
14. Kodeks postępowania karnego, 2016, nr. 89; [interaktyvus], [žiūrėta 2016 lapkričio 21 d.]. Prieiga per internetą:< <http://isap.sejm.gov.pl/Download?id=WDU19970890555&type=3>>
15. Ustawa o radcach prawnych, 2015 r., nr. 19; [interaktyvus], [žiūrėta 2016 lapkričio 21 d.] Prieiga per internetą: < <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU19820190145>>
16. Kodeks rodzinny i opiekuńczy, 2016, nr. 9; [interaktyvus], [žiūrėta 2016 lapkričio 21 d.]. Prieiga per internetą: < <http://isap.sejm.gov.pl/Download?id=WDU19640090059&type=3>>

Tarptautinės sutartys:

17. Jungtinių Tautų konvencija prieš tarptautinį organizuotą nusikalstamumą. *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 51; [interaktyvus] [žiūrėta 2016 spalio 30 d.]. Prieiga per internetą: < <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.EDA96BD597A4>>;
18. Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencija. *Valstybės žinios*, 1995-07-21, Nr. 60-1501; [Interaktyvus] [žiūrėta 2016 spalio 20 d.]. Prieiga per internetą:< <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.2FB4C5F44B52>>;
19. Jungtinių Tautų Generalinės Asamblėjos deklaracija „Dėl pagrindinių teisingumo principų nusikaltimų ir piktnaudžiavimo valdžia aukoms“, [interaktyvus], [žiūrėta 2016 m. lapkričio 15 d.], Prieiga per internetą: < <http://www.un.org/documents/ga/res/40/a40r034.htm>>;
20. Standartinės minimalios nepilnamečių justicijos įgyvendinimo taisyklės (Pekino taisyklės, 1985 m.) [interaktyvus] [žiūrėta 2016 lapkričio 15 d.]. Prieiga per internetą:< <http://www.ohchr.org/Documents/ProfessionalInterest/beijingrules.pdf>>;

Europos Sąjungos teisės aktai:

21. 2012 m. spalio 25 d. Europos Parlamento ir Tarybos Direktyva 2012/29/ES kuria nustatomi būtiniausi nusikaltimų aukų teisių, paramos joms ir jų apsaugos standartai ir kuria pakeičiamas Tarybos pamatinis sprendimas 2001/220/TVR, [interaktyvus] [žiūrėta 2016 spalio 15 d.]. Prieiga per internetą:<<http://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/?uri=CELEX%3A32012L0029>>

Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo doktrina:

22. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2000 m. rugsėjo 19 d. nutarimas, Valstybės žinios. 2000, Nr. 80-2423;
23. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. sausio 16 d. nutarimas, Valstybės žinios. 2006, Nr. 7-254;

Specialioji literatūra:

24. ABRAMAVIČIUS, A., et al. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso komentaras. I dalis. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2003;
25. ACOM A. Compulsory Compassion: A Critique of Restorative Justice. Vancouver: UBC Press, 2004, p. 16; Schafer S. Compensation and Restitution to Victims of Crime. Montclair, N.J.: Patterson Smith, 1970;
26. ANCELIS, P, JUZUKONIS, S. Nukentėjusiojo sąvoka Lietuvos ir kitų valstybių baudžiamajame procese. *Jurisprudencija.*, 2002, Nr. 35 (27), p. 99-107;
27. ANCELIS, P. Nukentėjusiųjų asmenų interesų apsaugos prielaidos Lietuvoje ir kitose valstybėse. Tarptautinio seminaro Ikiteisminio proceso subjektų kompetencijos įtaka užtikrinant nukentėjusiųjų asmenų interesus, vykusio 2010 m. vasario 25 d. Mykolo Romerio universitete, Vilniuje, medžiaga. Kaunas: MRU VSF, 2010, p. 22;

28. ANCELIS, P., *et al.* Sąžiningas baudžiamasis procesas: probleminiai aspektai. Vilnius: Industrus, 2009;
29. AŽUBALYTĖ, R. Nukentėjusiojo teisėtų interesų ir teisių realizavimas baigiant ikiteisminį tyrimą. *Jurisprudencija*. 2005, Nr. 70 (62), p.119-125;
30. GODA, Gintaras; KAZLAUSKAS, Marcelis; KUČONIS, Pranas. Baudžiamojo proceso teisė: vadovėlis. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2005;
31. GRIGUTYTĖ, N., Psichologinės rekomendacijos ikiteisminio tyrimo pareigūnams dirbantiems su nepilnamečiais (Vilnius: Vaiko namas, 2006);
32. JOUTSEN, M. Victim Participation in Proceedings and Sentencing in Europe. *International Review of Victimology*. 1994, 3, p. 57-67;
33. JUZUKONIS, S. *Nukentėjusiojo teisių apsauga baudžiamajame procese*: daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, (teisė). Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2002;
34. KANAPECKAITĖ, Jolanta. Įtariamųjų (kaltinamųjų) fiziniai arba psichiniai trūkumai bei jų reikšmė įgyvendinant teisę į gynybą. *Jurisprudencija*, 2003, T. 38(30); p. 67-76;
35. KURAPKA, V., *et al.* Baudžiamasis procesas: nuo teorijos iki įrodinėjimo, Vilnius: 2011;
36. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso komentaras: I-IV dalys (1-220 straipsniai). Vilnius: VĮ Teisinės informacijos centras, 2003;
37. Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Antroji knyga: asmenys. Vilnius: Justitia, 2001;
38. MACHOVENKO, J. Lietuvos Didžiosios kunigaikštystės teisės šaltiniai. Vilnius, 2000;
39. MATUIZIENĖ, E. Nukentėjusiojo interesai baudžiamajame procese. *Socialinių mokslų studijos*. 2012, 4(3) p. 1178-1195;
40. MATUIZIENĖ, E. *Privataus kaltinimo bylų procesas kaip dispozityvumo realizavimo forma*: daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, teisė (01 S), Vilnius, 2014;
41. MERKEVIČIUS, R. Nukentėjusiojo procesinės galimybės baudžiamajame procese [interaktyvus]. [žiūrėta 2016 m. spalio 30 d.]. Prieiga per internetą: <<https://www.youtube.com/watch?v=BxP890pEyr0>>;

42. Nuo nusikaltimų nukentėję žmonės turės daugiau teisių, [interaktyvus], žiūrėta [2016 m. lapkričio 30 d.], Prieiga per internetą: <<http://www.tm.lt/naujienos/pranesimasspaudai/2334>>;
43. Pokrzywdzony w procesie karnym – relacja z konferencji, [konferencijos įrašas], [interaktyvus], [žiūrėta 2016 m. spalio 1 d.], Prieiga per internetą: <<http://www.adwokatura.pl/konferencje-i-szkolenia/pokrzywdzony-w-procesie-karnym-relacja-z-konferencji/>>;
44. RINKEVIČIUS, J. Procesiniai įrodinėjimo baudžiamosiose bylose pagrindai. Vilnius.1990;
45. STEFAŃSKI, R. A., Warunkowy dozór Policji – nowy środek zapobiegawczy. Warszawa, Państwo i prawo, miesięcznik. Zeszyt 6(724). 2006
46. STRANG, H. Repair or Revenge: Victims and Restorative Justice. Oxford: Clarendon Press, 2006;
47. Tobolowsky, P. M. Victim Participation in the Criminal Justice Process: Fifteen Years After the President's Task Force on Victims of Crime. New England Journal on Criminal and Civil Confinement. 1999, 25, p. 25–26;
48. USCILA, R. Nusikaltimo aukos ir nusikaltėlio interakcija: viktimologinis aspektas: daktaro disertacijos santrauka. Socialiniai mokslai, *Teisė* (01 S), 2003;
49. USCILA, R. Nusikaltimo aukų socialinė ir teisinė apsauga Lietuvoje: padėties vertinimas. *Jurisprudencija*. 2004, Nr. 59(51), p. 16-25;
50. VALIUKONYTĖ, I.; LAZUTKA, S.; ir GUDAVIČIUS, E. *Pirmasis Lietuvos Statutas (1529 m.)*. Vilnius: 2001;
51. КАТКАЛО, С.И., ЛУКАШЕВИЧ, Б.З. *Судопроизводство по делам частного обвинения* Ленинград: Ленинградский государственный университет, 1972;
52. МЫТНИК, П.В. Процессуальное положение потерпевшего в отечественном законодательстве, *Юридический журнал*, 2006, №-3,. с. 58-62;
53. ПЕТРОВА, Н. Е. *Частное и субсидиарное обвинение*. Самара, 2004;
54. СОРКИН, В. С. *Особенности процессуального доказывания в уголовном судопроизводстве*. Гродно, 2002;
55. ШУМИЛИНА, О. Ю. „Процессуальное положение потерпевшего по делам частного обвинения“ [Legal Status of the Victim in the Cases of Private Prosecution] Докторская диссертация, Красноярск, 2003;

Teismų praktika:

56. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2006 m. rugsėjo 11 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-463/2006;
57. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2008 m. kovo 26 d. nutartis byloje Nr. 3K-3-187/2008;
58. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegija 2012 m. vasario 21 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-44/2012;
59. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegija 2013 m. birželio 4 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-291/2013;
60. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegija 2014 m. spalio 7 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-364/2014;
61. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegija 2014 m. gruodžio 16 dienos nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-565/2014;
62. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegija 2015 m. vasario 19 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-103-489/2015;
63. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegija 2015 m. gegužės 26 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-294-648/2015;
64. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegija 2015 m. lapkričio 11 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-454-677/2015;
65. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2016 m. sausio 5 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-61-696/2016;
66. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2016 m. vasario 2 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-19-696/2016;
67. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2016 m. gegužės 3 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-183-693/2016;
68. Lietuvos apeliacinio teismo 2008 m. lapkričio 17 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-328/2008;
69. Panevėžio apygardos teismo baudžiamųjų bylų 2010 m. spalio 27 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1S-807-337/2010;
70. Panevėžio apygardos teismo baudžiamųjų bylų 2012 birželio 25 dienos nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1S-605-511/2012;
71. Panevėžio apygardos teismo baudžiamųjų bylų 2012 m. rugsėjo 12 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1S-792-719/2012;

72. Kauno apygardos teismo baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegija 2014 m. sausio 29 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-184-245/2014;

Travaux préparatoires:

73. LIETUVOS RESPUBLIKOS TEISINGUMO MINISTERIJA. *Apskritojo stalo diskusija „Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos aktualijos“*. 2013 m. balandžio 18 d;
74. LIETUVOS RESPUBLIKOS TEISINGUMO MINISTERIJA. *Ataskaita apie antrinės teisinės pagalbos organizavimą ir teikimą 2014 m.* [interaktyvus]. [žiūrėta 2016 m. lapkričio 15 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.teisinepagalba.lt/dok/201408_antrine_ataskaita.pdf>;
75. LIETUVOS RESPUBLIKOS TEISINGUMO MINISTERIJA. *Ar kokybiška ir efektyvi valstybės garantuojamos antrinės teisinės pagalbos sistema?* [interaktyvus]. [žiūrėta 2016 m. lapkričio 12 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.teismai.lt/lt/naujienos/teismu-sistemas-naujienos/ar-kokybiska-ir-efektyvi-valstybes-garantuojamos-antrines-teisines-pagalbos-sistema/2932>>;
76. Valstybės garantuojama teisinė pagalba [interaktyvus] [žiūrėta 2016-11-09] Prieiga per internetą: <<http://www.vaateismas.lt/lt/naudingos-nuorodos/valsytes-garantuojama-tei-w39n.html>>.

Santrauka

Magistro baigiamajame darbe nagrinėjamas nukentėjusiojo nuo nusikalstamos veikos asmens teisinis statusas, analizuojant nukentėjusiojo sąvoką, vaidmenį bei padėtį. Nukentėjusysis baudžiamajame procese yra labiausiai pažeidžiamas nuo nusikalstamos veikos proceso dalyvis, dėl šios priežasties darbe didelis dėmesys skiriamas nukentėjusiojo teisių bei galimybių realizavimui skirtingose baudžiamojoje proceso stadijose, išskiriant kardomąją priemonę - įpareigojimą gyventi skyrium nuo nukentėjusiojo ir (ar) nesiartinti prie nukentėjusiojo arčiau nei nustatytu atstumu. Šiam tikslui pasiekti buvo pasirinktas ne tik mokslinės literatūros ir teismų praktikos analizės priemonės, bet ir buvo atlikta apklausa, kurios tikslas buvo nustatyti, ar šiuo klausimu probleminiai aspektai kyla tik teoriniu ar ir praktiniu lygmeniu. Remiantis apklausos duomenimis, kurie buvo pateikti teisininkų profesionalų, buvo prieita išvados, jog vis dėl to ši problematika yra tiek praktiniu, tiek teoriniu aspektais.

Pasirinktos temos aktualumą patvirtina keli aspektai: juridinio asmens, nukentėjusio nuo nusikalstamos veikos, negalėjimas visapusiškai ginti pažeistas teises baudžiamajame procese; privataus kaltinimo problematika, nukentėjusiųjų teisių užtikrinimo mechanizmas ikiteisminio tyrimo metu bei skiriant kardomąją priemonę - įpareigojimą gyventi skyrium nuo nukentėjusiojo ir (ar) nesiartinti prie nukentėjusiojo arčiau nei nustatytu atstumu; nukentėjusiųjų atstovavimo problematika.

Darbo originalumą sąlygoja tai, kad nukentėjusiųjų teisių bei galimybių užtikrinimo baudžiamajame procese klausimui mokslinėje literatūroje skiriama mažai dėmesio, šis institutas analizuojamas tik fragmentiškai. Darbo išskirtinumas pasireiškia palyginimu, ar įstatyminiu lygmeniu garantuojamos nukentėjusiojo teisės atitinka šio proceso dalyvio galimybės praktikoje.

Darbe yra atlikta lyginamoji analizė nukentėjusiojo teisių užsienio valstybėse Rusijoje, Baltarusijoje, Lenkijoje, ko apskritai nėra kituose moksliniuose darbuose.

Atsižvelgiant į darbo objektą - nukentėjusiojo teises ir galimybes aktyviai dalyvauti baudžiamajame procese bei jų užtikrinimo ypatumus, buvo padarytos išvados, kad nukentėjusiojo galimybės baudžiamajame procese ne visais atvejais atitinka jo įstatymų numatytas teises.

Abstract

The aim of the Master's Thesis is to examine the legal status of the victim of a criminal act, analyzing the concept of the victim's role and position. The victim in criminal proceedings is the most vulnerable one in terms of the offense involved, for this reason, the work focuses on potential realization of the victim's rights and perspectives in the different stages of the proceedings, making out remand - the obligation to live separately from the victim and (or) do not approach the victim closer than a prescribed distance. To achieve this objective, the scientific literature and case law analysis tools have been chosen, the survey was conducted as well, which aim was to determine whether problematic aspects of the issue arise only in practice, or exist on the theoretical level, too. According to the survey, which was conducted among professional lawyers, it was concluded that nevertheless the problems have both practical and theoretical aspects.

Master 's thesis consists of three parts, an introduction and conclusion. The introduction focuses on the relevance of the topic of the thesis, the aim and the object of the research, research methods and sources used. In the first theoretical part the conception of the victim is disclosed. The second part analyzes the realization peculiarities of the victim's rights and opportunities to participate actively in criminal proceedings. In the third part the author pays a particular attention to victims' rights representation. In the end the conclusions and recommendations of improvement and assurance of the victims' rights in the criminal process are presented.

The originality of the work determines that in the scientific literature there is paid little attention to the question which deals with the rights of victims and opportunities in criminal proceeding. This kind of institute is analyzed only fragmentary. In addition, according to this question there is a little court practice, too. Thesis exclusiveness is manifested by comparison, or victim's rights guaranteed according to legislative level match participant's opportunities in practice. In the thesis paper there is performed comparative analysis of the victim's rights in foreign countries such as Russia, Belarus, Poland, what in general you can not find in any scientific work.

According to the object of the thesis – victim's rights and opportunities to actively participate in the criminal proceedings, also features of performance guarantee the conclusions has been made that victim's opportunities in the criminal proceeding not always conform the statutory rights.

Priedas

ANKETA

Gerb. respondentai, aš, Vilniaus universiteto teisės fakulteto studentė Justyna Dedulevič, atlieku tyrimą, kurio tikslas – atskleisti nukentėjusiojo teises ir išanalizuoti jo galimybes aktyviai dalyvauti baudžiamajame procese Lietuvos Respublikoje. Maloniai kviečiu dalyvauti apklausoje ir atsakyti į anketoje pateiktus klausimus. Jums tinkantį ar Jūsų nuomonę labiausiai atitinkantį (-čius) atsakymo variantą (-us) pažymėkite X arba įrašykite savo atsakymo variantą prie „kita“. Anketa yra anoniminė. Gauti tyrimo duomenys bus naudojami tik baigiamajam magistro darbui rašyti.

1. Kokia yra Jūsų profesija?

☐ a) Advokatas ☐ b) Prokuroras

2. Koks yra Jūsų teisinio darbo stažas?

☐ a) nuo 1 iki 3 metų ☐ b) nuo 3 iki 5 metų ☐ c) nuo 5 iki 10 metų ☐ d) nuo 10 iki 15 metų
☐ e) virš 15 metų

3. Ar Jūsų manymu nukentėjusiojo teisė į teisminę gynybą yra efektyvi?

☐ a) Taip ☐ b) Ne. ☐ c) Neturiu nuomonės.

4. *Atsako tik tie asmenys, kurie 3 klausime pažymėjo b punktą.*

Kaip manote dėl kokių priežasčių nukentėjusiojo teisė į teisminę gynybą nėra efektyvi?

- ☐ a) Ikiteisminio tyrimo metu pareigūnai nesurenka įrodomosios medžiagos, ikiteisminis tyrimas yra nutraukiamas ir nukentėjusiojo teisės nėra tinkamai užtikrintos.
- ☐ b) Nėra tinkamai reglamentuotos nukentėjusiojo teisės.
- ☐ c) Dauguma nukentėjusiojo teisių yra tik deklaratyvaus pobūdžio, nėra užtikrinamos realios galimybės jas įgyvendinti.
- ☐ d) Sėkmingas baudžiamasis procesas per brangiai kainuoja nukentėjusiajam, kuomet valstybės teisinė pagalba nėra efektyvi

☐ ☐ e) Kita (įrašykite) _____

5. Atsako tik tie asmenys, kurie 4 klausime pažymėjo b punktą.

Kaip manote, kaip šią anksčiau minėtą problemą būtų galima išspręsti?

- ☐ ☐ a) Baudžiamojo proceso įstatymo pakeitimu
- ☐ ☐ b) Specialiosios tyrimų grupių sudarymu
- ☐ ☐ c) Psichologinės pagalbos suteikimu nuo nukentėjusiojo suteikimo momento.
- ☐ ☐ d) Lietuvos Aukščiausiojo Teismo formuojamos praktikos pakeitimu.
- ☐ ☐ e) Europos Žmogaus Teisių Teismo skiriamomis baudomis Lietuvai.
- ☐ ☐ f) Kita (įrašykite) _____ .

6. Kaip Jūs manote, ar suėjus kardomajai priemonei įpareigojimui gyventi skyrium nuo nukentėjusiojo ir (ar) nesiartinti prie nukentėjusiojo arčiau nei nustatytu atstumu, kuris yra įtvirtintas BPK 132¹ straipsnyje terminui, išlieka tolimesnis pavojus nukentėjusiajam?

- ☐ ☐ a) Taip ☐ ☐ b) Ne
- ☐ ☐ c) Kita (Įrašyti) _____

7. Kaip Jūs manote, ar nukentėjusiųjų, kurie turi fizinių ar psichinių trūkumų/nepilnamečių nukentėjusių teisės dalyvauti baudžiamajame procese yra tinkamai įgyvendinamos?

- ☐ ☐ a) Taip ☐ ☐ b) Labiau taip, nei ne ☐ ☐ c) Labiau ne, nei taip ☐ ☐ d) Ne.
- ☐ ☐ e) Neturiu nuomonės.

8. Ar nukentėjusįjį pagal įstatymą atstovaujantys asmenys Jūsų praktikoje tinkamai užtikrina nukentėjusiojo galimybes aktyviai dalyvauti baudžiamajame procese?

- ☐ ☐ a) Taip ☐ ☐ b) Labiau taip, nei ne ☐ ☐ c) Labiau ne, nei taip
- ☐ ☐ d) Ne. ☐ ☐ e) Neturėjau tokios praktikos.

9. Ar Jūsų praktikoje pasitaikė atvejų, kai nukentėjusįjį atstovaujantys asmenys pateikė kaltinamajam/įtariamajam palankius parodymus ir tokiu būdu netinkamai atstovavo nukentėjusįjį?

- ☐ ☐ a) Taip ☐ ☐ b) Ne.

10. Ar dažnai pasitaiko, kad nukentėjusysis skundžia ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro, ikiteisminio tyrimo teisėjo veiksmus ir sprendimus?

- ☐ a) Taip ☐ b) Labiau taip, nei ne ☐ c) Labiau ne, nei taip ☐ d) Ne.
☐ e) Neturiu nuomonės.

11. Kaip Jūs manote, ar įstatymų leidėjas tinkamai užtikrina nukentėjusiojo teises aktyviai dalyvauti baudžiamajame procese?

- ☐ a) Taip ☐ b) Labiau taip, nei ne ☐ c) Labiau ne, nei taip ☐ d) Ne.
☐ e) Neturiu nuomonės.

12. Kaip Jūs manote, ar įstatymų leidėjas suteikia realias galimybes aktyviai dalyvauti baudžiamajame procese?

- ☐ a) Taip ☐ b) Labiau taip, nei ne ☐ c) Labiau ne, nei taip ☐ d) Ne.
☐ e) Neturiu nuomonės.

13. Ar nukentėjusysis turi realias galimybes įgyvendinti savo teises be profesionalaus atstovo?

- ☐ a) Taip ☐ b) Labiau taip, nei ne ☐ c) Labiau ne, nei taip ☐ d) Ne.
☐ e) Neturiu nuomonės.

14. Ar ikiteisminio tyrimo sustabdymo dažnumas neužkerta nukentėjusiajam realių galimybių aktyviai dalyvauti baudžiamajame procese?

- ☐ a) Taip ☐ b) Labiau taip, nei ne ☐ c) Labiau ne, nei taip ☐ d) Ne.
☐ e) Neturiu nuomonės.

15. Kokios Jūsų manymu, pagrindinės ir aktualios šios tematikos problemos ir kaip jos gali būti sprendžiamos?

(Irašykite)_____